

55 983

91-20-103

1998/3

375

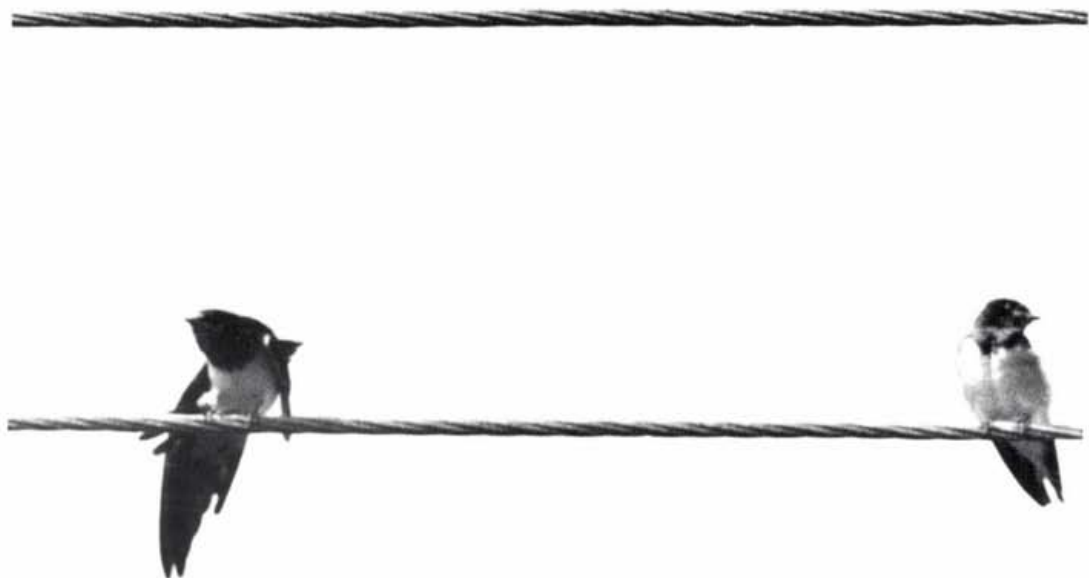
HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVI. ÉVFOLYAM

Fiatal füstifecskék
(Bécsy László felvétele)

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVI. ÉVFOLYAM

TARTALOM

A MAGYAR NYELV AZ EZREDFORDULÓN	A XXVI. Honismereti Akadémia köszöntése (Dr. Fazekas Sándor).....	3
ÉVFORDULÓK	<i>Jakó Zsigmond és Jakab István</i> vallomása	5
	Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Jász-Nagykun-Szolnok megyében (Kaposvári Gyula).....	10
	120 éves a tiszafüredi múzeum (Füvessy Anikó)	15
	Hetvenöt esztendeje halt meg K. Nagy Sándor (Dankó Imre)	16
	Eötvöستől Eötvösig (Kanyar József)	18
	„Szolgálat és hivatás” (Göddéné dr. Török Ildikó).....	26
	A Tisza-mente néprajzi tájai Jász-Nagykun-Szolnok megyében (Gulyás Éva-Szabó László).....	29
	A Jászföld és népe (Dr. H. Bathó Edit)	37
	A Nagykunságról, történelméről és népéről (Bellon Tibor)	40
	Nem épített várat a székely? (Sófalvi András)	43
	A nyári napforduló tüze Szent Iván ünnepén (Dr. Bóra Ferenc).....	53
	Török világ, német világ Komáromban (Szénássy Zoltán)	57
	Társadalmi és politikai küzdelmek a reformkori Jászkunságban (Bagi Gábor)	59
	Város a hátszágban: Karcag 1848-49-ben (Elek György).....	61
	Kiss Pál az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tábornoka (Dr. Vadász István)	69
	A '48-as törökországi emigráció és a kunsági emlékek (Bartha Júlia)	75
	A sámánköltő. Hoppál Mihály beszélget Juvan Sesztalovval	81
	A dániai magyarokról (Storm Sarolta)	86
	A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület (Dr. Nagy Molnár Miklós).....	87
	A Csete Balázs Helytörténeti Szakkör (Győri János)	89
	A honismereti munka a karcagi Déryné Művelődési és Ifjúsági Központban (Schermanné Kása Erzsébet).....	90
	Szigeti György nyolcvanéves (Bogdán Lajos)	92
	A hetvenéves dr. Mándics Mihály köszöntése (Dr. Fekete Imre).....	94
	Nagy Ferenc emlékére (1920-1998) (Kálmán Gyula)	95
	Újvárosi Imre népi iparművész halálára (Dankó Imre).....	97
	Szalóky Károly emlékezete (Tóth Dezső).....	98
	Jászsági Évkönyv (Kováts Dániel)	101
	Cigánd története 1289-1972. (Balassa Iván).....	102
	Németnek Bécs, magyarnak Pécs (Márfi Attila).....	103
	Drávaszög, 1997. (Balassa Iván).....	104
	Görögkatolikusok Kárpátalján (Koi István)	105
EZERÉVES A MAGYAR ISKOLA		
HAGYOMÁNY		
TERMÉS		
KILÁTÓ		
KRÓNIKA		
KÖNYVESPOLC		

A Pápai Ipartestület Emlékkönyve 1886-1996. (Dóka Klára)	106
Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében (Peterscák Tivadar)	108
Nagy János (Jámborné Balog Tünde)	109
Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete (Viszóczy Ilona).....	110
Kiosztották a XVIII. Ózdi Honismereti Pályázat díjait (Kerékgyártó Mihály)	112
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA.....	114

Az első borítón a karcagi református templom látható.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER

KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VIGA GYULA

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Gábor történész, muzeológus, Szolnok – Balassa Iván néprajzkutató, Bp. – Bartha Júlia népművelő, Karcag – *Bathó Edit H dr. muzeumigazgató, Jászberény – Bécsy László természetfotós, Bp. – *Bellon Tibor dr. egyetemi docens, Szeged – *Bogdán Lajos ny. tanár, Szeged – *Bóra Ferenc dr. ny. főisk. tanár, Bp. – *Dankó Imre dr. ethnographus, c. egyetemi tanár, Debrecen – *Dóka Klára levéltáros, MOL, Bp. – *Fazekas Sándor dr. polgármester, Karcag – *Füvessy Anikó muzeumigazgató, Tiszafüred – Gödéné dr. Török Ildikó főisk. docens, Sopron – Gulyás Éva néprajzkutató, Szolnok – *Győri János ny. tanár, Jászkisér – Hoppál Mihály dr. igazgató, Európai Folklorközpont, Bp. – Jakab István, Révkomárom – Jakó Zsigmond történész, Kolozsvár – Jámborné Balog Tünde ny. tanár, Makó – *Kálmán Gyula kollégiumvezető tanár, Csorna – Kanyar József dr. ny. levéltárigazgató, Bp. –

*Kaposvári Gyula ny. muzeumigazgató, Szolnok – Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd – *Kováts Dániel dr., a Comenius Tanárképző Főiskola ny. tanára, Szeged – Márfi Attila főlevéltáros, tud. főmunkatárs, Pécs – Nagy Molnár Miklós dr. igazgató, Győrffy István Múzeum, Karcag – Peterscák Tivadar muzeumigazgató, Eger – Schermanné Kása Erzsébet előadó, Déryné Műv. Ház, Karcag – Sófalvi András egyetemi hallgató, ELTE – *Szabó László dr. muzeumigazgató-helyettes, Szolnok – Szénássy Zoltán nyugdíjas, Révkomárom – *Tóth Dezső dr. ny. könyvtáros, Veszprém – Udvari István egyetemi tanár, Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza – Vadász István dr. muzeológus, Tiszafüred – Viszóczy Ilona muzeológus, Aszód.

*-al jelzett szerzők tiszteletdíjukról lemondtak.

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I., Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.: 201-3766. Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a CERBERUS Kft. nyomdájában (1066 Bp., Lovag u. 14. Tel./fax: 131-3042). Felelős vezető: Schmidt Gábor. Terjeszti a Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára: 98 Ft. Évi előfizetési díja 540 Ft. Előfizethető postautalványon (1900 Budapest, Orczy tér 1.), valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámmal: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387. Megjelenik a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

A XXVI. Honismereti Akadémia köszöntése

Kacag város lakossága és Önkormányzata nevében szeretettel köszöntöm a Honismeret folyóirat hasábjain a XXVI. Honismereti Akadémia szervezőit, résztvevőit, ezen kiadvány valamennyi kedves olvasóját.

A szó igaz értelmében vett megtiszteltetés számunkra, karcagiak számára, hogy a Honismereti Akadémia rendezvényének színhelyeül településünket választotta.

Az idei év 1848-as vonatkozásai is alapul szolgálhattak a döntéshez, hiszen közismert, hogy a szabadságharc idején a Tiszántúl erején felül kivette részét a küzdelmekből és legfontosabb hátszaga volt a magyar függetlenségnek. Városunk is ehhez a hátszaghöz tartozott, és lakói nem kis véraldozatot hoztak a szabadság ügyéért. A Nagykuság hazánk azon tájai közé tartozik, amelyek önálló történelmi múlttal dicsekedhetnek és közigazgatási különállásukat a múlt századig, összetartozás tudatukat pedig napjainkig megőrizték. Karcag törzslakosságát, a nomád kunokat IV. Béla hívta be a XIII. század közepén. Fokozatosan áttértek a letelepedett életmódra, nyelvüket viszont a török idők végére elveszítették. A magyar királyok széles körű kiváltásokat nyújtottak számukra, így egyedül a királyi udvarnak adóztak évente megszabott pénz és terményjáradékkal, legfelsőbb bírójuk a nádor volt. A középkorban székekre, később pedig kerületekre szervezett kunok, illetve a hozzájuk kapcsolt jászok maguk választották tisztségviselőiket, határaitak szabad akarattal, tetszés szerinti módon használhatták, rév- és vámmentességet élveztek. A török idők pusztításai után a bécsi udvar jobbágysorba taszította a lakosságot, nyilvánvalóan ezért is csatlakoztak a karcagiak igen nagy számban Rákóczi hadaihoz. A Brezáni Pátens egyébként a magyarság sérelmei között második helyen említi a jász-kun kiváltságok elvételét és ígéretet tesz visszaállításukra. A XVIII. század legjelentősebb eseménye a karcagiak számára a redemptio volt. Mindez pezsgő gazdasági fejlődésre nyitott lehetőséget. Megkezdődött az ármentesítés és fokozatosan intenzívebb gazdálkodásra tért át az a módosabb paraszti réteg, amely a városi lét megteremtője és fenntartója volt.

A közigazgatási önállóság, illetve a nagybirtokrendszer hiánya lehetővé tette, hogy megerősödjön egy olyan középparaszti társadalom, amely református kötődésére támaszkodva szívügyének tekintette a település közügyeiben való részvételt, az egyház- és iskolafenntartást. Összességében a városért, mint közösségért való törődést. Testet öltött erőfeszítéseik eredménye, hogy Karcagon több mint 300 éve működik gimnázium, itt található Magyarországon egyik legnagyobb református temploma, az, hogy már az 1920-as években közadakozásból kultúrpalota épült, csakúgy, mint a reprezentatív városháza, melyek mind-mind a paraszti, majd később a fokozatosan kialakuló polgári fejlődés részei. Évszázadunk megtépázta azt a városi társadalmat, amely folyamatos építkezésével, az értékek és hagyományok tiszteletével kialakította mindazt a szellemi környezetet, amelyet Karcagként meghatározunk.

Az 1990-es évek elején, amikor demokratikus pályára állt át társadalmunk, az Önkormányzat képviselői egyfajta leltárt készítettek mindarról, ami a szerves fejlődés időszakából megmaradt és tovább vihető, felvállalható. Célunk akkor is és is csakúgy, mint a jövőben, egy olyan helyi közösség célkitűzéseinek felkarolása, olyan civil társadalom erősítése, amelynek gyökere szervesen kapaszkodik a múltba és erre támaszkodva képes megfelelni az ezredforduló kihívásainak. Kiemelkedő, hogy egy település, egy város nem a lakók számától, nem az épített lakóházak méreteitől, mennyiségétől, nem a közművektől számít elsősorban közösségnek, hanem az ott élők szellemi kincsei, a helyben élő alkotó művészek, közéleti szereplők, az ott dolgozók szellemi színvonala az, amely meghatározó módon képes egyedi arcot adni, elkülöníteni más, a sík alföldi tájba meghúzódó falvaktól, városoktól.

Az, hogy Karcagon ma hetilap jelenik meg, műalkotások születnek, él a népművészet, hogy évente 8-10, sőt még több könyv kiadására kerül sor, hogy tudományos konferenciák, tárlatok, kulturális napok szerveződnek, mind-mind a fenti tételt bizonyítja, illetve azt, hogy mindezekhez egyrészt városunk társadalmában meg van a készség és az érdeklődés, illetve megtalálhatók azok az önkormányzati, illetve civil támogatók, akik segítségükkel mindezt lehetővé teszik.

Csaknem száz társadalmi szervezet, egyesület és alapítvány fogja át Karcagon a városi élet különféle szintereit, háttérrel nyújtva a legkülönfélébb kezdeményezéseknek, szerveződéseknek. Szellemi műhelyként megteremtve azokat az alkotásokat is, amelyek maradandó nyomot fognak hagyni akár a későbbi korok honismereti és helytörténeti kutatói számára is. Bízom abban, hogy városunk a tanácskozáshoz vendégszerető helyszínt tud nyújtani, és hozzánk látogató kedves vendégeink kellemes benyomásokkal fognak visszagondolni az itt töltött napokra.

Dr. Fazekas Sándor

A karcagi városháza, előtte az I. világháborús emlékmű (Kozma Károly felvétele)

A MAGYAR NYELV AZ EZREDFORDULÓN

Az Anyanyelvpolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség közös levélben fordult a világ magyarságának olyan jeles személyiségeihez, akik íróként, művészként, tudósként, politikusként felelősek és felelősséget is éreznek nyelvünkért. Három kérdést tettünk föl nekik azzal a nem titkolt céllal, hogy válaszaikat lehetőségeinkhez mérten közzé is tesszük. Felkérésünknek több mint húsz megkérdezett készségesen eleget is tett. Közülük néhányan nem írásban küldték el válaszukat, hanem munkatársunkkal való személyes találkozás során, hangszalagra rögzítve mondták el véleményüket. Ez utóbbiakat az érintettek hozzájárulásával – sőt részben kérésükre –, bizonyos fokig az arányok kedvéért is, helyenként némileg megrövidítettük, fesszessé tettük.

A két kezdeményező szövetség lapja, az Édes Anyanyelvünk és a Honismeret 1998. 3. számában megkezdte a beérkezett válaszok közzését, mégpedig úgy, hogy a rövidebbeket a kisebb terjedelmű Édes Anyanyelvünk, a hosszabbakat a Honismeret jeleníti meg.

Az Anyanyelvpolók Szövetsége és Honismereti Szövetség ezúton mond köszönetet mindazoknak, akik a felkérést elfogadták, és értékes válaszaikkal megtisztelték bennünket, megtisztították lapunkat.

A feltett kérdések:

1. Milyen közvetlen élményekből táplálkozik anyanyelvi tudata, anyanyelvéhez fűződő kapcsolata?
2. Ön szerint veszélyben van-e anyanyelvünk, és ha igen, mit kell tennünk védelmére?
3. Milyennek látja a harmadik évezred küszöbén az úgynevezett kis nyelvek és általában az anyanyelvek helyzetét és jövőjét?

Jakó Zsigmond (Kolozsvár)

1. Anyanyelvi tudatomat és az anyanyelvhez fűződő kapcsolatomat a gyermekkorig visszanyúló és – sajnos – jelenleg is változatlan hétköznapi, közvetlen élmények alakították és határozzák meg mindmáig. A nyelvi kérdésekre, az anyanyelvhez való ragaszkodás fontosságára már gyermekként figyelmeztetett a történelem.

Az akkori ország központi területén fekvő, a magyarság tömbjéhez tartozó Biharfélégyháza születtem 1916-ban, teljesen egységes anyanyelvi környezetben. Ezt a tájat azonban néhány esztendő elteltével új határok Romániához csatolták. Éppen csak nyíladozni kezdett gyermeki értelmem, amikor az új hatalom a bihari hegyvidékről, kiváltságos viszonyok közé román telepéseket hozott a színmagyar falu mellé. Az ismeretlen nyelvet beszélő, szokatlan életvitelű és viseletű emberek a helyiek csak rácsodálkoztak addig, amíg az iskolázás, a hivatali nyelvhasználat, az életlehetőségek stb. területén nem jelentkeztek ennek a változásnak egyre súlyosbodó következményei.

Számomra ezóta fontos az anyanyelv és mindaz, ami ehhez kötődik, annál drágább, kedvesebb minél jobban veszélyeztetik, korlátozzák, megcsúfolják. Örök emberi reakció, hogy ahhoz ragaszkodunk legerősebben, amitől meg akarnak fosztani. Így lett az anyanyelv védőpajzs, az etnikai közösséget egybefűző kötelék, az egyént megtartó erő és erkölcsi kötelezettség számomra is, akárcsak máról holnapra kisebbségi sorba zuhant többi sors társaim számára. Az anyanyelvhez és reáépülő művelődéshez való ragaszkodás a kisebbségi magyarság körében a sorsközösség vállalásának minden hangoskodásnál hitelesebb bizonyossága.

Ezek a gyermekkori élmények és fiatalkori felismerések korán formálói lettek tudományos pályámnak is. A múlt iránti érdeklődésemet ugyanis valósággal ráterelték a szűkebb környezetem, közösségem sorsát, egyéni életemet érzékenyen érintő jelenkori változások előzményeinek kutatására. Az említett élmények nélkül bizonyára nem fordítottam volna annyi energiát a magyar–román együttélés, a település- és néptörténet, a művelődési kapcsolatok stb. feltárására, mint amennyit a kutatói pályán eltöltött több mint hat évtized alatt áldoztam e kérdések minél hitelesebb megválaszolására.

Anyanyelvi tudatomat tehát gyermekkori élmények alakították, és a mai határokon túli, kárpát-medencei nemzetrészek sorskérdéseinek nyolc évtizede tartó rendezetlensége szinte naponként szolgált újabb és újabb indítékokat arra vonatkozóan, hogy az anyanyelvvel kapcsolatos nézeteimen legkisebbet se változtassak.

2. Jóllehet véleményünk szerint a magyar nyelv az anyaországban és a határokon túl egyaránt veszélyeztetett, de védelméről aszerint kell gondoskodni, hogy honnan fenyegeti veszedelem. Az anyaországban kitűnő szakemberek felelősségteljesen hadakoznak nyelvünk tisztaságának megőrzéséért, akik nálamnál sokkal jobban tudják, hogy mit hogyan kell tenniük. Megjegyzem azonban, hogy a Magyarországra (főként Budapestre) látogató kisebbségi magyar számára a nyelvi öntudat nagyfokú hiánya és a közéleti nyelvhasználat megbotránkozott igénytelensége a leginkább szembeötlő. Az törvényszerű, hogy az anyanyelvre leselkedő veszedelem ott érzékeli kevésbé, ahol nem nyílt a támadás és a nyelvromlás jelei mögött tudatosan rontó szándékok egyértelműen nem észlelhetők. Az is általános jelenség Európa-szerte, hogy a nemzeti nyelvek teret veszítenek az angollal szemben. Erről legbeszédesebben a kelet-középeurópai térség üzleteinek új cégtáblái mellett a felszínes vagy hibás, szolgai fordítások tanúskodhatnak. Az önfeladás eme jelenségei mögött a felszínes műveltségben gyökerező, erőlen nyelvi öntudat áll, hiszen gyorsan terjedő, önkéntesen vállalt folyamatról van szó, melyre, a divaton kívül semmi és senki nem kényszeríti az egyént. Mindez érthető és általános szomszédainknál is, de a magyar nyelv szempontjából fokozottan ártalmas folyamat. A külső erőktől több oldalról is szorongatott magyar nyelv esetében ugyanis veszedelmes könnyelműség öntudatlanságból belülről szintén hozzájárulni anyanyelvünk rontásához-bontásához. Ennek a mai folyamatnak káros hatásait természetesen megsínyli a határokon kívül rekedt magyarság is, mely nyelvfejlődés tekintetében természetszerűen igazodik az anyaországhoz.

A sajtó, rádió, TV útján a kisebbségiek nyelvét is megfertőzi az anyaország közéleti nyelvhasználatának egyre fokozódó igénytelensége. Nehéz feladat sikeresen védelmezni anyanyelvünk tisztaságát a privilegizált államnyelvek hatásáigal is szorgalmazott bomlasztásával szemben, amikor a médiák útján százezrek közvetlenül tapasztalhatják, miszerint a magyarországi közélet fontos szereplői sem helyeznek súlyt arra, hogy, például ne keverjék össze a különböző jelentésű *egyelőre* és *egyenlőre* szavunkat, még az országházban is.

A kisebbségi magyarságra nehezedő asszimilációs nyomás körülményei között az anyanyelv védelmének legfontosabb feltétele az anyanyelven történő iskolai oktatás visszaállítása. Ez persze politikai kérdés. De ennek kedvező elintézése nélkül semmiféle társadalmi-művelődési akció sem fordíthatja vissza, sőt meg sem állíthatja a többségi nemzetek részéről csaknem nyolc évtizede kíméletlen következetességgel folytatott erőszakos asszimiláció nyelvi következményeit. Az etnikai tömbök szórványosítása gazdasági eszközökkel párosított tömeges betelepítésekkel a magyarság egyre nagyobb tömegeit juttatja ősei lakóhelyén is olyan helyzetbe, hogy a kétnyelvűségből most már gyorsuló ütemben átcsúszhat a nyelvváltás szakaszába és a többséghez való asszimilációba menekül a diszkrimináció nyomorúsága elől.

Az anyanyelv romlása a kisebbségi magyarságnak körében napjainkra túlnőtt azokon a határokon, amelyeken belül pusztán nyelvvelmi eszközökkel a kialakult és legtöbb helyen véstesen előrehaladt folyamatokat lényegesen befolyásolni lehetne. A változtatás lehetősége itt már nem a nyelv művelők, a nyelvészek, hanem a politikusok kezében van. Az anyaország társadalma a politikusok, az államvezetők nyomás alá helyezésével, saját nyelvi öntudatosodásával támogathatná a kisebbségi nemzetiségek küzdelmét anyanyelvük megtartásáért. Az azonban, amit a felelősen élő kisebbségi magyar ebben a tekintetben az anyaországban manapság általában tapasztal, inkább lehangelő, mint biztató és reményeket keltő.

3. Gyakran esik szó napjainkban arról, hogy a harmadik évezred folyamán az olyan „kis nyelvek”, mint amilyen a magyar is, elvesztik létjogosultságukat és történelmileg rövid időn belül átadják helyüket a „nagy” világnyelveknek, ezek közül is elsősorban az angolnak.

Nem ismerem más földrészek, főként a „fejlődő” országok nyelvi problémáit és perspektíváit, de ami Európát illeti nem hiszek e riogató jóslatok megalapozottságában. Historikusként tudom, hogy a történelem nem ismer pontosan megisméltető helyzeteket és egymástól térben és időben távoli, látszólag azonos helyzetek tanulságaiból csak nagyon óvatosan szabad az utóbbi várható alakulására következtetni. Úgy gondolom, hogy az európai „kis” nyelvek és a rájuk alapozódott nemzeti művelődés régen túljutottak azon a fejlődési fokon, amikor politikai és gazdasági célú integráció az anyanyelv és a nemzeti művelődés elhalását eredményezhetné. Erre – véleményem szerint csak a nyelvi öntudat elvesztését feltételező önfeladás esetén kerülhetne sor. Ennek bekövetkezését azonban aggasztó jelenségek, komoly veszedelmek ellenére sem látom jelenleg megalapozott

feltételezésnek. Az ugyan tényleg reális veszedelem, hogy az anyanyelvűkhöz tűzön-vízen át ragaszkodó magyarok száma csökkenni fog, de – meggyőződésem szerint – még akkor is lesznek a fennmaradáshoz elegendő számban magyarok, amikor már régen divatjátmulttá válik a „nagy” nyelvek és kultúrák előtti beteges hajbókolás. Az is elképzelhető, hogy hosszabb időre az angol lesz a tudomány (főként a reáliák) és a gazdasági-politikai érintkezés olyan „világnyelve”, mint amilyen a latin volt a középkorban a nyugati keresztyén államokban. Európában azonban valószínűtlen, hogy egy „világnyelv” kiszorítsa a tudományokból a nemzeti nyelveket, akár csak a reáliák esetében is. Ne feledjük, hogy a középkorban Európa „világnyelvének” a latinnak az uralma sem jelentette a nemzeti nyelvek és kultúrák megfojtását. Sőt a latin az ókori világ eredményeinek közvetítésével egyenesen nevelője és formálója lett a nemzeti nyelvű írásbeliségnek, az irodalmi műfajoknak és formáknak.

Az amerikai civilizáció lenyűgöző technikai eredményei különösen a látászavarokkal küszködő kelet-középeurópai társadalmakat, Nyugaton pedig a műveletlenebb tömegeket vakítják el. Európa nyugati felén azonban nem csupán a „nagy” népek, hanem a magyarral azonos vagy nálunk kisebb lélekszámú nemzetek is tudják, hogy saját műveltségük, nyelvi fejlettségük, irodalmuk régibb rétege teljesítményeit tekintve semmivel sem marad el a világnyelvi szerephez jutott angol-amerikaitól. Nagy elismeréssel, de nem elbűvölten nézik az amerikai civilizációt és saját teljesítményeiknek tudatában látják annak gyengéit is. Nem hiszem, hogy a „kis” nyelvet beszélő, nyugat-európai művelt emberben egyáltalában felmerülne az a gondolat, hogy saját anyanyelvének, nemzeti kultúrájának feladása bármi többletet jelenthetne számára. Tudván tudja vagy észlelheti, hogy a középkori latin egyház által felnevelt Európa nyelveit beszélő nemzetek és kultúrák esetében a „kis” és „nagy” jelző csak mennyiségi mutató és nem a minőség színvonalának különbségére utal.

Nem a nyelvükben és műveltségükben is sanyargatott kisebbségi magyarságnak, hanem az anyaország értelmiségének és szaktudományának lenne a feladata, hogy állítsa helyre a nemzet megbomlott nyelvi öntudatát és anyanyelvünk sokszázados művelődési teljesítményei által megalapozott önérzettel készüljön az európai integrációba. Az anyaország egy ilyen változott magatartásával adhatná a kisebbségi magyarság nyelvvédelméhez a legnagyobb segítséget.

Befejezésül még csak annyit, hogy az új évezred küszöbén anyanyelvünk jövőjét illetően nem csupán veszedelmeket, hanem megnyíló új távlatokat is látok. A nemzeti korlátokat lebontó egyesült Európában az anyaország földrajzi helyzete, a határokon túli nemzetrészek jelenléte folytán a Kárpát-medencében a magyar nyelv a legesélyesebb arra, hogy az itteni kis népek között a regionális közvetítés szerepét ellássa. Elsősorban a gazdaság életében, de bizonyos diszciplínák esetében akár a tudományok területén is.

Anyanyelvünket a történelem veszedelmes szakadékok szélére sodorta. Jövendőjének jobbra fordítása azonban mindenekelőtt magától a magyarságtól függ. Ehhez művelődési és gazdasági erőn kívül teljesítményei ismeretére alapozott nagyobb öntudatra és önérzetre van szükség, mint amilyen nemzetünkben a határokon innen és túl tapasztalható. Mindnyájan felelősek vagyunk azért, hogy az ezredforduló lassú szétporlást vagy pedig új perspektívákat fog-e hozni anyanyelvünk számára.

Jakab István (Révkomárom)

1. Csehszlovákiában, de magyar faluban, magyar családban születtem, így tulajdonképpen „beleszülettem” a magyar nyelvbe. Az elemi iskolában kötelezően tanult szlovák nyelv nem hatott rám annyira, hogy nyelvi tudomat deformálta volna, de e nyelvnek a magyar környezetben is bizonyos mértékben érvényesülő hatása alól – másokhoz hasonlóan – én sem vonhattam ki magamat. Az államszervező nép nyelve – hiába nem többségi nyelv egy-egy vidéken, területen – észrevétlenül torzítja a politikai kisebbségben élők nyelvhasználatát s ezáltal nyelvi tudatát is. Iskolás koromban – előbb a szülőfalumban, később a sárospataki református gimnáziumban – nagy érdeklődéssel tanultam a magyar nyelv nyelvtanát; nemcsak anyanyelvem nyelvtanaként kötött le, hanem mint olyan tananyag is, amely gondolataim pontos, alkalomszerű kifejezésére s ezáltal logikus gondolkodásra is, amelynél alapul szolgál az idegen nyelvek tanulásához, nyelvtanának megértéséhez is. Számomra a magyar nyelvtan és a hozzá kapcsolódó (helyesírási, nyelvhelyességi, stilisztikai stb.) ismeretek tanulása inkább szórakozás volt, mintsem munka.

A pályaválasztásomra mégsem ez a körülménye hatott, legalábbis a pályaválasztás idején nem. Lehetőségként gondoltam ugyan a magyartanári pályára is, azonban – talán a kor

divatjához igazodva – inkább az orvostudományt részesítettem volna előnyben. Csakhogy az én életembe is beleszólt a politika, mint annyi más emberébe, és a sárospataki református teológia hallgatója lettem – egy évre. Hazatérve az ismét létrejött Csehszlovákiába, biológia-kémia-földrajz szakra iratkoztam be a pozsonyi egyetemen. De mivel ezek a szakok sem tudtak lekötni, átléptem a magyar-történelem- polgári nevelés szakra. Úgy éreztem, révbe értem. A nyelvészeti tárgyak – elsősorban a mai magyar nyelv és a nyelvművelés – komolyabb munkára serkentettek. Tudatosan is figyeltem a csehszlovákiai magyarok nyelvhasználatát, a benne egyre szaporodó szlovacizmusokat, s elhatároztam, hogy a leíró nyelvtan megnyugtatóan meg nem oldott kérdéseinek vizsgálata mellett a nyelvművelésre, a sajátos kisebbségi magyar nyelvhasználat kutatására és lehetséges befolyásolására fogok törekedni. Utólag visszatekintve erre a – részben talán a sors kényszerének hatására tett – lépéseimre, úgy érzem: olyan jellegű munkát végeztem, amelyben kedvem teltett, s talán legalább részben viszonzozhattam nemzetemnek azt a segítséget, amelyben a második világháború utáni nehéz években mint Magyarországon tanuló diákokat részesített.

2. Sok nyelvművelő – különösen, ha „hivatalosan” nyilatkozik – bagatellizálja a nyelvhasználati hibákat, a nyelvromlást (ezzel nyilván a „mundér becsületét védeni” igyekszik). Általában azt hangsúlyozzák, hogy anyanyelvünk a hibák előfordulása ellenére is fejlődik, s kimutatják, hogy csupán a múlt század óta is mennyit változott pozitív irányban. Ebben tulajdonképpen igazuk van. De ha nem így volna, akkor nagy baj volna. Csakhogy így van ez általában minden más jelenség vizsgálatánál is, nem csupán a nyelveknél. Ha az elmúlt 45 év általános társadalmi fejlődésének mérlegét készítenénk el, valószínűleg akkor is előrehaladást mutathatnánk ki. De mennyi volt a veszteség, illetve milyen lehetett volna a fejlődés, ha ez a 45 év nem ilyen körülmények között telik el? Konkrét adataink nincsenek ugyan, de ha ilyen tekintetben összehasonlítjuk Magyarországot az egykori Nyugat-Németországgal, az eredmény önmagáért beszél. Bizony a nyelv fejlődésének eredményeivel sem lehetünk teljes mértékben megelégedve. Ha komolyabban venné minden magyar anyanyelve helyes használatának az ügyét, bizonyára sokkal kevesebb negatív jelenséget kellett volna szentesíteni, elfogadhatónak elismerni. S itt természetesen felvetődik a nyelvművelés felelősségének, feladatának kérdése is. Némely nyelvészek szerint a nyelvnek megvan a saját fejlődési törvénye, s a nyelvművelő hiába avatkoznék a nyelvhasználatba. A nyelvész dolga, hogy értékeljen, mégpedig a statisztikai adatok alapján: a nyelvileg művelt személyek többségének a nyelvhasználatát a döntő. Ezek a nyelvészek tehát tagadják a nyelvművelés szükségességét. A másik nézet szerint (szerencsére ezt általában nem szakemberek vallják) deresre kellene húzni mindent hibázót. Ezek képviselői közül kerülnek ki a nyelvtörvények támogatói.

Én egyik felfogást sem helyeslem. A helyes út valahol a kettő között van.

Az első felfogást azért nem támogathatjuk, mert ez szinte zsilipet nyit a hibáknak a nyelvbe való áramlása előtt. Elsősorban már magának a kérdésnek az eldöntése: kik tekinthetők nyelvileg műveltnek, a szubjektivitás veszélyét hordozza magában. Ezt még – tudomásom szerint – hitelt érdemlően nem határozta meg senki. Továbbá: a nyelvi divatnak tapasztalatom szerint nem az egyszerű, hanem a műveltebb emberek: írók, újságírók, rádiósok, televíziósok s ezek műveltebb riportalanyai hódolnak legjobban. Tőlük veszik át a divatszavakat és divatos szerkesztésmódokat a szerényebb műveltségűek. „Valószínűleg, hogy jó idő lesz ma” – szerkesztik mondataikat az utóbbi időben sokan a nyelvileg műveltnek tartott személyek közül is, s amikor felhívjuk figyelmüket a szerkesztésmód helytelen voltára, kiderül, nem is gondolkoztak el azon, hogy itt kétféle szerkesztés (Valószínűleg jó idő lesz ma; Valószínű, hogy jó idő lesz ma) áll egymással szemben; ők csupán a „szokás”, a divat alapján választották a szerkesztvegyítéses formát. S általában ezeknek a nyelvi szempontból műveltnek számító embereknek a szóhasználatából vették ki az utóbbi egy-két évben a *már* módosítószó, s foglalta el helyét a némileg eltérő jelentésű és szerepű *immár*. Éppen ők terjesztik ennek az elemnek a használatát olyan beszédhelyzetben is, amelyben nincs megjelenítő vagy az adott beszédhelyzetet kiemelő (‘íme, már’) szerepe. Mindezeknek a hibáknak az előfordulását többek között az is okozza, hogy a nyelvművelés nem elég hatékony: nem figyelmeztet idejében, nem terjeszti a szükséges ismereteket. E tevékenység helyett jön a kutató nyelvész, és értékkel, szentesít, vagyis ítélkezik. Itélkezik, persze nem a hibázó felett (ezt csak a nyelvművelőről állítja), hanem a nyelvhasználati jelenség felett (ami szintén nem mindig helyénvaló). Nem sérti meg az embert (ezt ne is tegye senki!), de kárt okozhat a nyelvben. Okoz is, ha nyilvánvaló nyelvhasználati hibát a standard nyelvváltozat jelenségének minősít egy több szempontból is megkérdőjelezhető statisztikai vizsgálat alapján.

Napjainkban talán a nyelvi divat okozza a legtöbb nyelvhasználati hibát. S ahogy másfajta divatok ellen is nehéz eredményesen harcolni, ugyanúgy reménytelennek látszik a küzdelem ez ellen is. Legyünk őszinték: egy kicsit lezseren is kezeltük ezt a kérdést. A divat jön, aztán megszűnik, vizsgáltuk magunkat és egymást. Csakhogy a nyelvi divat nem múlik el nyomtalanul, mint pl. az öltözködésé. A nyelvi divat „üledéket” is hagy a nyelvben. S az üledékek között akadhat hasznos iszap is, káros is. Nem lenne hát helyes minden ellen harcot hirdetni, ami divatos, hiszen ezzel nyelvünk gazdagodását is akadályoznánk. Idejében meg kell tehát vizsgálnunk az effajta jelenségeket, s a károsak ellen felvenni a harcot. Csak helyeslehetjük tehát, hogy nyelv művelésünk széles körű küzdelmet indított az idegen (főként angol) szavak áradata ellen. Ezeknek a nemkívánatos mértékű terjedését is a nyelvi divat okozza. Persze a divat tüzét sokféle ok és cél gerjesztheti, táplálhatja. A kereskedelem, iparban a pénzszerzési lehetőség; a politikában, közéletben, a modernség, a jól tájékozottság bizonyításának vágya; a kisebbségi magyarok lakta területeken (külföldön) a kétnyelvű feliratok (reklámok, cégtáblák stb.) alkalmazásának elkerülése (angol nyelvű táblát tesznek ki, hogy az „államnyelvi” szöveget elkerüljék); stb. Megítélésem szerint anyanyelvünk veszélyben van, s ez a veszély – ha nem teszünk ellene semmit – a jövőben fokozódni fog.

S most következik a kérdésre adott válaszom nehezebb része: mit kell tennünk a nyelv védelmében?

Nyelvtörvényt hozni semmi esetre sem. Legalábbis olyasfajta nyelvtörvényt, amely a magyarországi kisebbségek anyanyelv-használati jogait sértené, anyanyelv-használati lehetőségeit korlátozná, vagy szankcionál: büntet, megtorol stb. De – mint az 1992 októberében szervezett budapesti nyelvművelő konferencián és az MTA elnöke által 1997-ben rendezett tanácskozáson is kifejtettem – abban semmi kivétlnivalót nem találnék, ha az illetékes szervek bizonyos intézkedésekkel, rendeletekkel – pl. a nyilvánosság elé kerülő szövegek nyelvi ellenőrzésének kötelezővé tételével – segítenének a nyelv védelmezésében, főként a fölösleges idegen szavak és a helyesírási hibák elkerülése végett. Ez senkinek az alapvető jogait nem csorbítaná, csupán annyi kötelezettséget róna az érdekeltekre, mint bármelyik más nem nyelvi (adminisztratív) vonatkozású rendelkezés, aminek a rend fenntartása, biztosítása céljából hoznak, ugyanakkor azzal a haszonnal is járna számukra, hogy cégtábla- vagy reklám-szövegük hibátlan volna. Természetesen minden rendelkezés jelent bizonyos korlátozást az egyénre nézve, de ha a közös ügyét szolgálja, s nem csorbít alapvető jogokat, nem vétünk vele a demokrácia alapelvei, a demokratikus magatartás szabályai ellen. Elvégre a demokrácia nem jelentheti a gátlástalanságot, a gáncsnélküliséget elszabadulását.

A nehezebb feladat persze a nyelv művelésre várna. Mindenekelőtt a standard nyelvváltozat kritériumait kellene az eddiginél konkrétan meghatározni. El kellene továbbá érni, hogy az iskolákban jóval nagyobb gondot fordítsanak a magyar standard megismertetésére, használatának megtanítására, mint eddig. Ne formális legyen a magyar nyelv tanítása (nyelvtani kategóriák magoltatása egy-két szemléltető példával), hanem az elméletet alapos gyakorlások kövessék; de ne csak a mondattani, szófaji, jobb esetben alakítani elemzések tárgykörében, hanem a nyelvi elemek stilisztikai vizsgálatában is; sőt az analitikus gyakorlási módszert feltétlenül egészítse ki a szintetikus. A nyelv művelésben meg új, az eddiginél hatékonyabb formák kialakítására és bevezetésére lesz szükség (ezeket nem lesz könnyű kialakítani). Végül, de nem utolsósorban a befogadók (diákok, érdeklődők stb.) számára a jelenleginél érthetőbbé, felfoghatóbbá lehetne és kellene tenni bizonyos nyelvvelhelyességi, de főként helyesírási kérdéseket, a lehetőség szerint leegyszerűsítve a szabályozásukat. A szabályok tömkelegének a megalkotásával aligha biztosítható a helyesírási ismeretek közkinccsé tétele. Például olyan fokú nyelvtani tudása és készsége kevés embernek van ma a magyar nyelvterületen, amilyenre az összetett szavak vagy földrajzi nevek helyesírási szabályainak megtanulásához és alkalmazásához szükség volna. Márpedig a cél a magyar helyesírás minél szélesebb körű megismertetése, nem pedig az írástudók egy szűk rétegének a kialakítása.

3. A kis nyelvek a jövőben – ha megvalósul az európai államok szövetsége – meglehetősen hátrányos helyzetbe kerülnek a világnyelvekkel, mindenekelőtt a szövetség „hivatalos” nyelvével (vagy nyelveivel) szemben. Sorsuk bizonyos mértékig hasonló lesz a mostani kisebbségi nyelvekéhez az idegen nyelvi hatásokkal való küzdelem tekintetében. Még nem vagyunk ennek a szövetségnek a tagjai, de már gondot okoz nekünk a sok idegen elem beáramlása. A „hordalék” az Európai Unióhoz való csatlakozás után várhatóan több lesz. A közvetlen kapcsolat nyilván nem csökkenteni, hanem szaporítani fogja a nemkívánatos neologizmusokat.

ÉVFORDULÓK

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Jász-Nagykun-Szolnok megyében

A népek tavasza sodrásában a március 15-i pesti események, Petőfi *Nemzeti dala*, a *Mit kíván a magyar nemzet?* kinyomtatott példányai órák, napok alatt eljutottak az ország minden tájára. Szolnokra már a délutáni vonat utasai, vasutasai meghozták a híreket, s azok szétáradtak a Tisza mentén, a Kunságban és a Jászságban.

Nem érte váratlanul a népet a forradalmi változások híre, hiszen a pozsonyi országgyűlésen már a jobbágyfelszabadításról tárgyaltak 1847 őszén. A szolnoki ferences kolostor Historia Domusában, háztörténetében így írt erről az egykori szerzetes: „Múlt évi november 7-én megkezdett országgyűlésen legtöbb tevékenységet fejtette ki Kossuth Lajos, Pest megye követe. Ezen követnek köszönhetjük főleg alkotmányos átalakításunkat... független kormány megalakult... Nyertünk felelős Minisztériumot... Ennek elnöke gr. Batthyány Lajos, a miniszter gr. Széchenyi István, Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Mászáros Lázár és Szemere Bertalan.”

Előzményként szólni kell a Tiszavölgy rendezése munkálatainak megindításáról, Széchenyi István és Vásárhelyi Pál vízmérnök tevékenységéről. Szolnok az 1845. év őszi, tiszai szervezőútjának egyik fontos állomása volt. Október 12-én a szolnoki városházán Széchenyi a megyék összegyűlt képviselői előtt „szívrehatólag festé azon szomorú állapotot, miszerint a Tisza folyam korlátlan áradása által millió holdakra terjedő földtér tétetik használhatatlanná...” A Tisza szabályozás műszaki terveit Vásárhelyi Pál ismertette. 1846. július 19-én pedig az első gőzhajóval Szolnokra érkező Széchenyit ünnepi ódával köszöntik.

A következő év szeptember elsejét, a Pest–szolnoki vasút megnyitását „korszakot alkotó nap”-ként említi a Társalkodó – mellyel Magyarország két fő folyama, a Duna és a Tisza testvéries összeköttetésbe hozatott, mellyel az áldozatteljes Alföld, a tejjel–mézzel bővelkedő síkság... nemcsak az egész ország központja, hanem az egész mívelt világ kebelébe is rokontagul felvétetett. Szolnoktól Pest, Bécs s Berlinen keresztül... mindenütt vasúton, s innen is a legtávolabbi világrészekbe gőzerővel mehetni.

Jókai Mór az Életképek tudósítását írta: „...a vasútvonal egész hosszában virágcsomókkal gazdag díszkapu pompázott minden állomáson... még 3 és fél óra alatt megérkezett a menet Szolnokba. A most felújított Indóháznál, az egykori Tiszai pályaudvaron Kossuth Lajos mondta az ünnepi beszédet, s jelen volt Széchenyi is, aki a Tiszán horgonyzó gőzhajóval a vendégsereg egy részének meg is mutatta a Szolnok fölötti folyószakaszt.

Terjedelmes cikket írt a Lipcsében megjelenő *Illustrirte Zeitung* is: „szeptember 1. a magyar vasúttörténet lapjain egy korszakot teremtő nap volt... Valóban – jó úton, váltott lovakkal, szekéren megtett 14 óra helyett, most három óra alatt elérni Pesttől Szolnokig – ennél nagyobb ünnepnapot elképzelni sem lehet...” Éppen ezzel a megnövekedett forgalmi szerepkörével tudott Szolnok nagyobb részt vállalni az 1848/49-es polgári forradalom és szabadságharc időszakában a honvédseregek küzdelmeiből, a csapatok, fegyverzet és élelem szállítási feladataiból, hiszen gőzhajóval lehetett utazni, szállítani Szegedig a Tiszán.

A városok, községek jegyzőkönyvei őrzik a történelmi idők eseményeit. Szolnokon a városháza udvarán tartott népgyűlésről jegyezték fel: „...Halasy Kázmér polgártársunk... népszerű szavakkal értésül adta az egybegyűlt közönségnek: a pesti mozgalom idáig azt eredményezte, hogy szabaddá tétetvén a föld, szabad lesz a nép is, amely azt műveli. S leromboltattak a válaszfalak, melyek a magyar nemzet egység valóságát... annyi évszázadon át lehetetlenné tették... Az ott megválasztott küldöttek elvitték Pestre a hazafiúi

békés törekvés eránti rokonszenvünket, köszönetünket, az új kormánytagok eránti bizodalunkat...” 1848. márc. 29-én a visszaérkező küldöttség újból népgyűlés előtt számolt be a kormánnyal folytatott beszélgetésről, s a gyűlés végén kérte a város lakóit, hogy otthonaikba térve foglalkozásukat folytassák, „...mert csak munkás polgárok igyekezete által virulhat fel e hon, mely most mindnyájunké lett...”

1848. áprilisában, amikor Szolnok országgyűlési követválasztás egyik székhelye lett, levélben fordult az első felelős miniszteriumhoz: „Tisztelt Nemzeti Kormány!...Megadatott a képviselő s ezzel a szolgaság szégyenbélyegével meggyalázott milliók az emberek soraiba vétettek fel... Engedjék az egek, hogy ideáig hirdetett üdvös elveikkel új pályájukon nemzetünk dicsőségét, javát megszilárdíthassák, legyenek továbbra is kegyes kiegyenlítői az érdekeknek, ápolói nemzeti egységünknek, s a szabad nemzetek felszabadításának. Városunkat, amennyiben az szerencsés fekvésénél fogva 13 ezer tisztán magyar ajkú lakossal, s ezek közt máris 800 műiparossal a gondoskodást az országos lelkesedés szempontjából érdemli, kegyes figyelmükbe teljes tisztelettel ajánlva Szolnok város Közönsége. Kelt Szolnokon, 1848. év április 19-én tartott községi ülésünkből. Nagy István s. k. bíró. Elek György s. k. hiteles jegyző.”

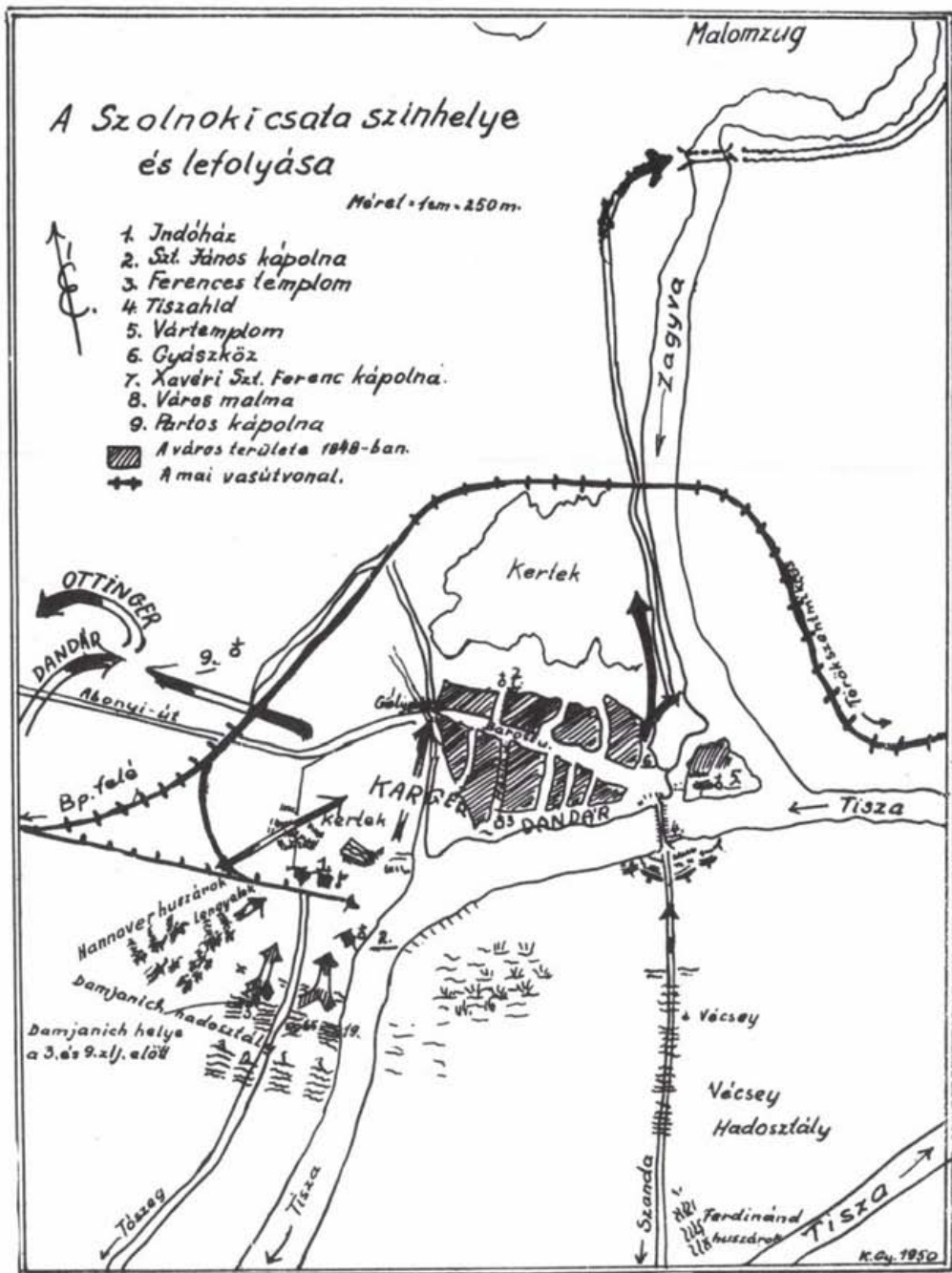
Jászberény a jász és kun városoknak küldte meg a 12 pontot. Kisújszállás maga is kezdeményezte az átfogalmazott változat szétküldését: „A pesti 12 pont elfogadásáról, Pest városának köszönet és üdvözlét a reform ügyében kifejtett békés hazafiságért... Örvendező levél a bécsi polgárságnak kivívott szabadságuk felett... Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek üdvözlő felirat és egy folyamodvány „Szuha Imre főkapitányunknak, mint a haza számára felvirult szabadság és alkotmányosság nyílt ellenének, főkapitányi állásától elmozdítása végett.” 12. pontként végül elhatározták Kisújszálláson: „Kossuth Lajos egy ily feliratú aranytollal: *Kossuth Lajosnak a Nagykunok martius 3. 1848.* megtiszteltetik egy küldöttség által, mely a fenséges nádorhoz, gr. Batthyányhoz és Pest városához is üdvözlétre menend: Tagjai: Illéy János kapitány, tagok: Nagy Antal, Hajdú Imre, Nagy Imre, Kolosy Lajos, Pap Móricz, Nagy János a nagykun városok képviselőjében. A kivívott szabadság védelmére nemzetőrség alakult önkéntesekből. Így Kisújszálláson és Jászberényben is a márciusi népgyűléseken. 17 településből rövidesen 8719 gyalog és 522 lovas nemzetőr jelentkezett. Fegyverként kaszákat kovácsoltak egyenesre s lengyel katonákat fogadtak, hogy használatukat betanítsák.

Mezőtúron több ezren álltak be nemzetőrnek. S amikor gr. Batthyány Lajos felhívást intézett a nemzethez egy tízezer főből álló rendes nemzetőrség felállításáról, a hároméves szolgálatot vállalók is szép számmal jelentkeztek. Az időskorúak közül ma is kedvvel idézik Tóth Kálmán „Előre” című versét:

„Csodálatos ifjú sereg,
Mely nem tudni, hogyan támadt,
Napok születték, s mégis mintha
Szülte volna három század...”

Törökszentmiklóson 417-en jelentkeztek önként nemzetőrnek, s közülük 119-en vonultak a verbászi táborba a rációk ellen, Soldos Imre főszolgabíróval, Sánta és Miliesz jegyzőkkel az élen. Szolnokon is megalakul a nemzeti őrsereg. Május 27-én már kész az őrsereg összeírása és elrendelik az őrsereg mielőbbi felesketését. 1848. június 12-én „A nemzeti őrsereg fegyverrel ellátatott, a Hadügyminisztériumtól 100 darab szuronyos löfegyverek és szükséges töltések kérettesenek; úgy 150 darab kaszáknak és lökupakoknak közkölségen leendő beszédése...” 1848. június 23-án városunkba érkezik vonaton Damjanich János, akit Itáliából, Veronából a fővárosba hazaérkezve gr. Batthyány Lajos miniszterelnök, az előző napon „a honvéd nemzetőrség 3. zászlóaljának őrnagyává nevezett ki”, hogy a Tiszán gőzhajón Szegedre a zászlóaljához utazzon.

Szolnok a katonai szállítások egyik központjává alakul. Erről is őriz adatot a Hist. Domus 1848. jún. 24-i bejegyzése: „...délelőtt vasvonalon 1200 önkényes katona Pestről Szolnokba érkezett. Szolnokról Gőzhajón a Tiszán Szegedig menendő, a pártütő szerbek megfékezésére. Ezen önkéntes sereg mind igazán lelkes s jól képzett ifjakból állott. Általában véve megmutatták illő maguk viselkedésével, hogy jó keresztények és jó polgárok, s épen ezért 3–4 itteni mulatásuk alatt valóban kedves vendégei voltak a városnak.”

Árokszállás 1848. június 5-én 1000 forintot ajánlott meg a kormánynak, július 9-én pedig „129 nemzetőr állítását határozta el, kiket 25-én 34 kocsin Halasra szállítottak. Ruházatuk költségeit a lakosság birtokai irányában viselte és 4 lovat a hozzájuk beosztott 6 ágyúból álló üteg vontatásához. Fegyveréről (kasza, fokos, balta) ki-ki maga köteles gondoskodni. Az árokszállási káplán tábori lelkészi szolgálatot teljesített.”

Szolnok jó közlekedési adottságai miatt a szabadságharc központi területévé vált, a váci és szolnoki toborzóhelyet a vasút két végpontjára helyezték. „... miniszterelnöki rendelet értelmében Görgei Artúr a szolnoki tábor parancsnoka lett, feladata a felvidéki, a szomszéd megyék és a Jászkun Kerület nemzetőreinek mozgósítása.”

Görgei Artúr őrnagy 1848. aug. 31-én kelt levelében írja Szolnok város tanácsának: „... miniszterelnöki rendelet értelmében szeptember 3-án rendeltetésem helyén, Szolnokon kell lennem, új fontos hivatalomnak megfelelendő”, egyben ideiglenes katonai szállást és irodahelyiséget kér. Görgei – a tiszáninneni, szolnoki székhelyű tábor parancsnoka lévén – három hetet töltött Szolnokon, itt kelt leveleiben a felvidéki és a szomszéd megyék, valamint a Jászkun Kerületek nemzetőreinek mozgósítása ügyében intézkedik. Szeptember 3-án érkezik Szolnokra és még aznap Pestre utazik, 7–8-án Szolnokon van, 9-én újra Pestre utazik Timon Zsigmond vasúti tisztviselővel, akit századosi rangban maga mellé vett.

Az alföldi toborzó útja során 1848. szeptember 26-án este érkezett Kossuth Szolnokra, s mint a Márczius Tizenötödike írja: „Jövetelünk alkalmasint tudva volt, mert az induló-udvarnál nagy néptömeg éljenzessel fogadtak, mely a kocsira ült Kossuthot követve mind inkább gyarapodott... E népség legnagyobb része a városház udvarán ünnepi csendben hallá Kossuth első szavait, s lelkesült, mint Kecskemét és Körös derék lakossága...”

Kossuth Lajos még aznap feleségének írt levelet: „Estére idejöttem Szolnokra... A nép ezereket várt, és szabadítónak kiáltott. Itt találtam egy pár száz sárosi önkéntest, s azok vállokra vettek s úgy vittek egy fél mérföldnyire be a városba. Holnap népgyűlést tartok, s azután beszaladok Pestre, magamat tájékoztatni...”

Szerény kis emléktábla hirdeti a történelmi eseményt a városháza falán, de hogy milyen hatással volt Kossuth beszéde Szolnok népére, kitűnik a ferences háztörténet bejegyzéseiből: „...Szolnok városa talán egyedüli tanyája lón a nagy hadi készülétnek, mert számtalan ifiak, de a meglett kórosban lévőik is gyülekeztek ide mindenfelől, s különbféle szám alatti zászló-aljakba, mint élni-halni egyaránt kész elszánt honvédek besoroztattak. Kossuth Lajos szava vezette és vezeti a magyarhon polgárait.”

A Jászkun Kerületekből 1500 lovas állt a honvédszászlók alá. „Az első altiszt Juhász István felsőszentgyörgyi lakos, kiszolgált nádorhuszár volt – írja Herendi József levéltárnok. Megtudván, hogy Szolnokra készül Kossuth, megvárta a vasútnál 1848. szeptember 26-án, s a nép ezrei között Kossuthhoz férközvé, fölajánlotta magát önkéntesnek. Kossuth ott a helyszínen ...tizedesnek nevezte ki. Mint vén huszár és főleg mint „Kossuth újonca” nagy becsben állt.” Szolnokon a népfelkelés irányítására Halasy Kázmért szállítási kormánybiztosnak nevezte ki, akire különösen 1848–49 fordulóján nagy feladat hárult. Amikor Windischgrätz serege megközelítette Pestet, a kormány, az országgyűlés Debrecenbe helyeződött át. Szolnokig még csak jött a vonat, de a fagyos, jeges Nagykunságon át kezdődtek a megpróbáltatások, Kisújszállás, Karcag voltak az ideiglenes pihenőhelyek.

Halasy Kázmér kormánybiztos jelentéséből tudjuk, hogy „A szállításokat ... 6242 lovaskocsival, földesúri ökrösszekerekkel teljesítette...” Fő feladata volt a Koronát, a pénzügyi, ágyú, lő- és fegyvergyári szereket a melléje rendelt személyekkel Debrecenbe, Nagyváradra, Aradra elszállítani.

1849. január 2-án és 3-án Kossuth maga is Szolnokon tartózkodott és nagy energiával intézkedett. Számos levelet küldött – közte Csányi László országos biztosnak: „... bizon még Buda-Pest elvesztésével sem adjuk fel az országot, hanem reá támaszkodunk a magyarság törzsgyökös vidékére...”

Érdemes itt külön is szót ejteni a szolnoki Indóház és a Tiszai pályaudvar szerepéről, utasairól. Megfordult itt ebben az épületben csaknem az egész Honvédelmi Bizottmány, az első felelős minisztérium és az országgyűlés képviselőinek jó része is. Sokan családostul érkeztek. Így Vörösmarty Mihály is, néhány hetes kislányát innen vitte ki az Újszászon lakó bátyjához, majd indult tovább Debrecenbe. De megfordult itt a reformkor és a szabadságharc sok ismert szereplője is. – Éppen ez ad nagyobb jelentőséget a szolnoki Indóháznak, mert nemcsak klasszicista műemléki értékénél, közlekedési jelentőségénél fogva érdemes megőrzésre, hanem mintegy szolnoki pantheonként, történelmi, irodalomtörténeti jelentősége miatt is.

Perzel Mór tábornok csapatai szolgáltak háttvédként a Pest–szolnoki vasút mentén, de a túlerőben lévő osztrák sereget a Tiszáig feltartóztatni nem lehetett. Viszonylag kevésbé ismert,

hogy 1849. január 22-én is volt Szolnoknál csata, amikor Perczel Mór katonái kizavarták Szolnokból Ottinger osztrák tábornok dandárát. Pettenkofen osztrák hadifestő szép litográfiája ennek a csatának emlékéét idézi. Perczel győzelmi jelentését Kossuth a debreceni Közlöny hasábjain tette közzé. „Perczel Mór jeles hadvezéri kémek által értesülve arról, hogy Ottinger CsCs. kir. tábornagy csak azért nem bátorodik előre, s Debrecen felé vonulni, mert Budáról semmi segítséget nem kapott, kellő rendelést tett arról, hogy szépszámú hadinépének egy része Szolnokon fölül, az úgynevezett Szóró csárdán innen, a másik Szolnokon alól paládicsi pusztá irányában, s szélteben jól befagyott s így hídként szolgáló Tiszán átkelvény, az egyenesen a Tiszahídnak jövő harmadik részével, vagyis az igazi magyar hadtesttel egyesüljön, s a Szolnokon tartózkodó két nehéz lovas ezredet egészen bekerítse...”

A császári seregek előnyomulása miatt a Cegléden túla előtört magyar sereget Perczel Mór a túlerő elől a Tisza bal partjára vonta vissza. Így Szolnokot osztrákok szállták meg. Karger, majd Gramont osztrák tábornok elrendelte Szolnok megerősítését. Tiszahíd Szanda felőli végénél erős hídfőállást létesítettek, a Tiszaparton végig sáncokat építettek: „teménytelen nép zavartatott Szolnokba a tiszáninneri környékről, jelesen Rékas, Újszász, Györgye, Szele, Cegléd, Nagykőrös, Abony és tószegiek dolgoztak a sánc csinálásán” – jegyzi meg az egykori krónikás.

Február közepe táján az addig Délvidéken harcoló honvédsereg Damjanich irányítása alatt megérkezett Cibakháza, Tiszaföldvár, Törökszentmiklós térségébe. A magyar honvédekre kemény feladat várt. El kellett foglalniok a természetből is jól védett Szolnokot. A Szanda felől jövő töltés – mindkét oldalán a tavaszi áradás végtelen tengere – kínálkozott legrövidebb támadási irányként. Helyette Damjanich ügyes és vakmerő haditerve szerint Vécsey tábornok Szanda felől színlelt támadással magára vonja az osztrák védők figyelmét. Ezalatt Damjanich hadosztálya Cibakháza–Vezeny táján átkel a Tiszán, és Várkonyon, Tószegen át erőltetett menetben éjszaka megközelítette Szolnokot. 1849. március 5-én reggel Szolnok délnyugati szegélyén, a mai Papírgyár táján szuronyrohammal támadták meg az osztrák tüzéséget, akik felszereléssel együtt estek fogságba.

Az Indóháztól az osztrákok a Zagyva felé menekültek, ahol a Tabán fölött próbálták átjutni a Zagyván (Pólya Tibor festménye a Városháza nagytermében), de sikertelenül, majd tovább a malomzugi híd irányába. Ott a város vízimalma melletti fahídon próbálták átjutni, az eszeveszett pánikban sokan a megáradt Zagyván kísérelték meg az átjutást, de sikertelenül, a súlyos felszerelés miatt majd mindegyiket elragadta az ár. Közben egy másik egység meg tudta akadályozni a Tiszahíd felgyújtását. Így Vécsey hadosztálya is bejutott a városba és bekapcsolódhatott a csata végső mozzanataiba.

1849 tavaszi, nyári hónapjaiban nagy csapatmozgások színhelye volt Szolnok. Március 5-ét követően osztrák és magyar járőrtevékenység volt Szolnokon, de tartósan egyik sem szállta meg a várost. A március 5-e után indult tavaszi hadjárat nagy seregmozgással járt. A honvédség Szolnokról elvonult a Tiszántúlra. Izzalmakkal teli időszak következett. „... El nem lehet itt hallgatni azon nyomasztó állásunkat, melyben voltunk mindannyiszor, amennyiszer akár városunkban, akár szomszéd Abony városában tanyáztak a császáriak, – jegyzi be a Hist. Domusba – mert uralmuk alatt mindig kihirdtetett az, hogy halál a fejére mindannak, ki a Tiszán átmenni merészkednék. A Városi Előljárók többszörözve ismételt, s igazán indokolt kérésökre nagy nehezen megengedtetett az, hogy a földesgazdák 10, legföllebb 12 éves gyerkőczök által a szandai, derzsi, vagy varsányi tanyákon barmaik mellett telet övéiknek ételmet s fehér ruhát küldhettek. A lelkipásztor minden igyekezete mellett ki nem nyerhette, hogy a szőlőkben vagy tanyákon megholtakat egyházi eltemettetésre a városba behozassa...”

„Ápril hó közepe táján – olvashatjuk a Hist. Domusban – Abony, Cegléd s Nagy-Kőrös környékéről a cs. hadsereg eltűnt, de merre jelesen? azt mi szolnokiak nem tudhattuk. Annyi igaz, hogy Szolnok ismét a magyar mozgalom hatalma alá került, és az iszonyatos zaklatások megszűnésével, mintegy könnyebben lélekzett. A most Debrecenben lévő magyar kormány látván azt, milly igen szükségeltetnék Szolnokon egy állóhíd a Tiszán, első teendői közé számította ideiglenes, de mégis biztos hidat felállítani, s ez csak ugyan meg is történt. E végre fenyőtálpak egymáshoz jó közel vasmacskákra lekötöttetvén, alapjául szolgálандók a hídnak. Képzeltetetlen sebességgel épült fel a víz hátán álló, s bármilyen súlyos teherrel bátran daczoló erős és biztos híd, mintegy 60–70 öllel alább, mint állani szokott rendszeren a karóhíd. Nem sokára ismét, nem tudhatni ni nézetből, egy más hidat is, a most érintetthez mindenkép

hasonlót állítottatott a Magyar kormány, a karóhídon fölül, majd szinte oly távolságra napkelet felé a leégett hídtól, milyenre volt amaz alsó, vagyis a nyugat felé csinos talphíd. Ha az átkelendők meggyűltek, mind a két híd használatot, különben pedig egész nyáron át csak az alsón jártak mind a magyar katonák, mind más utasok.”

Az 1849. esztendő további hónapjaiban történt események krónikája már írott történelem a megye városaiban és községeiben. Nemcsak a február 24-i cibakházi csatában a híd elfoglalása, az osztrák ármádia fogságába került gr. Leiningen Westerburg Károly zászlóalj parancsnok kiszabadítása.

Alig van település, amelyen Kossuth meg ne fordult volna már az év kezdetén, amikor a kormány Szolnokról a Nagykunságon át ment Debrecenbe Kisújszálláson, Karcagon meg is szállt. Március 15-ének első évfordulóját Törökszentmiklóson ünnepelhette, de onnan ment Tiszaföldváron át Cibakházára. Jászberényben 1849. április 3–4–5-én állomásozott, irányítva a tavaszi hadjárat csatáit. S amikor Buda visszafoglalása után 1849. június 5–6-án Debrecenből a kormány visszatért a Nagykunságon át a fővárosba, a szekerek százain láthatta a városok, községek népe az ország vezetőit.

Külön történelme van Tiszafürednek, ahol a múzeum klasszicista kúria épületében Kossuth, Görgei, Szemere folytattak fontos tanácskozásokat, s a város szülöttének, Kiss Pál tábornoknak a nevét viseli a megye legrégebb múzeuma.

Közismert, hogy a bécsi udvar a Tavaszi hadjárat győzelemsorozata, Buda visszavétele, Bem erdélyi győzelmeit követően a cári hadsereget hívta be az országba, s ez a szabadságharc katonái bukásához vezetett. „Alig, hogy a magyarok Világoson augusztus 13-án a fegyvert letették, – jegyzi fel a Hist. Domus – a cs. hadifőkormány rendeletéből néhány cs. katonák érkeztek Szolnokba, avégre, hogy Világosról útilevel nélkül szolnoki Tisza hídon átjövendő volt honvédeket azonnal őrizet alatt vasúton Pestre küldjék.”

* * *

Nyomasztó hetek, hónapok következtek. Császári rendeletek sokasága, felelősségre vonások közepette ki gondolná, hogy az 1849. esztendőt lezáró feljegyzések utolsó napján egy percre megáll a toll az egykori szerzetes kezében, amikor a szabadságharc hőseire gondolva a Historia Domusba még beírja azt is: „Nem feladata e könyvnek, hogy a forradalom legyőzése után kötél, vagy golyó általi halálra, vagy hosszabb–rövidebb ideig tartó rabságra elítélteket följegyezze. Azt följegyezni mégis a valódi részvét s keserű fájdalom parancsolja, hogy V. Ferdinánd ő. Cs. kir. Felsője által miniszterelnöknek kinevezett és szelídebb érzései s a fenséges Dinasztiahoz szívélyesen vonzott ragaszkodásáért a magyar hírlapokban schwartzgelb-nek [fekete-sárgának] kikürtölt s számnélküliszter legocsmányabban kigúnyolt gróf Batthyány Lajos, valamint b. Perényi Sigmund s egynémely jobb érzésű, s szíveikben a fenséges uralkodó háztól soha el nem fordult magyar tábornokok, b. Haynau tábornagy s hadi főkormányzó magyarok elleni szenvedé, s első tüzéből történt gyalázatos kivégeztetésén ... a Religióját s hazáját szerető magyar bánkódni soha meg nem szűnend.”

Kapovári Gyula

120 éves a tiszafüredi múzeum

A tiszafüredi Kiss Pál Múzeum hazánk egyik legrégebb vidéki gyűjteménye. Régészeti Egylet néven 1877-ben alapította Tariczky Endre, katolikus plébános. Csaknem 500 darabos régiséggyűjteményét – érmek, régészeti leletek – is ekkor adományozta a városnak. Kezdetben titkárra, majd elnöke lett a szervezetnek. Az egylet másik meghatározó személyisége Milesz Béla, református tanító volt. Közös munkájuk az egylet tevékenységét több mint három évtizedre meghatározta.

Fő munkájuknak a régiségek gyűjtését és az ásatást tartották, de levelezéseikkel és cikkeikkel, könyveikkel a korabeli tudományos élet vérkeringésébe is bekapcsolódtak. Az egylet gyűjteményét halálukig 12 000 darab éremmel, régészeti lelettel, vegyes tárggyal és

5800 kötet könyvvel gazdagították. 1912-ben mindkét alapító meghalt, ezt követően az egyesület csak formálisan működött. A II. világháború során a gyűjtemény egy része megsemmisült. A megmaradt anyagból kiállítást készítve 1949. december 21-én Tiszafüreden nyitották meg Magyarország első falumúzeumát. A gyűjteményt jelenlegi helyére, a Lipcsey-kúriába 1952-ben költöztették. Ekkor vette fel a múzeum Kiss Pál, 1848-as honvédtábornok nevét.

1997. november 18-án Tiszafüreden az alapítás 120 éves évfordulójáról emlékeztek meg. Tudományos konferencia és időszaki kiállítás idézte fel az alapítást és az alapítók, majd a múzeummal szerveződő egyesület munkáját. Tóth László megyei múzeumigazgató köszöntő szavai után dr. Ujváry Zoltán egyetemi tanár levezető elnökletével Orbánné Szegő Ágnes *A Régészeti Egyesület, majd a Múzeum és Könyvtáregyesület története*, dr. Vadász István *Tiszafüred társadalma a századfordulón*, dr. Madaras László *Tiszafüred környéki régészeti kutatások* és dr. Füvessy Anikó *Egy alföldi mezőváros, Tiszafüred népművészete* címmel tartott a városi könyvtárban előadást.

Ezt követően a Kiss Pál Múzeumban *Elődeinkre emlékezünk* címmel az egyesület alapgyűjteményéből rendezett időszaki kiállítást nyitotta meg Tóth László megyei múzeumigazgató. A kiállítás két teremben mutatja be az egyesület szervezését, a benne folyó tudományos és gyűjtőmunkát dokumentumokkal, korabeli fotókkal és a II. világháború elejéig nyilvántartásba vett tárgyakkal. Az alapgyűjteménynek megfelelően, ahol négy osztályba sorolták a tárgyakat (numizmatika, régészet, vegyes tárgyak, könyvtár) rendezték meg a kiállítást, a különböző osztályok anyagát külön blokkban bemutatva. Korabeli jelentőségének megfelelően a régészet kapta a legnagyobb teret. Külön vitrinek szemléltetik az alapító tudományos munkásságát, kéziratait, kiadott könyveit is. A századforduló megbecsülésének jeleként 1896-ban Tiszafüred városa az épülő városházában külön termeket biztosított a gyűjteménynek, az alapítókról pedig nagyméretű olajfestményt készíttetett. Ez utóbbiak egyéb személyes emlékek társaságában az alapítókat idézik fel.

A kiállítás forgatókönyvét Füvessy Anikó készítette, rendezői: Csányi Marietta, Madaras László (régészet), Füvessy Anikó (öslénytan, néprajz, múzeumléte), Vadász István (történelem, múzeumléte). A tanácskozást és az időszaki kiállítást támogatta: a Nemzeti Kulturális Alap és Tiszafüred Város Önkormányzata.

Füvessy Anikó

Hetvenöt esztendeje halt meg K. Nagy Sándor

A bihari *Nagykereken* 1846-ban született és *Nagyváradon* 1923-ban elhunyt K. Nagy Sándor Biharország legjobb ismerője és ismertetője volt. Élete java részét a múlt század vég Bihar vármegyéjének földrajzi, történelmi, művelődéstörténeti, néprajzi felfedezésére és megismertetésére szentelte. A szeretett Bihart, szülőföldjét, nemcsak a főművének tekinthető háromkötetes *Bihar-ország* című útleírásában népszerűsítette, hanem több más munkájában is. Olyan alapmunkákban, feldolgozásokban, amelyeket már saját koruk is forrásmunkáknak tekintett s amelyeket mi is a Bihart ismertető forrásmunkák legértékesebbjei közé sorolunk. Mint például az 1885-ben kiadott *A régi Bihar vármegye* címűt, amely a XVII-XVIII. századi Bihar megyéről szóló könyveket, tanulmányokat, térképeket sorolta föl. Talán még fontosabb az 1886-ban közreadott *Biharvármegye földrajza* című könyve, amelynek, mint esetleges tankönyvnek, de még inkább, mint segédkönyvnek (az akkor tantervileg is előtérbe került helytörténeti-honismereti oktatás, tájékoztatás területén) pedagógiai sikere is volt. Mint pályamunka megnyerte a Magyar Pedagógiai és Tanszermúzeum 400 forintos pályadíját. Említett két munkáját nagy műve, az 1883-ban (első kötet), 1885-ben (második kötet) és 1888-ban (harmadik kötet) megjelent *Bihar-ország* előkészületi munkáinak is tekinthetjük.

A *Bihar-ország* című útirajz nagy siker volt, az első kiadás gyorsan elfogyott, úgyhogy 1888-ban már második kiadásáról kellett gondoskodnia. Minderről K. Nagy Sándor a második kiadás előszavában így írt: „Több oldalról nyíltan fel lettem hívva, hogy teljesen

elfogyott könyvemből rendezek még egy második kiadást sajtó alá, s midőn nagyobb számú megrendeléseket is kaptam: kötelességemnek tartom a közóhajtásnak eleget tenni. Ezen második kiadásnál figyelembe vettem a kritika megjegyzéseit egyes részletekre, de meg azon kitüntetés is ért, hogy hazánk és megyénk több tudósa, ezek között különösebben a nagytudományú s világhírű régész: nagys. Rómer Ferencz Flóris és a „Váradai püspökség történetének” kitűnő tudós írója: főtisztelendő Bunyitay Vincze urak – kiket szerencsénk van városunk lakói között tisztelhetni –, nagybecsű figyelmükre méltatták szerény munkámat s kegyesek voltak engem atyai jósággal felvilágosítani tévedéseimről és figyelmeztetni meg nem említett dolgokra: így ezen kiadás *javítva s némely érdekes tárgyakkal bővítve* jelenik meg.”

A Bihar-ország sikere nem egyszerű siker volt. Alkalmos volt arra is, hogy évtizedek múltán megvédje szerzőjét a végleges leírástól. K. Nagy Sándor munkásságát a kései utókor koránt sem tartotta becsben, hivatalosan „reakciónak”, a nép „ellenségének” tartották. Elannyira, hogy az Irodalmi Lexikon (1965.) így nyilatkozott róla: „Nagy Sándor (Nagykerekai, 1846. szept. 6.–1923. Nagyvárad); jogi és történeti szakíró, író. Ügyvéd, majd törvényszéki bíró volt. A századforduló idején *nagyszámú, de csekély értékű, reakciós szellemű, „erkölcsnemesítő” célzatú elbeszélést írt: A bűn és az erény útja* (Berettyóújfalu, 1881.), *Az eldobott kenyér* vagy a nyomorúság útja (1898.), *Az egyenlőség, vagy Czu-czi ország pusztulása* (1898.), *A „Ne tovább” csárda*, vagy az örvény szélén (1898.), *Törvény nélkül* (1899.), *Ne lopj!* (1902.) stb. *Több útirajza is megjelent. Helyismereti és történeti munkáiban főleg a néprajzi megfigyelések értékesek.*”

Ebbe a két utolsó mondatba kapaszkodott bele az *Életrajzi Lexikon* (1969.), amikor is nem nevezve se konzervatívnak, de reakciónak, munkássága maradandó, értékes részének történeti, helytörténeti, honismereti írásait mondta. De ugyancsak az Irodalmi Lexikon eme nevezetes két mondata alapján emlékeztünk meg róla mi is 1973-ban, halála 50. évfordulóján, amikoris szülőfalujában, Nagykerékiben, *emléktáblát* is lepleztünk le tiszteletére. Másrészt Szücs Sándor születésének 70. évfordulóját használtuk fel arra, hogy róla is szó essék, hiszen Szücs Sándor egyik legjelentősebb forrása volt, ahogy azt a Szücs Sándor-jubileum alkalmából kiadott *Bajonai Krónikában Dankó Éva* önálló tanulmányban ki is fejtette. A tanulmányban nemcsak arról volt szó, hogy Szücs Sándor mily nagy mértékben használta K. Nagy Sándor munkáit, főleg a Bihar-országot, forrásként, hanem arról is, hogy szuperlatívuszok használata nélkül jobb belátásra bírja az olvasókat K. Nagy Sándor „reakciós” voltát illetően. „Az újságokban cikkező, a jogi ismeretterjesztést, általános népnevelést folytató K. Nagy Sándort sokan félreértették. Az *Irodalmi Lexikon* éppenséggel reakciónak mondja. Holott csupán arról van szó, hogy K. Nagy Sándor, a jogi kategóriákban gondolkodó ember, minden körülmények között a jogrendet övta. Erkölcsnemesítő felvilágosító tevékenységétől azt várta, hogy az agrárszocializmus mozgalmában résztvevő szegényparasztság jobb gazdálkodással, a jogok és kötelességek jobb ismeretében, kerülve az alkoholt, eredményesen védekezve a betegségek ellen, boldoguljon. Patriarchális életszemlélete nem engedte meg számára a tisztánlátást a társadalmi kérdésekben, annak ellenére, hogy a népet, a népelet alakulásait jól ismerte. Társadalomszemlélete naiv volt, konzervatizmusa nem tette fogékonyvá a kor aktuális társadalmi-politikai kérdéseinek felismerésére és helyes megítélésére.” Ezeknek a kérdéseknek a feszegetésénél arról sem volna szabad meglepedkeznünk, hogy K. Nagy Sándort ez a fentiekben vázolt jóindulatú, de naiv társadalomszemlélete és népnevelői hivatástudata juttatta el a *jobbágyság történetének megírásához, tizenhét évvel Acsády Ignác nagy, akkoriban forradalminak minősített jobbágyság-története előtt*. Természetesen mi 1973-ban is és most is élete és munkássága pozitívumait tekintettük – tekintjük – fontosnak és ezek szerint emlékeztünk rá és szólnunk róla most is. Mint ahogy szözlak róla *Nagyváradon 1997. április 12-én* tartott, emléktábla-állítással, -lepleléssel egybekötött *emlékünnepségen* is.¹

Pár hónappal ezelőtt a *Bihari Önkormányzatok Szövetsége*, megemlékezve *Osváth Pál* születésének 150. évfordulójáról újból kiadatta *Osváth főmúvét*, a közben könyvritkasággá vált *Bihar vármegye Sárreáti Járása Leírását*. Alig lehetett volna jobb, alkalmasabb módon emlékezni és emlékeztetni *Osváth Pálra*, mint főmunkájának újbóli kiadásával. Mi más volna jobb, szebb, értékesebb, mint úgy megünnepelni K. Nagy Sándor jubileumát is, mint a régés-régen elfogyott *Bihar-ország újbóli kiadása!*

Dankó Imre

¹ Lásd Tavaszai Hajnál írását a *Honismeret* 1997. 5. számában. (Szerk.)

EZERÉVES A MAGYAR ISKOLA

Eötvöstől Eötvösig

Az iskola a reformkor és a kiegyezés között (1845–1868)

Hazai neveléstörténetünknek – az I. és a II. Ratio Educationis után és az Eötvös-féle népiskolai törvény előtt – harmadik legjelentősebb közoktatásügyi rendelkezése: az 1845-ben napvilágot látott népiskolai szabályzat volt, amelyet alsófokú népiskolai rendszerünk *állami reformtervezeteként* az ellenzéki reformmozgalommal szemben állva, saját hatáskörében hozott tető alá a kormány, ami később a felekezeti tanügyigazgatás elvén – amely évszázadokon át éltette és fenntartotta a teljes magyar népoktatást – jöttányit sem változtatott.

Hazánkban ettől az időtől beszélhetünk minden gyermek *tankötelezettségéről királyi rendelkezés alapján*, előtte csak a jobbágygyermekekre vonatkozó tankötelezettség volt érvényben. Az 1845-ben kiadott elemi iskolai szabályrendelet *királyi rendelkezés* volt, amelyben már minden szülő kötelezve volt arra, hogy gyermekeit hatéves korukban az al-elemi iskolába beírassa s azt velük hat-tizenkétéves korukig elvégeztesse. Ellenkező esetben a szülőt megbüntették.

Az 1845-ös szabályzat első fejezete az „elemi tanodák” feladataival, a második fejezet az iskolák felállításával, a harmadik az oktatás tárgyaival foglalkozott. A további fejezetek pedig az oktatás módjával, a tanítóval, az oktatás gyakorlati céljával, a tanév szabályozásával és a vizsgarend próbáteleivel.

A népiskola szerepének súlyára és hatására, főképp hiányosságára következtethetünk – korszakunkból – Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól (1833) című agrár- és művelődéspolitikai tanulmányából. „Mezei szorgalmunk nagyon elmaradott, földünk megművelésére nincs illendő nép” – mondotta a költő, a legnagyobb bajt a műveletlenségben látva. A reformkor nagy nemzedéke Berzsenyivel azonosan vélekedett parasztságunk iskoláztatásának hiányos voltáról. De ezekről a gondokról szólt Wesselényi is a Balítéletekben, mondván, hogy *tudás nélkül csak a szegénység lehet a nép osztályrésze*.

Vajon milyen lehetett a paraszti elvárás a kor népiskolájával szemben? Nem is annyira a tananyag magvában: az olvasásban, az írásban és a számolásban volt eltérés a parasztság érdeke és a népiskolai tananyag között, hanem praktikus ismeretek tanításának a kérdésében. Még a század későbbi évtizedeiben is ennek hiányát panaszolta Somogy megye sajtója: „E nagy megyének nincs gazdasági iskolája. A föld is csak a tudomány előtt vallja ki kinceit.”

A megye honoráciorainak sorában a falu mestere: a pedagógus fizetségben és szakmai tekintélyben – a jegyzővel együtt – az *utolsó helyen* szerepelt. Igaz, pedagógiai szakképesítés tekintetében sem volt minden rendben körülöttük. Miután a XIX. század első felében alapított tanítóképezdek még aligha tudhatták hatásukat 1845-ig kifejteni, így a korszak falusi tanítóinak *semmiféle pedagógiai szakképesítésük* nem lévén, az iskolai végzettségnek mindenképpen a legalacsonyabb fokon állónak tartották őket az egyéb értelmiségi kategóriák képviselői. Erkölcsei megbecsülésük is sokszor volt hiányos, ezért is írta a kaposvári gimnázium akadémikus rangú igazgatója: Horváth József Elek az iskolai nevelésről szólva a Tudományos Gyűjteményben: „Szükséges volna a tanítóknak bizonyos rangot adni, hogy a köznép ne szólíthassa őket az iparos mesterekhez hasonlóan, hanem foglalkozásukhoz méltóan, s ennél fogva legyen olyan a rangjuk idehaza is a tanítóknak, mint külföldön. „Még Keselyő Péternek, az egyik falu iskolamesterének a háza falára írt versének a megörökítésével maga Jókai is a társadalmi értelmiségi hierarchia legalsó fokán álló alakját idézte a Népvilágban:

*Rektor uram nemes Fuszulyka Pál,
Mester uram pedig tudós Östyepka Pál,
Odakint a kertben kukoriczát kapál,
Preceptor a mezőn bibicztojást keres,
Tanítja a népet kaloda és déres.*

A polgárosodás hatására a reformkori népiskola lassan már kezdte feloldani a feudalizmus XVIII. századi viszonyainak konzerválásában erősen közreműködő falusi oktatási és népművelési intézmények légkörét. Jelentős pedagógiai reformok, a II. Ratio és – különösképp – az 1845-ös elemi iskolai szabályzatok sürgették a változások végrehajtását. A tanügy kérdése iránt kedvezőbb szemlélet erősödött a magyar történelem reformkorában, a népiskola tartalmi elemeinek a növekedésével, a gyakorlati és a hasznos ismeretek egyre táguló és szélesedő tananyagának a korszerűsítésével, a tankönyvek számának és minőségének a növekedésével, egyre több tanteremmel épülő új iskolák számával, a benne egyre inkább hivatásként dolgozó tanítók – már-már értelmiségi alakjaival – még akkor is jelentős változásokon mentek keresztül, ha bennük – elsősorban – az egyházhoz és az államhoz hű alattvalók nevelését tűzték ki célul. Ez az iskola azonban már *hatalmas művelődési örökséget őrzött falai között és adott át stafétabotként a kulturális élet folyamatát biztosítva*. Ez a csaknem 8 évtizedes korszak volt népiskolázás-történetünk *megalapozó, meggyökerező és törzsnevelő korszaka* az Eötvös-féle népoktatási törvénynek már 1848-ban szándékolt megteremtésének az időpontja.

* * *

Nemzeti múltunk történetében az abszolutizmus mindenkor ellenszerves rendszerében, az elmarasztalható negatívumok mellett a *polgári lörekvéseket* még akkor is észre kell venni, ha e nem éppen ellentmondások nélküli vonások a *konzervatív katolikus ideológiába beágyazott birodalmi centralizáció, nyelvi és szellemi germanizáció* elemeire is ráépültek, ami dinasztia és hithűségre, valamint a politikai és társadalmi berendezkedések tiszteletére szándékolta az ifjúságot nevelni. A központosított abszolutista birodalom – a forradalom és a szabadságharc leverése után – lényegében egy nemzetek feletti, szellemében katolikus, forradalomellenes, nyelvében pedig egy német államrendszer szolgálatába állította konzervatív eszmei közoktatás-politikáját is.

Ahogy azonban Stadion község törvénytervezete, Schmerling jogszolgáltatási reformjai és Bruck vasútépítési tervezetei: mind-mind a polgári fejlődés irányába mutattak, az 1849. június 28-án a vallás- és közoktatásügyi miniszterré kinevezett Thun Leó gróf oktatásügyi reformtervezete is szolgálta – bizonyos mértékig – hazai oktatásügyünk polgári fejlődését. Noha a tanügyi reform – az Entwurf – bevezetésének útjában jelentős akadályt képeztek a politikai felelősségre vonások és az erőszakos nyelvrendelet körüli kedvezőtlen társadalmi jelenségek, amelyek az abszolutizmus lényegéből származóan mindig ellenségesek voltak, különösképp a hazai oktatási viszonyok iránt kevésbé érzékeny és fogékony bécsi adminisztrációnak a protestánsok tanügyi önállóságával szemben alkalmazott ellenséges eljárásának gyakorlata iránt, mégis aligha lehet az 1850-es esztendővel induló polgári reformok haladó jellegét tagadni. Azok kultúrpolitikai saroktétellei: különösképp a kötelező népoktatás, a korszerű középfokú iskolázás, a tanítóképzés és a felsőoktatás – a hazai hagyományokra épülően – és a polgári élet új viszonyaira is alkalmazhatóan már megtalálhatóak voltak nagy művelődéspolitikusunknak: *Eötvös Józsefnek – csaknem két évtizede elődázott – iskolai reformtervezeteiben*.

Az 1855-ben megkötött konkordátum a császárság és az egyház között pedig már hangsúlyozottabban segítette az anyanyelvi oktatást, mint az Entwurf. A polgári átalakulás és fejlődés – már népiskolai szinten is – új követelményeket támasztott, megkövetelte a gyakorlati ismeretek fokozottabb oktatását, valamint ezen ismeretek újraismétlését, a vasárnapi iskolák padsoraiban és az iskolák mellett gyakorlati célokból létesített gyümölcsös kertekben, s a gyümölcsfaiskolákban.

* * *

A *középiskolák* életében tragikus esemény volt az 1849-es Organisation Entwurf degradálással induló folyamata. Még alig ült Thun Leo a kultuszminiszteri székbe a szabadságharc leverése és az abszolutizmus beköszönte után, 1849. június 4-én, máris tudomására hozta Magyarország polgári közigazgatásának élére – Haynau mellé – kinevezett és meghatalmazott császári biztosnak: Geringer Károlynak, hogy ki akarja dolgozni Magyarország oktatásügyének új organizációját. Ez a 38 éves, cseh-német származású, későbbi nemzeti elveit többször megtagadó arisztokrata – az abszolutizmus gátlástalan kiszolgálójaként egyetlen magyar szakembert sem hívott be a minisztériumába. Eötvös minisztériumából még a katolikus egyházi osztály vezetőjét: Korizmits Antal apátkanonokot sem alkalmazta,

helyette Simor Jánost, a későbbi hercegprímást hívta meg a katolikus egyházügyek referálására. Amikor pedig 1857-ben Simor győri püspök lett – magyar jelöltje sem lévén – a bécsi udvar egyik plébánosát nevezte ki erre a posztra.

Thun átszervezésének alapelveit Franz Exner, a Bécsbe hívott prágai, és Hermann Bonitz egyetemi tanárok dolgozták ki számára: „Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichts wesens in Österreich” címmel. Ebben a két Ratio örökébe lépő „harmadikban” jelentek meg hazai közoktatásügyünk ideiglenes átszervezésének az alapelvei valamennyi oktatási intézményünkre, az elemi vagy néptanodákra csakúgy, mint a közép- és főtanodákra.

Hazai neveléstörténetünkben a kapitalizmus új korszakát megnyitó Entwurf – a benne megjelent korszerűtlen és nemzetellenes elvek ellenére – azért vált sorsdöntő jelentőségűvé, mivel éppen azokkal az iskolákkal szemben vetette fel a *lét és nemlét* kérdését, amelyek a maguk erejéből – anyagiak híján – alig tudtak megfelelni a tanügyi rendelet előírásainak, különösképp a reáliákra való előírásoknak, szaktanárok hiányában. A 8 osztályú főgimnáziumban 12 tanárnak, a négyosztályú algimnáziumban pedig 6 tanárnak kellett tanítania.

Az Entwurf egyik igen jelentős újítása a *hagyomány nélküli reáliskola* intézményének a bevezetése volt, amelynek a megoldása elől a kisebb mezővárosok algimnáziumai – az Entwurf végrehajtása elől – átmenetileg passzivitásba vonultak: a tanítóképzés és a mesteriskolák irányában keresték a kibontakozás útját. Lényegében ez magyarázza meg a csurgói református gimnáziumnak a tanítóképzés felé fordulását az eötvösi képezde tényleges megalakulása előtt. A protestáns algimnáziumoknak foggal és körömmel kellett törekedniük az iskolahatóságok előtt arra, hogy ideiglenes állapotukat mielőbb felszámolhassák, nehogy az érettségi vizsgák megtiltása után – amelyeknek a visszanyerését csak 1855/56-ban engedélyezték újra a számukra – ismét elveszíthessék nyilvánosságukat. Az Entwurf a magyar nyelv használatát még a tanári jegyzőkönyvek vezetésénél is megtiltotta, a német tanítási nyelvet pedig már 1851-től elrendelte, 1855-től pedig minden gimnáziumban kötelező tantárggyá tette.

A protestáns kisgimnáziumok alapítványokból és a *földesurak telekadományjaiból* éltek, valamint a paraszti–polgári igények egymásratalálása következtében az iskola fenntartás és szervezés gondjait magára vállaló Belső-Somogyi Református Egyházmegye gyámkodása alatt. E kisgimnáziumok szerepe a nemzeti nyelv oktatása szempontjából is jelentős volt, a deákos műveltség alapelemeinek tanításán kívül már a reáliák tanítása érdekében is nagy lépéseket tettek előre: történelem oktatásukban – a világtörténelem hasznosítása mellett – már a hazai történelem tanítására is kellő gondot fordítottak, a földrajzi stúdiumokban pedig a nagyvilág tanításán kívül – igaz mindezt a Ratiok is sugallták – a Monarchiát, benne Magyarországot is tanították.

Ezek a kisgimnáziumok a feudális osztálykorlátokon túlnyúlni akaró társadalmi együttműködés jegyében keltek életre, így válván a protestáns egyházak révén a történelem három iskolaalapító tényezője közül – az *egyházak*, a *földesurak* után – a *polgárságra* is építkezővé, akiknek gyermekeit akarta a polgárság soraiba ültetni, annak magasabb képzettségre törő fiaiként. E kisgimnáziumokról találóan írta *Baksay Sándor*: „Magától szökött ki a földből, nem mint egy kőből rakott épület, hanem egy magról kelt fa, észrevétlenül verve gyökérzetet, hajtván termő lombotot a magyar művelődéstörténet nagy hasznára”

* * *

Az októberi diploma kibocsátása (1860. október 20.) és a közoktatásügyi minisztérium feloszlata után Helfert József Sándor báró közoktatásügyi államtitkár – az ismert reakcionárius történetíró – öngazoló jelentést készített az abszolutizmus első évtizedében jóindulatúan kezelt hazai iskolai állapotokról, amelyekről pozitívként könyvelte el az egyetemi és főiskolai reformok mellett a gimnáziumok újjászervezését, a reáliskolák megszervezését, a tanítóképzés átalakítását, a népiskolák megjavítását és gombamódjára történő szaporítását.

A jelentésben nevelésesen hangzott, amikor azt mondta, hogy Thun minisztériumának *nem volt köze a centralizált birodalmi politikához*, azt azonban beismerte, hogy a minisztérium csak a nyelvkérdésben haladt párhuzamban a kormányzattal, az *összbirodalom egységes hivatali nyelvének az álmát* kergetendő általa.

Ez az időszak – végül is – a Thun-féle ideiglenes (1850–1854) és végleges (1855–1859) reformjai után már a reformokat fellazító változások kora volt (1855–1867), amely – egyfelől – a két évtizedre mellőzött Eötvös-féle népiskolai és népművelési eszméknek és a népiskolai törvényeknek készítette elő az útját. Másfelől pedig az Entwurf az abszolutizmus bukása után vált alkalmasabbá arra, hogy a polgári társadalom szabta művelődés egyre korszerűbb követelményeit és céljait segítse megvalósítani a középfokú oktatás területén hazánkban középiskolai alap-törvényünk (az 1883. XXX. tc.) polgári-kori „magna chartájával”.

Az abszolutizmus korszakában a népoktatás rendszerében is jelentős változások történtek. Növekedett az iskolák száma, az iskolabajárás aránya, erősödött az államigazgatás törődése – főképp a megyei és járási közigazgatási hatóságoké – rendszeressé vált a jelentéskötelezettség, s a folyamatos statisztikai adatszolgáltatás is.

A politikai községeket az iskolák anyagi ügyeinek a kézbe tartására szorítva, a járási közigazgatás igyekezett a földesurak támogatásának a megnyerése érdekében is fáradozni. De az átszervezés utáni tanügyi igazgatás vezetői is – többnyire egyházi személyek – egyre aktívabban vették kézbe a népiskolák ügyének irányítását. Nem egyszer nagyon keményen fogalmazták meg – a tennivalók során – a múltból visszamaradt állapotok káros következményeit: a tanítók sok helyütt még mindig meglévő erkölcsi hiányosságait, a lakosság szemléletbeli fogyatkozásait, amellyel – szinte tradicionálisan – vonták el gyermekeiket az iskoláktól. A szolgabírók érélyes fellépése következtében – többek között – Németh József csurgó kerületi alesperes, mint iskolafelügyelő 1855. április 17-én azt jelenthette: „E folyó iskolai év kezdetén oskoláink növendékekkel egyszerre annyira megteltek, hogy az előbbi időkben főlölegesen is tágasnak látszó oskolatermek a betódult kisdedek befogadására szűkekké levének, és hogy ime, majdnem minden helyen oskolaterem tágításáról, vagy újnak építéséről kell gondoskodni.”

A közigazgatás erélyes buzgalma következtében 1854-től már nemcsak az anyaegyházak falvaiban, hanem a filiális helységekből is működni kezdtek a vasárnapi iskolák. A közigazgatás járási vezetői provizórikus intézkedésekkel lehetővé tették a tanítói és nótáriusi munkakörök szétválasztását is, és oly jövedelmet állapítottak meg a tanítóknak, hogy azoknak ne kelljen többé – másodállásban – a községi jegyzői tisztelet magukra vállalni. Még mindig jelentős volt a nótárius-tanítók száma a megyékben, jóllehet 1845-ben – éppen egy évtizeddel előbb – már helytartótanácsi rendelkezés is tilalmazta a két munkakör összekapcsolását.

Új és tágas iskolák kezdtek épülni a falvakban, amelyekből a megyei főnökök 3160/1855. sz. rendeletére az iskolai felügyelőket rendszeres rovatos jelentésekre kötelezték az iskolák állapotáról, nemcsak a népiskolák, hanem a vasárnapi iskolák tanulóiról is. Jóllehet az *ismétlő iskoláztatást* a II. Ratio Educationis rendelte el, lényegében azonban az abszolutizmus nyitotta meg azok kapuit.

Az *ismétlő iskolák* mellett a megyék a *gyümölcsfaiskolákkal* is sokat törődtek. Ezekre a speciális iskolatípusokra nagy szükség mutatkozott a megyékben, azok speciális és elméleti mezőgazdasági ismereteire. Az ötvenes évek utolsó éveiben már elegendő és megfelelő területek állottak ezek rendelkezésére. A földműves nép kertészeti ismereteinek a növelésére az országban 3128 helyen alapítottak gyümölcsfa-iskolát. Ez akkor is figyelemreméltó az agrárius országban, ha nem is állt elegendő és megfelelő terület a rendelkezésre, ám iskola-kiegészítő intézményként a gyakorlati oktatás és a mezőgazdasággal összefüggő ismeretek tekintetében igen nagy volt a szerepük és jelentőségük. A *faiskolák* felállítási kötelezettsége hazánkban csak akkoriban következett be, amikor a megyei törvényhatóságok elkészítették szabályrendeletüket, amelyekben előírták a községek részére a faiskola felállítási kötelezettségeit. A rendelet a *faiskolai felügyelői rendszert* is bevezette, s megszervezték bennük a körzeti és a járási faiskola-felügyelői munkaköröket is.

A népiskolai állapotok felmérésében igen jelentős kérdéskör volt az *anyaegyházak és a filiák* kapcsolatrendszerének az ismerete. Különösképp izgalmas kérdés volt mindez a *puszták népe régióinak a megyéiben*. Ha az anyaegyházak és a filiák népiskoláira vonatkozóan nem is álltak rendelkezésre folyamatos adatok – minden esetben, még a canonica visiták és a későbbi schematizmusok is hiányosak voltak e tekintetben. Mégis e forrásoknak a vizsgálata kétségtelenül árnyaltabb eredményekhez vezetett bennünket, hiszen az iskola hatóköre mindig kiterjedt a leányegyházak falaira is, tehát ezeket a helységeket is be kellett vonni az iskolával intézményesen ellátott helységek közé.

I.
HÁRMAS
KIS-TŰKÖR,
MELLY
MAGYAR ORSZÁGNAK
ÉS A' HOZZÁ
KAPCSOLT RÉSZEINEK

I. FÖLDLEIRÁSÁT, II. MOSTANI POLGÁRI
ÁLLAPOTJÁT, III. A' MAGYAR NEMZETNEK
TÖRTÉNETÉT A' LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A' MAI
NAPIG, HITELES IRÁSOKBÓL KIMUTATJA.

Patriae memoria dulcis.
Édes a' hazának emlékezete.

Livius.

Magyar !

Kijöven Eldődink' Hét Fejedelmével
Megráztad Európát karod' erejével ;
'S harczolván , küszködven Ocsmán' vad népével
Meváltottad újra Bajnokid' vérével.

Bételt rég a' világ tetteid hirével ,
Tudja , mit végezhetsz fegyvered' élével
Mutasd ma , hadd lássa , mit tehetsz elmével
Győzz-meg minden néped nyelved' szépségével

Batsányi.

Ezért készítettük el az 1770 és 1858 közötti statisztikák, a canonica visiták és schematizmusok alapján a filiák *távolsági övezetekbe* való sorolását a sematizmusok *időövezete* alapján. Az 1858-as Veszprémi Rk. Egyházmegye sematizmusára szerint Somogyban 243 filia és külterületi lakott helyen 7557 tanuló (az összes tanuló 17 522) 40,8 százaléka lakott. Ezen időövezetek távolsági övezetekre való átszámításával (becslés szerint 4 km/óra) megállapíthattuk, hogy 243 filiából, illetve a kerületi lakott helyek közül 154 településből (a települések 63,4 %-ából) jártak az anyaegyházak népiskoláiba egy órai távolságból. Egy és két óra közötti időtávolságból (4–8 km) 86 településből (46,4 %), két-három órán belül (10–14 km) távolságból pedig 3 település (1,2 %) tanulóit jártak iskolába.

A régió zalai filiáiból még az egyegyede sem járt az iskolaköteleseknek – naponta oda-vissza – 11–12 km-t gyalogolva. Teljesen találó Plander Ferencnek a Tudományos Gyűjteményben közzétett korrajza egy szolgabírói jelentést idézve: „Miatán Göcsejben és Kerka mellyékén csak ott léteznek tanodák: hol az *anyafára* vagyon, melyhez 10–15 és 20 helységek is, melyek a filiálistól 2–3 óra járásra esvén kapcsoltattak, a szülők gyermekeiket legiobb szándékkal sem taníttathatják, mert ily *erdős vidékekben oly távolságra* azokat szétküldeni a *téli zord idő* s ragadozó farkasok prédái lennének, e végből sajnosan jelentem, hogy több helységeim vannak azon vidékekben, melyekben 300 s még több lelkek *vagynak s közöttük egy írástudót sem találni.*” (Halász Imre: Önkényuralmi népiskola-politika Zala megyében a Bach-korszak elején. Neveléstörténeti Füzetek. I. Bp. 1984.)

A jelentés javallotta a plébániák felállítását, mondván, hogy velők párhuzamosan iskolák is alakulnak. Mindez természetesen a településszerkezet és az iskolahálózat összefüggését bizonyította, noha az alacsony iskolalátogatottságnak nemcsak a távolság volt az egyetlen oka, hanem a szülők igénye és hozzáállása is hiányzott. Végül is igaza volt a korabeli közigazgatási jelentésnek, hogy *nem lehet minden iskolakerülést csak az egyházak és a kormányzat számlájára írni.* Ugyanakkor említenünk kell a protestánsok kedvezőbb népiskolázási eredményeit is, 1851-ből a megye egyik főbírájának a jelentéséből: „A protestáns helységekben az iskolákat a protestánsok *tulajdon költségekből* építették, jelen időszakban is maguk ügyelnek jó karbantartásukra, a helységek népességéhez képest *nagyobb és kisebb iskolaépületeket bírnak*, mindaddig ez ideig erejükhöz mérve még a legkisebb népességű helységek is tartottak iskolatanítókat, iskolákat építettek.”

Az egyházmegye sematizmusai *csak 1846-tól* kezdték a tanulók számát közölni. Adataik száma évről évre növekedett. Az iskolábaérés és a hazaérés *dupla* távolsága – rendszerint a földes és sáros helyközi dűlőutakon – egyértelműen bizonyította a filiák és a puszták tanulóinak jóval hátrányosabb iskolabárási helyzetét az anyaegyházak iskoláival szemben. Ha mindehhez még azt az általánosnak mondható helyzetképet is hozzáveszem, hogy a pusztákat – többségében – mindenkor a szegényebb néprétegek lakták, akkor ez a körülmény még nyomatékosabban húzza alá – a hiányos lábbeli és ruházat következtében is – az anyaiskoláktól egyébként is messzeeső települések és külterületi lakóhelyek tanulóinak *hátrányosabb iskolalátogatási helyzetét.* Somo gyban Gyékényesnek 14 filiájában is csak egyetlen népiskolája volt 1859-ben, noha a jozefinizmus népiskolai kódexe, annak 1785-ös Instrukciója már *félórás körzetben* elrendelte az iskolák felállítását, ahol 100 gyermek élt a filiákban.

* * *

Thun Leó kultuszminiszter a Landes-Regierungsblatt 1856. évi 173-as számában tette közzé a római katolikus, a görögkeleti és a zsidó népiskolák külső felszerelésének biztosítására, különösképp pedig az iskolák dotálására vonatkozó rendeletét, amelynek mellékleteként *kérdőveket és bevallási adatlapokat* bocsátott ki okmányszerű kitöltés és hitelesítés céljára az adatszolgáltatók részére. Az „iskolabevallások” elkészülte előtt pedig javaslat született a kántortanítóként működő római katolikus és görögkeleti népiskolai tanítók *stoláris jövedelmének* bécsi pénzegységéből (váltó forintból) „konvencionális érmére”, azaz pengő forintra történő átváltására és a stoláris járandóságok összeírására. A katolikus lelkészek stoláris jövedelmeinek az *átváltását* az 1802-es összeírások után nem terjesztették ki – értelemszerűen – az iskolai tanítókra, a legtöbb egyházközségnél a régi szokás maradt érvényben, így a rendelkezés nem valósult meg mindenütt.

A római katolikus iskolaszolgáltatóról és azzal egybekapcsolt mellékszolgáltatókról készült *iskolabevallások* a soproni közigazgatási terület népiskoláiról az 1858/59-es esztendőben készültek. Így váltak ezek a canonica visiták mellett a római katolikus népiskolák okmányokban is lefektetett, hiteles érvényű – jogforrásként is használt, a katolikus oktatásügy évszázadok óta *jogbiztosító és jogmegállapító dokumentumává.* De nemcsak a tanítói jövedelmek megállapításához szolgáltak mértékül a bevallások, hanem az iskolák fajtáira, patrónusaira is alapvető adatokat tartalmaztak. A bevallásokat német nyelven kellett készíteni, a régi bevallásokat nem volt szabad megsemmisíteni. Négy példányban kellett elkészíteni, egyik példányát a minisztériumban, a másikat az állami könyvelőségen, a harmadikat az iskolában, a negyediket pedig az iskolaközségben kellett őrizni. Az okmányokról a tanítónak *hitelesített* másolatokat kellett készíteni.

Az iskolabevallások készítésére a pápával 1855-ben – Ferenc József 25. születésnapján – konkordátumot kötöttek, feltehetőleg a kiesett tizedjövödelmekkel kapcsolatos kárpótlás kérdésével is összefüggésben. Az első papság anyagi helyzetében a jobbágy-felszabadító törvények nyomán jelentős változás történt. Az úrbírség eltörlésével megszűnt az ún. *sedecima*. A papi tizedet a középkortól kezdve a püspökök szedték be, a tized egytizenhatodát azonban a plébánosok kapták meg a beszedett tized arányában. 1848-ban a főpapság – a kárpótlás igénye nélkül – lemondott ugyan egyházi jövedelméről, az alsó papságot azonban éppúgy kárpótolták, mint más feudális jogviszonyból származó haszonélvezetek jövedelméért. Az elmaradt *sedecima* váltságot az ún. „*járadéki okmánnyal*” fizették ki, a plébániák elveszett jövedelmének a kárpótlására az abszolút korszak az *illeték-egyenérték* rendszerét vezette be.

Az iskolalátogatást kötelezővé és ingyenessé tevő oktatási rendszer az alsó fokú népiskolák felállításának és fenntartásának a költségeit a községekre hárította, az oktatás tényleges irányításának és tartalmi meghatározásának a jogát azonban az egyházakra ruházta. Bár joggal feltételezhető, hogy a bevallások egy példányát az egyházmegyei főhatóság is megkapta, a dél-dunántúli egyházi levéltárakban azonban mindeddig nem jutottunk kutatásaink során a nyomukra, még a püspöki körlevelekben sem, valamint azoknak az utasításoknak sem akadunk a nyomára, amelyek a kiadott rendelet alkalmazásának nomenklatúrájára és a kitöltéshez adott esetleges utasításokra vonatkoztak a helytartósági levéltárban. Mindezeknek a feltárása még több erőfeszítést igényel, annak a ténynek a felderítésével együtt, hogy a beérkezett iskolabevallásokból a helytartósági osztály milyen következtetésekre jutott, s azokat hogyan használta fel későbbi munkájában.

Az önmagában is értékes *forrásanyagunk* azonban meg van az az előnye, hogy a bevallások 12 rovatának az adatai más megyék kutatóinak is mintául szolgálhatnak az összehasonlításra, másfelől pedig – az eötvösi népiskolának előtörténeti korszakában – azok nemcsak a megyékre, hanem a *régiókra is általánosítható képet* nyújtanak a számunkra. Nemcsak a népiskolába járás, hanem még az ismétlődő iskolabájarási arányokra is következtethetünk belőlük, valamint az iskolák állapotára, a tantermek, a tanítók számára, a tanítás nyelvére, a tanítók összes telki és terményjövödelmének a nagyságára, a stólaris jövedelmek nagyságára is támpontot nyújtanak.

Mindezek a jövedelmek egycsapásra megszilárdították a *néptanítók tekintélyét* az eötvösi népiskola megalapozásának előkorszakában, a népiskolai hálózat régióbeli kiterjedésének a korszakában. A tanítói hivatás mindenfajta posztgraduális képzés és önművelés által *szakmáivá* alakult. A tanítók így a magyar falu közművelődésének egyre növekvőbb tekintélyű s elsőszámú közkatonaivá s *világító lámpásaivá* váltak, noha a társadalmi hierarchiának még mindig a legalsóbb lépcsőjén állottak, és anyagi helyzetükről, legalábbis státuszuk nem kielégítő voltáról, megszorodó panaszaikról még a megyékben is sok-sok helyen találkozhattunk. Életpályájukra azonban már nemcsak kenyérkereseti lehetőségként, hanem *hivatásként* is tekintettek a magyar népkultúra és népi művelődés – sok esetben a felekezeti korlátokon is felülemelkedni tudó – szolgálatában.

A helytartótanács 1862 októberében elrendelte az iskolabevallások elkészítésének ellenőrzését és ezt követően további jelentős iskolanyilvántartási *jelentéskötelezettség* hárult kötelezően a katolikus népiskolák vállaira.

* * *

Barsi József *iskolatörténeti statisztikai* adatai segítségével rá tudunk mutatni azokra a változásokra, amelyek újra kezdődtek termelődni az 1860-as esztendőktől. (Barsi József szerk.: Magyarország közoktatási statisztikája 1864/65–1867/68-ban. Pest, 1868.) Az iskolagyarápító abszolútizmus második felének a lezárása után 1861-től nemcsak az iskolakötelezettség lazult fel hazánkban, nemcsak a hétköznapi iskolák látogatásának az aránya kezdett lanyhulni, hanem a vasárnapi iskolai és a gyümölcs-faiskolai tanfolyamoknak a száma is, csorbult a tanítók jövedelme, de a néptanítók szorgalma is. Csökkent az iskolaépületek állaga, az iskolaépületeknek a fele sem volt *jó* karban, 20 %-uk pedig rossz állapotban volt. Zsúfoltság tekintetében az első helyen a római katolikus népiskolák állottak 481,7 átlaggal, második helyen a kálvinista iskolák 121,8 átlaggal, harmadik helyen az evangélikusok 57,50 átlaggal, a negyedik helyen pedig az izraelita iskolák állottak 51,80 átlaggal, ami a *legkedvezőbb tanulási és*

tanítási lehetőségek fordított sorrendjét jelentette. Mindez az országos képhez hasonlóan alakult a dél-dunántúli régióban is. De az egy tanítóra jutó tanulók tekintetében is azonos volt a sorrend, mint országosan.

Már az I. Ratio Educationis korszakában keletkezett népesség és iskolaösszeírások is a dunántúli régió északi felének a kedvezőbb kulturális adottságait tükrözték. A dunántúli megyék helyeiseiben a *tanítóellátottsági arányok* száz százalékon felüliek voltak – sorrendben – Fejér (134,24 %), Komárom (109,63 %), Veszprém (105,95 %), Tolna (102,91 %) megyékben 50–100 % között volt Esztergom (97,87 %), Moson (94,00 %), Győr (84,61 %), és Sopron megyéé (65,94 %), 50 % alatti részesedése volt Somogyinak (46,05 %), Vasnak (34,83 %), Baranyának (32,47 %) és Zalának (30,63 %). (*Kanyar József*: Az alsó fokú népoktatás Somogyban, 1770–1792.) Levéltári Évkönyv 7. k.)

Vörös Károlynak ugyancsak a Lexicon locorumra épített kutatási eredményei is igazolták a Dunántúl viszonylag kedvezőbb kulturális helyzetét a XVIII. században. Szerinte az első népszámláláskor az 1 tanítóra jutó népesség átlagos létszáma Magyarországon 1279 volt, a Dunántúlon pedig 1041 fő, ezen belül Győrben, Mosonban, Sopronban, Vasban, Zalában és Somogyban 1001, Baranyában, Fejérben, Tolnában és Veszprémben pedig 1110 fő. (*Vörös Károly*: A két Ratio Educationis és a népoktatás Magyarországon. 1774–1868. In: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf. Eisenstadt, 1976.)

Korábbi kutatásaim arra is rávilágítottak, hogy az *egy tanítóra jutó lélek- és gyermekszám tekintetében* a Dunántúlon az elsőbbség Veszprém megyéé volt, a második hely Fejéré, a harmadik pedig Győr megyéé. E tekintetben a déli megyék a rangsor második felében foglaltak helyet.

Ha az 1860-as esztendőktől bekövetkezett társadalmi és politikai változások átmenetileg kedvezőtlenebb állapotokat is teremtettek népiskolázás tekintetében, mint az abszolutizmus kori, mindazonáltal a *dualizmus kezdetén az új korszak már készen állott az Eötvös-féle új népiskolai koncepciók befogadására*. Ha a népesség növekedésével és a településszerkezettel összefüggő iskoláztatás nem is tudott elmozdulni az *extenzió fejlődés* útjáról, a dunántúli megyék 1869–1872. évi 6–15 évesek tankötelezettségi adatai – Kelemen Elemér kutatásai szerint – 1869-ben már 63,95 %-os iskolabajjárasi arányokat mutattak fel az országos 48,45 %-kal szemben. (*Kelemen Elemér*: Dunántúl népoktatása az Eötvös törvény előtti évtizedekben. Dunántúl településtörténete, 1848–1867.)

Dunántúlnak – a XVIII. század második felétől kezdődően – egyre kedvezőbb helyzete lett gazdasági, társadalmi és kulturális tekintetben is, mint az ország más régióinak. Ennélfogva jóval kedvezőbb helyzetben indult el a tőkés fejlődés és polgárosodás útján is, mint az ország többi része. 1848 és 1867 között ezek a feltételek „az országos átlagnál nagyobb mértékben jöttek létre.” (*Katus László*: A Dunántúl gazdasági és társadalmi fejlődésének fő vonásai, 1848–1867.)

* * *

Súlyos érvényű történelmi tapasztalatok bizonyítják, hogy a rendszeres gazdasági növekedés és iparosodás alig következhetik be egy-egy régióban az írni-olvasni tudás minimális szintje nélkül. Hazánknak – az 1869-ben elvégzett népszámlálás írástudást is mérő adatai szerint – Dunántúl volt a legfejlettebb régiója, úgy azonban, hogy a népoktatás dunántúli térképén *Dél-Dunántúl hátránya mindig kitapintható volt Észak-Dunántúllal szemben*. Így érték el a népiskolai törvény életbeléptetésének idejére népiskoláztatásunk mutatószámai a birodalom szintjét! Köztudott volt ugyanis, hogy Voralberg és Felső-Ausztria iskoláztatási adatai voltak csak kedvezőbbek a Dunántúlénál. De sok tartománnyal volt egyenlő Dunántúl aránya (Tirol, Salzburg), néhányat pedig messze megelőzött (Karinthia, Kraina, Galícia, Bukovina, Dalmácia).

Hazánk polgári kori népoktatásának megszervezése csak a kiegyezés után került napirendre történelmi fejlődésünk sajátosságainak eredményeként, amelyhez az előtte lévő évszázad – a felvilágosult abszolutizmuson, a reformkoron és a neoabszolutizmuson át – teremtette meg az előfeltételeket. A neoabszolutizmus összbirodalmi érdekeknek alárendelt iskolapolitikája egyszerre szolgált *klerikális és dinasztikus* érdekeket. Főfelügyeleti jogát hangsúlyozva az állam e korszakban (1), a közösségek iskolaépítési felelősséggel (2), a 12 éves tankötelezettséggel (3), az anyanyelvi oktatással (4), az ingyenes oktatással (5), a gyakorlati

célokot szolgáló ismétlődő iskolákkal (6), a fa- és gyümölcsfaiskolák felállításával érte el eredményeit; mindennek az alapját azonban a II. Ratio utáni reformkorban elért sikerek jelentették. Az 1839-es 50 %-os Somogy megyei iskolabajjárás arány nélkül azonban elképzelhetetlen lett volna a neoabszolutizmus feltűnően nagy iskolabajjárás mutatója nemcsak Somogyban, de az egész régióban is. Javultak az oktatás személyi és tárgyi feltételei is, tágasabbak lettek az iskolák, több tanteremmel épültek, s bennök több és képzetesebb nevelő dolgozott, noha az iskolahálózat fejlődése még így sem tudta követni a népoktatás tartalmi-tantervi fejlődését, amelyet eleve korlátok közé szorított az *egytanítás, felekezeti népiskolák* struktúrája.

A kiegyezés előtti esztendő a hazai polgári fejlődés dinamikus esztendei voltak. Ez a nemzeti felemelkedés nemcsak „az ipar és gazdaság” terén hozta létre új gazdasági struktúráját és szervezeteit, hanem a műveltség szélesebb néprétegek soraira való kiterjesztésének is megteremtette az előfeltételeit a *népoktatás eötvösi bázistörvényének a tető alá hozását!*

* * *

A népoktatás ügyének végleges megoldása tehát sokat váratott magára. Bár Eötvös József 1848. július 20-án benyújtott 20 szakaszos népoktatásügyi törvényjavaslatának alapelvei már akkor kinyilvánították az államhatalomnak az elemi iskolák feletti joghatóságát, a tanképzésnek állami feladatként való kezelését. A bennök való tanítást *ingyenessé* deklarálva, a fiúknál 12, a leányoknál pedig 10 esztendőt jelölt meg korhatárként. A pótdiókból fenn tartandó közös községi iskolákban a magyar nyelv tanítása *kötelezővé* válván, csupán csak a vallásoktatás képzett bennök felekezeti jogot. E legfőbb alapelveket 231 szavazattal 84 ellenében el is fogadta az országgyűlés, mindazonáltal *csak* az 1868. évi XXXVIII. törvényekben válhatott belőle törvény. E népiskolai törvény munkálataiba – bécsi hazaérkezése után – Eötvös csakhamar bekapcsolta Zichy Antal író, a festőművész öccsét, a tabi választókerület követét, aki Eötvös programjának egyik lelkes végrehajtójává szegődött az országgyűlésen, s a készülő törvény előadói tisztét is magára vállalta, mivel az állam vezető szerepének az érvényesítését biztosító állami tanfelügyelet elvével, mind pedig a népnevelés ügyének a nemzeti haladás fontos középpontba állításával messzemenően egyetértett. De egyetértettek vele Eötvös kiváló népoktatási szakreferensei és munkatársai is, közöttük Gönczy Pál is.

* * *

A néptanító születésének századában teremtdött meg Csurgón – a népiskolai törvény tető alá hozása utáni esztendőben – a *tanítóképzede* is, amelynek Bárány Ignác volt az első igazgatója, az új népiskolai tankönyvek és vezérkönyvek országos rangú írója. Munkatársai előtt sokszor mondhatta találóan Eötvös: „*A műveltség fája csak ott nő magasabbra, ahol annak gyökerei szélesen terjednek.*” *A népiskolának pedig, hazánk művelődéstörténetében, ilyen gyökérszerű fája volt!!!*

Kanyar József

„Szolgálat és hivatás”

Egy falusi tanító javadalmazása és kötelességei a XIX. század második felében

Az 1996-os év eseményei a Millecentenárium és az oktatás ezeréves évfordulója előtti tisztelgés jegyében folytak. Az oktatásnak minden korban és minden társadalmi rendszerben nagy jelentősége volt, de különösképpen nagy hangsúlyt kap a jelenben, hiszen korunk társadalmát, s benne a pedagógusokat ma olyan szorító problémák foglalkoztatják, mint egyes iskolák anyagi helyzete, s ebből adódóan megszűnése, összevonása. Ezzel párhuzamosan rettegett veszély a következmény: a pedagógus állások megszűnése, a maradék számára pedig a pedagógus fizetések alacsony volta, a növekvő óraszámok és a bizonytalanság. Ez a jelen.

Lapozunk vissza azonban egy évszázadot az oktatásügy történetébe, s az évforduló kapcsán nézzük meg, milyen volt egy kis faluban élő pedagógus, tanító helyzete a XIX. század második felében. A falu, *Sopronkövesd*, a Dunántúl nyugati szélén, közel a Kisalföld pereméhez, az Alpok lábánál húzódik meg. Első írásos említése egy 1326-ból származó királyi oklevél szerint: Kwesd. A falu története az egymást váltó főúri családok: a Kanizsaiak, a Nádasdyak, a Széchenyiek története. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében a falut német faluként tartják számon, és Giessing, Gissing néven jelölik. 1836-tól már magyar faluként emlegetik és a plébánia anyakönyvének Német-Kövesd a felirata.

Ebben az anyakönyvben kutatva találtam 1882. augusztus 18-i keltezéssel a következőket:

„A Német-kövesdi róm. kat. hitközség kántortanítói állomásának javadalmazása. A tanító kötelmei:

1. *Cserépfödőzet alatti lakás áll:* 3 szoba, takaréktűzhelyes konyha, élelmi kamra, istálló és külön altanítói szobából, szalmával födött pajtából.

2. *Ingatlan birtokok:* 9 hold és 701 □-öl szántóföld. Ebből a község 4 holdat és 351 □-ölet őszi alá háromszor, tavaszi alá egyszer megszánt és leboronál. Az ingatlan birtok 1200 □-ölnök számitandó – van még ingatlan birtok 227 □-öl, házikert és 69 □-öl rét.

3. *Terményekből:* minden vonómarhával bíró gazda és zsellér ad 1/4 mérőnek megfelelő liter rozstot eregetve. Harangozásért minden ház 1/8 mérőnek megfelelő liter rozstot csapva.

4. *Készpénz:* minden vonómarhával bíró lakos fizet 9 krajcárt évenként, a lakók 21 krajcárt, az özvegyek pedig 11 krajcárt, a zsellérek 21 krajcárt. A községpénztárból szekeres munka: malomfuvar, fahordás és trágyakihordási váltság fejében: 24 f., köznapi iskolatakarításért 34 f., ismétlő iskola takarításért 30 f., Páduai Szent Antal könyörgésekért 2 f 52 kr., 4 fogadott szentmiséért 1 f. 4 kr., ostyasütésért a templom pénztárából 12 f. 60 kr.

5. *Fajárandóság:* kilenc szekér fa, vagyis 4,5 öl, ennek ára 13 f. 80 kr. Az iskolák fűtési anyagáról és fűtőjéről a község gondoskodik.

6. *Egy szekér széna*, vagy ha nem terem, 20 f.

7. *Minden szőlő után* egy itce must=4,5 akó.

8. *Óra kezeléséért:* 8 f. 40 kr.

9. *Mellékjövedelem:* nagymiséért 26 kr., nagy halott temetéséért 20 kr. kis halott temetésért 17 kr., keresztelésért, esketésért 10–10 kr., hirdetőírást 10 kr.”

Ez volt tehát a tanító *jövedelme*.

Nézzük meg azt is, mi volt a *munkája, feladata:*

„1. Köteles mindkét nemen lévő iskolaköteleseket kedden és csütörtökön délután három óráig, a többi napokon egész napon át 5 óráig a törvényszabta tantárgyakban oktatni, kedden és csütörtökön kettő órán át tanítani.

2. Az isteni szolgálaton vasárnap és ünnepeken úgy, mint köznapokon orgonálni és énekelni, nemkülönbön vasárnap és ünnepeken a délutáni isteni szolgálaton énekelni és orgonálni, azonfelül szombaton délután a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére litániát tartani, keresztelésen és esketésen jelen lenni.

3. Szent György napjától kezdve Szent Mihályig bezárólag minden újhold vasárnap reggeli 6 órakor az Agghegyen litániát tartani.

4. Páduai Szent Antal napján és ennek nyolcadán Szent Antal szobra előtt litániát tartani.

5. Minden nyilvános körmeneten a kántori teendőket végezni.

6. A haldoklók szentségeinek kiszolgáltatásánál segédkezni, és minden harangozás.”

Az iratokból kiderül, hogy bizony az akkori tanítóknak meg kellett dolgozniuk a megélhetésükért, de kiderül az iskolába járók, sőt a falu lakóinak anyagi helyzete is.

A következő részlet a „Német-kövesdi róm. kat. iskolaszék által az 1882. év december hó 9-én tartott tanácskozásának jegyzőkönyvéből” való. A tanácskozás tárgya: „A hanyagul iskolába járó gyermekek megbüntetésének kérdése.” „A kihallgatás megtörténvén, kiderült, hogy a mulasztók mindannyian ruházatlanság, valamint a távolság és a rossz idő miatt nem látogatták rendszeresen az iskolát; az iskolaszék felmentési jogával élvén, az illető feleknek

megkegyelmezett, de meghagyta, hogy ezentúl a gyermekek szorgalmasan látogassák az iskolát, mert ellenkező esetben a másodfokú bírsággal büntetnek.”

Ennyit a jegyzőkönyvből. A falu műveltségi helyzetéről pedig a statisztikai adatok beszélnek.

Házak száma	Lakosok száma	Férfi Nő		Olvas ffi. nő		Ír-olvas ffi. nő		Nem ír-olvas ffi. nő		Tanköteles ffi. nő		Vasárnapi iskolás ffi. nő	
		ffi.	nő	ffi.	nő	ffi.	nő	ffi.	nő	ffi.	nő	ffi.	nő
168	1178	575	603	40	34	280	269	147	158	75	94	33	38

A tanítók száma: 2 (egy rendes tanító, egy segéd tanító)

Miről is beszélnek az adatok? Arról, hogy a falu lakosságának egyharmada nem ír, nem olvas. Miért? A jegyzőkönyv tanúsága szerint: ruházatlanok, s a falut körülvevő majorokból a rossz idő miatt nem látogatták az iskolát a gyerekek. Az okok között említhetjük, hogy a százhatvan tankötelest két tanteremben, két tanító tanította. Nehéz volt? Biztosan az.

Ez is bizonyítja, hogy minden korban „szolgálat és hivatás” volt a pedagógus munkája, s az ma is. Nem volt könnyű, ma sem az, de érdemes volt akkor is, és most is az.

Gödéné dr. Török Ildikó

LÉGY A HŐS FIÚK ÖRÖKÖSE!

- Amikor megtudod, hogy az 1848–49-es szabadságharc honvédei között tizenévesek is küzdöttek, szívedbe-lelkedbe melegség költözik. A történelem akkor közel jön hozzád, és testvéreidnek érzed a gyermekhősöket.
- Ha majd egyszer elzarándokolsz egy emlékhelyre, csatamezőre, amelyről megtudod, hogy földje, emlékműve, történelmi legendája hős elődeinkről szól, magyarságodban gazdagodsz.
- Amikor lehajolsz és tenyeredbe veszel egy keveset a megszentelt földből, akkor talán azt érzed, hogy közelebb kerültél nemzetedhez.

ÍGY LESZEL A HŐS FIÚK ÖRÖKÖSE!

Határozd el, hogy megszerzed a Szövetség által alapított kitüntető jelvényt!

Fontos, hogy ismerd ennek a szép vállalkozásodnak feladatait. A jelvényért 3 egykori csatahelyre, az 1848–49 emléket őrző helyre kell elzarándokolnod. Lakóhelyeden csak 1 emlékhelyet választhatsz, kettő máshonnan kell!

Ezt bizonyítanod kell!! Mégpedig úgy, hogy minden helyszínen borítékba teszel egy kevés földet. A borítékot a legközelebbi postán feladod.

Amikor a három boríték megérkezik a célba, hamarosan várható a jelvényt, az emléklapot.

**A cím: Magyarország Felfedezői Szövetség Országos Vezetőképző Táborá
3950 SÁROSPATAK Mátyás király u. 23.**

Földadományod ugyanott a Nemzeti Hármashalonnra kerül. Ha barátoddal, kisközösségeddel, vagy családdal együtt vállalnád ezt a szép feladatot – lehetséges. Akkor minden helyszínen egy borítékba helyeztél – személyenként – a földet és névsorral küldjétek el.

AKIK A JELVÉNYT MEGSZERZIK, ESÉLYESEK LEHETNEK A HONVÉDTÁBORBA VALÓ TOBORZÓRA, A KOMÁROMI VÁRFELDERÍTŐ JÁTÉKRA, A DAMJANICH-EXPEDÍCIÓRA SÁROSPATAKRA, AHONNAN KERÉKPÁROS UTAKAT SZERVEZÜNK MONOKRA ÉS A ZEMPLÉNI GYERMEKHŐSÖK SZÜLŐFALVAIBA.

HAGYOMÁNY

A Tisza-mente néprajzi tájai Jász-Nagykun-Szolnok megyében

Szolnok Megye Néprajzi Atlaszának (SZMNA) gyűjtései a végleges kérdőívvel 1963-ban indultak meg, s 1970-ig tartottak. E hét-nyolc év alatt még olyan adatközlőktől gyűjthettük adatainkat, akik a századforduló állapotát hitelesen tudták felvázolni. Az a kép, amit az SZMNA bemutat elsősorban az első világháború előtti korszaké, s csak néhány téma lépi át ezt az időhatárt, s vonatkozik a húszas-harmincas évekre, olykor a gyűjtés időszakára. Azt is mondhatnók, hogy az SZMNA térképlapjai arról beszélnek: hogyan él a századforduló népi kultúrája az 1960-as években még élő kortársak emlékezetében? A munka – jóllehet csak első része jelent meg mindmáig – a kartográfia módszerével átfogó képet ad az Alföld középső részéről, s az adatok nyomán kirajzolódik öt néprajzi táj a megyén belül. A határok természetesen nem élesek, s természetesen a megye vonalát is sok helyütt átlépik, mégis körülírhatóak, s annyira valóságosak, hogy azóta számos tanulmány, átfogó kutatás, kisebb-nagyobb tanulmány bizonyítja létüket (Nagykunság, Jászság, Tiszazug kutatása, Tisza-túrák gyűjtései, a megye népművészeti és folklór kutatásai, s nem utolsósorban a megye múzeumainak állandó- és időszakos kiállításai).

A *Jászság* és *Nagykunság* etnikai, illetve történeti-jogi jellegzetességeivel alkot eléggé zárt egységet, s különül el a *Tisza-mentétől*, ahol az élő víz jelenléte, kultúrára gyakorolt hatása, illetve egy lazább kötelékű jobbágyi lét, s a kis- és közép uradalmak megléte alakította és szorította keretek közé a paraszti kultúrát. A Tisza-mente, mint a Jászságot és Nagykunságot elválasztó sáv nem egységes. Három jól elkülönülő, ám egymásba természetesen átmenő néprajzi tájra oszlik. Egyik *Tiszafüred környéke*, másik *Szolnok környéke*, a harmadik a *Tiszazug*. Tiszafüred környéke, s maga Tiszafüred is 1950-ben került az akkori Szolnok megyéhez több más településsel együtt. Heves megyéhez tartozván gazdaságilag egri (hevesi) orientáció jellemezte. Ha Tiszafüred hatása ennél délebbre is érvényesült a Tisza bal partján (Abádszalók, Tiszabura), az annak köszönhető, hogy jelentős átkelőhely és vásáros központ volt, s Tiszafüred református lakossága nem a katolikus Heves megye felé, hanem a megyehatáron túl alakított ki házassági kapcsolatokat, vallási és kulturális együttműködést az ottani reformátussággal. Szolnok környéke a megyeszékhellyé lett, s a múlt század második felében egyre gyarapodó és erősödő kisváros úgymond agglomerációjának tekinthető. A Tiszazug pedig évszázadokon át elkülönülő földrajzi egység volt, bezárva a kun és jász jogú települések (Nagy- és Kiskunság), illetve a mezővárosok (Szolnok, Szentek, Csongrád) gyűrűjébe, a Körös és Tisza biztosította gazdálkodási lehetőségek közé, mint a kis uradalmak, s a jobbágyok falvainak füzére. Ám míg az 1930-as évekig csak földrajzi tájként számoltartott terület szerepelt az irodalomban, az úgynevezett „arzénus per” óta sajátos társadalmi helyként is figyelembe vették.

Tiszazug

1. A Tiszazug vagy Körös-Tiszazug földrajzi fogalom volt hosszú időn át, s szinte a szemünk láttára alakult át *mi tudattal* rendelkező néprajzi csoporttá. Eredetileg a Tisza, a Hármas-Körös és a Szolnoki-hátság között fekvő kistájat jelölte, amelynek legészakibb pontja Tiszaföldvár, illetve a hozzá tartozó Martfű pusztá volt.

A terület társadalmilag is erősen körülírt résznek tekinthető. Lakossága egy részének folytonossága bizonyítható, s a török hódoltság alatt itt maradt, majd később ide betelepülő lakosok reformátusok, s tiszántúli orientációjúak. A római katolikusok később települtek be

Jász-Nagykun-Szolnok megye néprajzi tájai

(Csépa, Cibakháza, s Tiszaföldvár egy részének katolikussága), bár ma a Tiszazug egész lakosságának felét alkotják. Kisnemesi középbirtokosok jobbágyai éltek itt kis lélekszámú falvakban, körülvéve a Nagy- és Kiskunság, illetve a csongrádi mezővárosok és Szolnok közvetlen vonzáskörzetébe tartozó nagyobb, szabadabb jogállású településeivel. A két-három falura kiterjedő nemesi birtokok (Földvály, Steössel, Bolza, Luby, Podmaniczky) a kor színvonalához képest elmaradott gazdálkodást folytattak, birtokaik – melyeket nem tudtak korszerűsíteni –, a XIX. század második felére bérlők kezére kerültek (Schneider, Léderer, Kövér, Schwáb). A jobbágy-paraszti gazdaságok messze elmaradnak felszereltség, üzemszervezet tekintetében a kiváltságokat élvező kun települések, a mezővárosokban (Csongrád, Szentés, Nagyörös, Kecskemét, Kiskunfélegyháza) tanyás gazdálkodást folytató paraszti gazdaságok mögött, a középbirtokok a paraszti gazdaságok terjeszkedésének egyébként is gátat szabtak. A jómódú parasztság igen vékony réteget alkotott, s néhány szerencsésebb helyzetű településen (Tiszasas, Tiszaföldvár, Cibakháza, Tiszakürt) válhatott csak jelentősebbé. Jellemző, hogy a nemesi (kúriális) falu Csépa a legszegényebb települések közé tar-

tozott, a falucsúfólók *kenyeretlen Csépnaként* emlegetik. A múlt század nyolcvanas éveitől kezdve az addig alig hasznot hozó homoki legelőket adogatják el a bérbeadás előtt a nemesi birtokos családok, majd ugyanitt parcelláznak a Nagyatádi-féle földosztás során (beleértjük a nagyvenes évekig elhúzódó különböző célú parcellázásokat is) kisebb, két-három holdas részeket. A Tiszazug lakosságának szegényebb része nehezen állt el cselédnek az amúgy is gyengén fizető nemesi birtokosokhoz, s inkább szabad munkavállalóként a Tisza szabályozásoknál kubikolt, illetve a Kecskemét–Nagykőrös környéki felívelő szőlőkultúra munkásigényét elégítette ki. Eközben megtanulta a homokot becsülni, s használni. A parcellázások során megszerzett homoki legelők (ezek minősége – az úgymond *barnahomok* – sokhelyütt jobb, mint a Duna–Tisza-közének homokja) ezért szőlővé és gyümölcsössé alakultak át fokozatosan, s meg élhetést, sőt lakhelyet nyújtottak a XX. században a kisembereknek. Ez az életminőség fokozatos javulásához vezetett, de még mindig elmaradt a környezettől. A kunsági, egyébként katolikus lakosságú Kunszentmárton iparral rendelkezett, s felvevő piaca volt a tiszazugi termékeknek is. A XIX. század második felében azonban meglassult dinamikus fejlődése, s a helyi politikusok ekkor, s az ezt követő évtizedekben dolgozzák ki tudatosan azt is, hogy Kunszentmártont a Tiszazug központjává teszik (piaci, ipari, közlekedési, áramellátási és kulturális központ). Ez együtt járt a Tiszazugba való spontán benyomulással is: a vagyonosabb kunszentmártoni polgárok a parcellázások során szőlő- és egyéb birtokot szereznek a Tiszazugban (Szelevény, Csépa, Kuncsorba, Tizsakürt, Cibakháza). Kétségtelen, hogy Kunszentmárton, főként a Dél-Tiszazugra komoly hatással volt, ipari üzemei munkát adtak, ám a tervek a maguk teljességében mégsem valósultak meg, az egész Tiszazugot nem tudták integrálni, noha szükség lett volna rá. A Tiszazug községei annyira nem tudtak szerveznie kapcsolódni Kunszentmártonhoz, hogy épp napjainkban Tiszazug községek még a megyéből is kiszakad, s Bács-Kiskun megyéhez kíván tartozni.

A Tiszazugban a földkérdés – sokszor egészen kis földekről van szó – az egyik oka annak a gyilkossági sorozatnak, ami *tiszazugi arzenes per* néven vált ismertté. A Tiszazug így került be – immár nem földrajzi, hanem rosszízű társadalmi fogalomként – az ország köztudatába, s ekként hírelte a sajtó, a szociográfiai- és a szépirodalom is. Az arzenes pert követően láthatóan megváltozik az egész Tiszazug mentalitása. Ebben segít a megerősödő szőlőkultúra is, amely sokaknak nehéz munkával szerzett jobb kenyeret ad: emelkedik a születések száma, elmélyül a vallási élet, kezd átalakulni a községmag, illetve a vagyonosabbak építkezése, lakáskultúrája, s mindenekelőtt belső készítetés van arra, hogy megmutassák, a *tiszazugi* jelző nem feltétlenül rosszat jelent. Kialakul – hosszú éveken át – egy pozitív előjelű *tiszazugi mi tudat*, amely utóbb, az 1950-es, 1960-as években fesztiválokat, rendezvényeket eredményez, s virágkorát a hetvenes években éli. Ekkor már olyan községek is, mint Kunszentmárton, Mesterszállás, Öcsöd kezdik magukat tiszazuginak is mondani. *Megszületett egy új néprajzi csoport*, mintegy reakciójaként a negatív tendenciáknak, a rásütött bélyegnek. A tragikus az egészben az, hogy épp e tudat kivirágzása idején indult meg a társadalom és a táj pusztulása is. A virágzó szőlő- és gyümölcskultúrát a szövetkezetesítés lerombolta, szinte visszavonhatatlanul tönkretette, a fiatalság elmenekült, s az előregedett lakosság – amely létrehozta és virágba borította ezt a kultúrát, megteremtette a pozitív előjelű tiszazugi tudatot – magára maradt. A táj újra a szociológusok, sőt politológusok meddő terepévé vált.

2. Ha e néprajzi csoport paraszti kultúráját elemezzük, s ki akarunk néhány jellemző vonást emelni, amely a megyében, de az Alföld középső részén felismerhetővé teszi, mindenek előtt *vízparti, folyók meghatározta* jellegét kell kiemelnünk. Igaz az egész Tisza- és Körös mente átlagába is beolvad ezzel, mégis a környezethez képest jellegzetességek is megfigyelhetők. Eléggé hosszú ideig megmaradt bizonyos rétegek számára a víz, mint komoly életfenntartást is szolgáló lehetőség, s ez egy sereg archaikumot konzervált társadalmi szinten: a nád, a fűzvesző és a sár építőanyagként való alkalmazása (utóbb már csak melléképületeknél) sokkal általánosabb volt, mint pl. Szolnok környékén. Ugyanígy az ártéren való gyűjtögetés, amely jelentős növényismerettel, ennek megmaradásával is társult. A kiöntésekben, visszamaradó vizekben való eszköz nélküli és eszközös halászat, s a hal szerepe a táplálkozásban (bár nem nagy elkészítésbeli változatossággal). A kiöntések gazdasági hasznosítása (legeltetés, a csátés fű – ezt a nagyobb gazdaságok hasznavehetetlennek tartották – kaszálása, a nád- és gyékény vágása), a tárgyi kultúrában a fűz- és gyékényből készült kasok, kosarak szerepe, az ártéri gyümölcsösök, a legelők hagyásfáinak hasznosítása a táplálkozásban. A szőlőkultúra

kialakulása – mivel ez a legszegényebb rétegeknek nyújtott lakóhelyet és gazdasági lehetőséget – az életvitelen nem sokat változtatott, megmaradtak a szőlőbeliek a mindent hasznosítani tudó, erre kényszerülő életvitel mellett. A szőlőbeli lakóházak, s természetesen a nagyobb számban lévő ideiglenes lakóhelyek a *gunyhók* szinte helybeli anyagból épültek fel (dorongok, vastagabb fűzfák, betapasztott fonott- vagy nád falak, a nádtető lekötésére szolgáló kétágú gyékényfonatok), megőrizve sokszor egészen kezdetleges, az Árpád-korig visszanyúló megoldásokat is (külső kemencék, földbevált tűzhelyek, füstölők). A szőlők – ez másutt is jellemző az Alföldön – háromszintes művelésűek: *gyümölcsfa, szőlő és köztes* vetemény. A szőlőbeli gyümölcsösökben igen gyakoriak a régi, nem nemes fajtájú gyümölcsfák annak ellenére, hogy a Duna–Tisza közén megismerkedhettek a termelékenyebb fajtákkal. Ennek oka, hogy a telepítés idején még az ártéri fajták domináltak, s ezeket, mert nagy fává terebélyesedtek nem vágták ki, hanem meghagyták.

A települések eredetileg az árvízmentes szinten feküdtek, s a vízszabályozásig nem tudtak terjeszkedni. Halmazos jellegűek, s kétbeltelkesek, azaz kertes településűek voltak. A kertek a múlt század végére a vízszabályozásokkal felszámolódtak, s ide nagyobb portájú lakóházak települtek. A kis határ és birtokviszonyok miatt nem alakult ki tanyarendszer, külterületi lakott helynek a szőlők népe számított, amely társadalmilag is elkülönült a falutól. A falvak építészetét a tornác és vízvető nélküli, nád héjazatú házak jellemezték, s csak a vagyonosabbak építkeztek *kunszentmártoni téglából*, amelyet a Mátrai-féle téglagyár hitelbe és olcsón adott, nem kellett bevakolni.

A lakások jó része földes volt még a hatvanas években is, a linóleum (PVC) borítás jelentett korszerűsítést. A lakáskultúrából – egészen más okok miatt, mint a polgárosultabb Szolnok környékén – a festett bútor, mintegy kimaradt, s a bárdolt, ácsolt és fúrott lábú bútorokat (olykor a vályog ülő- és fekvő bútorokat) a flóderezett, puhafa kanapé, sublót, pohárszék váltotta fel. E környezetben az egyszerű szőttés, rongyszőnyeg élénkítette, s tette barátságossá a lakást. A keményfából készült asztalos bútorok csak vékony gazdaréteg lakásaiban jelentek meg. Jellemző és egészséges viselkedés nem alakult ki, s lett általánosság polgári értelemben. Jellemző volt, hogy még a *csépai nemesek* is kölcsönkérték a posztóruhát esküvőre, különben vászon ruhában jártak. A ruhát védő kék félkötény még a hetvenes években is igen gyakori volt a férfiaknál.

Az iparra jellemző, hogy gyérszámú iparosság, amely a statisztikákban szerepel, részben az uradalmakban dolgozik, részben nem polgári igényeket elégített ki, hanem a hagyományos szerszámkészítő, javító iparossághoz tartozott (kovács, lakatos, kerékgyártó, bogárné, csizmadia, cipész, vásári szabó). A szellemi kultúra tekintetében a református törzslakosság a Tiszántúlhoz, tágabb értelemben a Nagykovácskhoz és Debrecenhez tartozik. Innen kapta (s adta is tanulni) papjait, s az iskola közvetítette műveltség is e csatornákon át érkezett. Bizonyos puritán szellem hatott a lakosságra, de erre az anyagi körülmények is kényserítették a lakosokat. Nem színes ez a kultúra, de erősen vallásos és közösségi jellegű. Az ünnepek, a vasárnapok a templomhoz, az istentisztelethez kötődtek, s az emberi élet fordulóinak megünneplése és utóbb a névnapok megtartása vált jellemzővé, s az iskola inspirálta színjátszás, népszínművek előadása. A szőlőkultúra kialakulásával meghonosodott egy kívülről bekerült szüreti ünnepség (felvonulással, jelmezekkel), később részben ezeket elevenítették fel.

A csépai, cibakházi, tiszaföldvári katolikus lakosság színesebb, szintén az egyház inspirálta szokásokkal rendelkezett: a búcsúk, a különböző házi ájtatosságok, a társulatos asszonyok összejövetelei, különböző alkalmakon való részvétele (temetés, búcsú, advent) nemcsak a helyeken, de másutt is, ahová a katolikusok beköltöztek (pl. szelevényi szőlők) nyomot hagytak. Megmutatkozik jelenlétük a településen, a határban, a szőlőkben felállított keresztelen, pietákon, haranglábakon. Több helyen tapasztaltuk (pl. Tiszaföldvár), hogy a református és katolikus szokások a hatvanas évekre keveredtek, a betlehemezés már nem csupán a katolikusokra jellemző, s a kántáló énekeket egymástól át is veszik.

A néphit erős, sokszínű, csakúgy, mint a népi gyógyászat, amely széleskörű növényismerettel is összekapcsolódik, de rutinszerűen mégis néhány jól bevált eljáráshoz, növényhez köthető. Érdemes megemlíteni a csépai halottlátót, Mészáros Mihályt, aki országos hírre tett szert, sok helyről felkeresték.

Szolnok környéke

1. Szolnok nevét 1075-ben említik először a garamszentbenedeki apátság alapító levelében több más tiszamenti településsel együtt. A város nevét Szolnok (Szaonok) ispánról nyerte, aki 1018-ban tűnik fel először, majd 1046-ban hal vértanú halált Szent Gellérttel együtt. A város névadója volt valószínűleg a Szent István létrehozta megye első ispánja, így a megye megszervezője is. Nevének jelentése – a szolnokiak a város nevét ma is *l* hang nélkül *Szónok*nak ejtik – ‘szónok, szószóló, tolmács’ lehetett. A város a Tisza és Zagyva folyók összefolyásánál fekszik, ahol földvár állhatott a mindenkori átkelőhely védelmére, az átkelés hasznának beszedésére. A királyi várispánságot az alapítás idején úgynevezett *szolgáló népek* falvai vették körül, akik egynemű szolgáltatásaikkal a vár és híd fenntartásához járultak hozzá (Alcsi az ácsok, Kovácsi a kovácsok, Halászi és Fokorú a halászok, Fegyvernek a fegyverkovácsok, Örményes a molnárok faluja, illetve tudjuk, hogy Szajolban a későbbi nemesek faluja a katonák lakhelye, de beszélő név a Szolnok melletti Strázsahalom is). Szolnok hol *civitas*, hol *oppidum*ként szerepel okleveleinkben. Sajátos fekvése – átkelőhelyként egy megyeközpont a megye legszélein, a Tisza jobb partján fekszik, miközben a hozzátartozó terület a folyó bal partján van – jól mutatja szerepét. Ez a szerepkör tovább bővül a dési sóbányák megnyitásával, amikor is a tengelyen, majd tutajon is érkező sószállítás és sóelosztás ellenőrzésével a szolnoki ispánt bízzák meg. Így alakul ki egy Erdélybe benyúló hatalmas megye láncolat Szolnok központtal, amely aztán a XIV. században felbomlik és három részre szakad (Külső-, Közép- és Belső-Szolnok vármegye). *Külső-Szolnok vármegye* lehetőségeit és terjeszkedését a jászok és kunok betelepítése korlátozta, s a város és környéke bár szorosan összeforrott, nem sok lehetőséggel rendelkezett. A török időkben egy ideig – Szolnok várának felépítésével (1550–1552) – stratégiai fontosságúvá vált, hatóköre átmenetileg kiszélesedett (pl. a török közigazgatásban a szolnoki szandzsákság központja, szultáni város és igazságügyi székhely lett), ám a Rákóczi-szabadságharcban már szerepe jelentéktelen, s az itt állomásozó katonaság a XVIII. század folyamán csak tehertele a városnak. Megmarad fontos átkelőhelynek, kisvárosnak (*oppidum*), amelynek ugyan jelentős a kereskedelme, faipara, sóhivatala, ám a hasznát nem a város polgársága, hanem a kamara rakja zsebre, s Szolnok alig fejlődik, terjeszkedni pedig természetföldrajzi okok miatt nem tud (kicsi az árvízmentes szint). Hatása a közvetlen környéken túl alig terjed, sőt ezt is korlátozza az Almássy család által nagyarányú fejlődésnek indult Törökszentmiklós, s természetesen régebb idő óta a kiváltságos Jászok. A múlt század közepén nagy történelmi múlttal, de a jövő reményeisége nélkül való vegetáló városnak írják le a szerzők a tízezer főt nem sokkal meghaladó Szolnokot.

A szabadságharc leverése után átmenetileg új közigazgatási rendszert alakítottak ki az országban, amely leginkább a Jászkunságot és Heves- és Külső Szolnok vármegyéit érintette. Ekkor jutott Szolnok jelentősebb közigazgatási szerephez. Bár ez a beosztás kérészerű volt, mégis előre vetítette a várható jövőt. A kiegyezés után megszületett egy új, európai mintájú polgári közigazgatás terve, amelyben nincs már helye az egykori rendi kiváltságokon nyugvó egységeknek (pl. kiváltságos kerületeknek, városoknak). Új megyét szerveznek *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye* néven Szolnok központtal, amely az egykori Külső-Szolnok vármegye tiszai járásaiból, a Jászságból és a Nagy-kunságból állt. Szolnokot kiváló közlekedési adottságai (közút, vasút, víziút találkozási) és az ekkorra már szépen gyarapodó, ezt kihasználó ipara tette ígéretes megyeszékhellyé. Az új megyeszékhely gyors fejlődésnek indult, egyre inkább városias külsőt öltött, népessége gyarapodott (népessége 1869: 15 847, 1910: 28 406, 1941: 42 756, 1960: 46 275, 1990: 78 661), ipari üzemeinek száma rohamosan nőtt, s nappali lakossága napjainkban meghaladja a százezer főt.

2. Kétségtelen, hogy Szolnok, mint jelentős tiszai átkelőhely (egy időben stratégiaileg is fontos város) hatással volt a környező településekre. Itt adták el a városokon és a piacon fölös termékeiket a környező falvak jobbágyai, parasztjai, vásároló kisiparosokat vonzott, s forgalmas helynek számított. Ám, mint láttuk a Jászkunság, illetve később Törökszentmiklós – amely szintén magához láncolt több környező községet – korlátozta a teljesebb kibontakozást. Csökkentette a város jelentőségét az, hogy a vele határos Abony már Pest megyéhez tartozott, s ha Szolnok piaca is volt több Pest megyei településnek (Újszász, Kécske, Abony) közigazgatásilag máshova tartozván, kapcsolatuk laza volt. Másfelől a város közvetlen környékén uradalmak voltak, amelynek cseléd lakossága nem rendelkezett saját kultúrával,

az önálló kultúrájú falvak övezete csak ezután következett. Jóllehet Szolnokot római katolikuskor népesítették be a török hódoltság, illetve a Rákóczi–szabadságharc után, ferences rendház is épült, s a katolicizmus egyik végvárának számított, mégsem vált jelentős egyházi központtá, nem teremtett kisugárzó erejű kultúrát. Ennek magyarázata talán az, hogy a váci egyházmegyéhez tartozó város az egyházmegye keleti szélén, és az egri egyházmegye közvetlen szomszédságában van, s ezeket nem köthette magához, távolabb pedig református falvak sora következik. Lehetőségei, hatása így korlátozott volt, s érthető módon hosszú időn át nem lehetett önálló néprajzi tájnak tekinteni Szolnok környékét.

A megyeszékhelyé válás, az épülő város nyújtotta munkalehetőségek, a falvakból beköltöző, megyei hivatalokat elfoglaló dzsentroid kisnemesség, illetve az itt megtelepedő vagyonos zsidóság azonban új lehetőségeket kínált, s megeremlődött egy dinamikusan fejlődő város tágabb vidéke, amely egyre inkább befolyásolta a környező falvak életét, hatott annak alakuló paraszti kultúrájára, s jellegzetes arculatot öltött, elvágyva egymástól Tiszafüred környékét és a Tiszazugot, mint egységessé tünő, bár más orientációjú tiszai tájat. Szolnok környéke, mint néprajzi tájegység tehát az utolsó száz-százharminc év terméke, amely szemünk láttára alakult ki, s öltött jellegzetes vonásokat.

3. Mindenekelőtt egy átfogó, az egész kultúrára jellemző vonást emelünk ki: *a paraszti kultúra jellegzetes parasztpolgári jellegű, a tárgyi kultúra kialakításában a kézműipar(kisipar) hatása kétségtelen.* Ez pedig nem független Szolnok jelentős kisiparának hatásától. A továbbiakban csupán néhány szembeötlő, Tiszafüred környékétől és a Tiszazugtól eltérő jellegzetességre utalok.

Ha a falvak külső képét nézzük, legelőször egy építkezésbeli jellegzetességet kell megemlítenünk. A lakóházak Szolnok környékén mindenütt deszka vértelkesek, s többnyire faoszlopokon álló tornáccal vannak ellátva. A Szolnokra érkező úsztatott fa (tutaj, lóp) és a város erre épülő nagy múltú faipara olcsóvá tette a fűrészelt árút (deszka, gerenda). Jóllehet a Tisza-mentén mindenütt lehetett olcsó deszkához hozzájutni (így pl. Tiszafüred környékén is), a Szolnok környéki falvakban általánosabb a deszka vértelkek, s a faoszlopos tornác. Ezek díszítése szinte településenként változik, mindenütt saját stílus alakult ki a helyi mesterek kezén, ám a legrégebbi datált házak szolnokiak. Jellegzetes a zagyarékesi fűrészelt díszítésű házvég, a kőtelki és nagykörűi, ahol a vértelkek előtt csipkefinomságú előfal húzódik, a tiszapüspöki, ezektől eltérő rátétes díszítésű vértelkek. Szolnok etekintetben érezteti a hatását a Jászság több déli településén is (Jászsalsószentgyörgy, Jászladány, Jászkisér). Figyelemre méltók több helyen az áttört deszka díszítésű oszlopfők is. Az így díszített vértelkek csúcsán többnyire fából készült vagy kovácsoltvas díszes kereszttek vannak, amelyek a helyi templom tornyán lévő kereszttek egyszerűbb változatai (Tiszapüspöki, Nagykörű). Mindezek a helyi vagy szomszédos települések kisiparát dicsérik.

A szolnoki és Szolnok vonzáskörzetébe tartozó települések házainak belső berendezése szintén a kisiparral és az olcsó faárúval van összefüggésben. Amíg Tiszafüred környékére, s a Nagykunságra is a festett, virágozott bútorok voltak a jellemzőek a múlt század végén, addig Szolnok környékén ez a stílus jóformán kimaradt. Ritkán bukkant itt fel a tulipános láda, helyette már igen korán a flóderozott sublót, kanapé és a politúrozott szekrény a jellemző. A kanapé korai megjelenése azt is mutatja, hogy a sarkos elrendezésű szoba alig élt az SZMNA gyűjtésének idején az emlékezetben, s a párhuzamos elrendezésű szoba az általánosabb. Nagyobb gazdáknál nemhogy flóderozott kanapé, hanem kárpitozott, magas hátú, voltaképpen a kanapé utánzó dívány a szoba elrendezését meghatározó bútordarab.

Szolnokon jellegzetes parasztpolgári népviselet alakult ki a múlt század végén, a nők nehéz selyem viganókban, selyem főkötőben, a férfiak ezüstgombos, zsinórdíszes mentében jártak. Ez az öltözet rangjukat, társadalmi állásukat is kifejezte. A Szolnokra jellemző fehér (áttört) hímzés eléggé általános a környező községekben is, s keresztiszemes vagy szabadrajzú színes hímzéssel nem találkozunk. Mindez Tiszafüred környékén másként alakult. Ugyanakkor hosszú ideig megmaradt a szőttes, s egyáltalán a szövés–fonás mint háziipar a város vonzáskörzetébe tartozó településeken. Általában egycsíkú, de változatos mintájú és színű darabokkal találkozunk, s a szőttesek a szokásokban is szerepet kapnak (lakodalom). Szolnokon, a városban a paraszti lakosság körében ilyenek nem készülnek, legfeljebb vásárolják ezeket.

Szolnokot és Szolnok környékét a Jászságtól élesen elválasztotta a századfordulóig az, hogy nem alakult ki tanyarendszer. A század tízes éveitől azonban itt is megjelentek a tanyák, s ha sűrűségük nem is érte el a jászsági részekét, mégis épültek, s kezdett beolvadni Szolnok környéke is a nagyobb alföldi átlagba. Ez a folyamat még fel is gyorsult az 1945-ös földosztással, de napjai meg voltak számlálva.

Szolnok vásárai és piaca felvevője volt a közvetlen környéki községeknek. A nagykörű gyümölcs- és kertkultúrát, az abonyi vagy tiszakécskei gyümölcsöt, baromfitenyésztést a város piaca tartotta fenn, de a környék halászlái – nemcsak a szolnokiak – is itt adhatták el áruikat. A rendelkezésre álló vasúti, közúti vagy hajóforgalom (*kofavonatok, kofahajók*) éltették a falvakat, s parasztságát árutermelésre ösztönözték. Ugyanakkor a város közelsége e települések kisiparát meglehetősen visszafogta, s csak a közvetlenül helyi igényeket kielégítő iparosok élhettek meg Szolnok jobb áruai mellett. A kereskedelmet, bolthálózat bővülését is visszafogta a város. Ha valaki minőségi árut akart venni, Szolnokra utazott, s helyben legfeljebb szatócsok élhettek meg, kiszolgálva a lakosság napi igényeit.

A városba járás egyúttal azt is jelentette, hogy a környező települések tehetséges fiai (nők ekkor még nem) magasabb iskolába kerülhettek, tanulhattak, s ez természetes folyamat volt, olyan, amely nem jellemezte a Tiszazugot, de Tiszafüred környékét is alig. A város másfelől kereseti lehetőséget is nyújtott, s a család egy-két tagja ipari munkát vállalhatott, s nem a család vagyonából kért részt, hanem mesterségre taníttatták. Ez pedig a földaprózódás lehetőségét csökkentette, növelte az életminőséget, más gondolkodást alakított ki, jellegzetesen huszadik századi, de mégis paraszti felfogást.

A szokások terén a város és a környékének katolikussága a meghatározó, ám a más egyházmegyéhez való tartozás, így a más orientáció nem köti össze őket, noha egymás bűcsúit látogatták, s a kialakult családi kapcsolatok révén (városba költöztek és helyben maradtak) közelítettek is egymáshoz. E korszakban fontos volt, hogy egyes értelmiségiek (tanító, pap, jegyző) hogyan befolyásolják a közösséget, a falu parasztságát. Ám épp ez a megosztottság, a más megyéhez, illetve egyházmegyéhez tartozás az egységesülés ellen munkált. Inkább községszervezeteket figyelhetünk meg Szolnok környékén (Rákóczi falva, Rákóczi-újfalva, Szandaszőlős vagy Besenyszög, Kőtelek, Nagykörű, Tizzaszily, illetve a vallásilag vegyes Tószeg, Tiszavárkony, Vezseny, Jászkarajenő), melyek közelebb állnak egymáshoz, de Szolnok hatását szinte kikerülik. A szolnoki népszokások közül érdemes megemlíteni a tabáni nagyszombati kolompólast, valamint a városi egyletek, körök híres farsangi báljait, báli szokásait.

Nem teljes, s nem az egész kultúrát átfogó hatás az, amit Szolnok a környék községeire gyakorolhatott a huszadik században, akkor, amikor a paraszti kultúra is többszörös és megrázó változáson esett át, mégis elmondható, hogy kialakultak olyan jellegzetességek, amelyek alapján önálló néprajzi tájként fogható fel a megyén, s a Tisza-mentén belül.

Tiszafüred környéke

1. Tiszafüred nevét (*Fyred*) 1273-ban említik először. Ekkor a váradi püspök birtoka. Tokaj és Szolnok között a tiszai rév évszázadokon át, amely Észak-Magyarországot az Alfölddel összeköti. Hogy jelentős hely lehetett mutatja az, hogy a mai református templom restaurálása során itt bukkantak a legnagyobb Közép-tiszavidéki templom alapjaira, mely a XIII. század elején épülhetett. Kereskedelmi utak futnak itt kelet és nyugat között is, ugyanakkor tájak találkozásának fontos pontja is (Északi-Középhegység, a Tisza mente, a Hortobágy és a Nagykunság vidéke). Mikor Magyarország hadszíntérré vált, stratégiailag is fontos helyé lett (a török hódoltság kora, a Rákóczi-szabadságharc, 1849, 1919, 1944.). Közigazgatásilag Heves vármegye része, s a városok közül Egerrel volt mindig a legközvetlenebb kapcsolata. Nem növekedett sohasem nagyra, de fontos átkelő- és vásáros hely, a kézműipar és kereskedelem egyik központja, s magához láncol több, tőle délre eső Külső-Szolnok megyei települést is. Lakossága a török időkben többször megfut, míg végül a XVII. század végén dél-borsodi és Külső-Szolnok megyei református lakosság telepíti be véglegesen. Lakossága továbbra sem stabilizálódik, mert Észak-Magyarország Alföldre tartó jobbágyai ideiglenesen itt telepednek meg, hogy aztán tovább álljanak, más megyék területén találjanak végleges lakóhelyet. A

települést kismesek birtokolják, míg a szomszédos községek egy része az egri püspök vagy a káptalan birtoka, ahol a XVIII. század közepét követő két évtizedben a megtelepedett református lakosságot költözésre kényszerítik, s ezek részben a nem római katolikus egyházi birtokok falvaiban, részben Tiszafüreden találnak menedéket. A katolikus lakosok természetesen itt is megjelennek, s a korábbi vallási egység megbomlik. Hogy Tiszafüred későbbi kapcsolatrendszere kiterjed a nem Heves megyei településekre is, s a város hatása a közvetlen gazdasági hatókörön túlnő a Tisza–mentén (Dél–Borsod, Külső–Szolnok vármegyék), annak éppen a református lakossággal való kapcsolat lehet az egyik oka. Tiszafüred több településsel együtt 1950-ben került Szolnok megyéhez, addig szerves része volt Heves megyének. Gazdasági kapcsolatai – mint ezt Vadász István meggyőzően igazolta – ma is Heves- és Borsod megyeiek. Alig több települést köt magához Jász–Nagykun–Szolnok megyéből (már csak a Nagy-kunság hatóköre miatt is), mint közvetlen környéke. Néprajzi tájként a megyén belül azonban önálló egységet alkot, s a Nagy-kunság és Abádszalók térségéig jelenléte meghatározza a néprajzi tájat is.

2. Tiszafüred környékén jelentős nagybirtok – az egyházi birtokokat kivéve – nem alakult ki. Mind Tiszafüredet, mind környékét a református többségű falvakban a kismesesi birtokok jellemezték. Tiszaiagar jellegzetesen kismesesi falu, ahol a felszabadított jobbágyok felső rétege jobban élt sok nemesi családnál. Az egri káptalan telepítette Nagyivánon ugyan nagy jobbágytelkeket osztottak, ám itt a földminőség szabott gátat a jobbágyok, parasztok vagyonosodásának. Tiszaörs népessége kedvező helyzetbe került, amikor a reformátusok helyébe katolikus telepesek érkeztek, jómódú faluvá lett, de itt is megindult a földaprózódás, s az egyházi birtok gátat vetett a további gyarapodásnak. Kétségtelen, hogy a telepített katolikus jobb anyagi szinten élt, mint a menekülő református falvak népét befogadó községek népe (Tiszaderzs, Tiszaszentimre, Tiszaiagar, Tiszaszőlös).

3. A régi, árvízmentes szintre települt falvak kétbéltek halmazfalvak, rendezetlen, tovább osztódó kis beltelekkel. A kertövezet a vízszabályozások után tűnt el végleg. Természeti és társadalmi okok miatt, illetve a falvak határának nagysága következtében tanyarendszer nem alakult ki.

A telepített falvak utcáinak, mérnökileg megtervezettek, s tudjuk, hogy az egri püspökség és káptalan még a házfalakat is felhúzatva, s a lakosságnak csak be kellett fejeznie az építkezést. Ez összefogást, együttműködést tett szükségessé és a sok helyről összesereglett lakosságot mindjárt egységbe fogta. A néprajzi szakirodalomba úgy vonult be e táj építkezése, mint a *Nagy-kunság és vidékének építkezése*, holott épp fordítva igaz. Az itt élő kismesek oszlopos–tornácós házstílusa (amely Heves megyében általános) hatott a paraszti építkezésre, s ezt vették át később a nagy-kunsági gazdák, mint vagyonosabb, nagyobb építményeket is emelni tudó, ugyanakkor rangjukat is kifejező klasszicista házstílust. A kúriális építkezés előbb paraszti szinten a Tiszafüred környéki falvakban vált jellemzővé, s aztán a Nagy-kunságban. A lakásbelső külön figyelmet érdemel. A tiszafüredi asztalos mesterség az egri műhelyekben tanult mesterek kezén önálló és tévedhetetlen stílust alakított ki (vörös–fekete alapú virágozott bútort – színváltozatként ismeretes a zöld–fekete alap is), s szerkezetében a csapolt és fűrott lábú, hegedű hátú ülőbútorok a jellemzőek. Ugyanitt a bárdolt, fűrott lábú bútorok is megmaradtak, s a társadalmi szint jelzői, illetve kizorultak a melléképületekbe. A szőttesek (többnyire egy csikkal díszítettek, de e csíkok szélesebbek, mint Szolnok környékén vagy a Tiszazugban) a lakás díszei voltak, s a szövés–fonás – főként a rongypokróc készítés, s lakásdíszül való alkalmazása, kereskedelmi forgalmazása – a legutóbbi időkig megmaradt. Említésre méltóak a tiszafüredi keresztiszemes hímzések, melyek a Felső–Tiszavidék hímzés stílusával mutatnak rokonságot.

A Tisza–vidék ártéri gazdálkodása, a Tiszához kötöttség – csakúgy, mint a Tiszazugban – itt is megfigyelhető. Alkalmatlan homoki föld hiányában azonban itt szőlők nincsenek, ugyanakkor megvolt az ártereken a kiöntéseket jól elviselő gyümölcsös, amelyet sövénykerítéssel vettek körbe, hogy nyári kiöntésekkor a víz ne sodorja el a lehulló almát, körtét, s ez úgymond lehalasztható legyen csónakról is.

A táplálkozásban a halételeknek jelentős szerepe van. A Hortobágygal és Nagy-kunsággal érintkező részeken, s magában Tiszafüreden is a húsételek (juh, szarvasmarha), a száraz-

tészták és a kásafélék dominanciája sokáig megmaradt az ünnepi és a heti étrendben. E tekintetben a református és katolikus lakosság különbözik is egymástól.

A folklórban meg kell emlékeznünk a gazdag hiedelemvilágról, amelyet a törököt túlélő lakosság mellett azzal is magyarázunk, hogy sok helyről, főként Észak-Magyarországról, s a Felső-Tiszavidékről telepedett a vidék lakossága. A helyi nemesség néhány képviselője (Józsa Gyuri, Tóth Gáspár), illetve a kincset kereső Pénzásó Pista körül anekdota, illetve hiedelemmondakör alakult ki, csakúgy, mint a Hortobágy széli neves pásztorokról, vagy tudós pásztorokról. A szokások – mint a Tiszazugban itt is – elválnak a katolikus és református lakosságnál, de a hosszas együttélés mégis átvételekhez vezetett, főként családi és ünnepi szokásoknál. Érdemes megemlíteni a *pócurkának* nevezett disznótörő kántálókat, a farsangi maszkos alakoskodásokat (pl. esküvőt, lakodalmat utánzó farsangi játékok), a néphit terén pedig a táltoshiedelmek gazdagságát.

Tiszafüred környékét változatosság és sokszínűség jellemzi minden tekintetben, amellet, hogy jellegzetesen alföldi és tiszai táj.

Gulyás Éva–Szabó László

A Jászföld és népe

Az Alföld északnyugati peremén, a Mátra hegység lábánál elterülő hangulatos, ligetes kistáj, a *Jászság*. Területén egykoron szabadon kanyargott a Zagyva és Tarna, valamint az Ágó és Tápító patakok rakoncátlan vize. Erre a vidékre telepedtek le a XIII. század elején, a tatárok elől menekülő, alán eredetű jászok, akik új hazát találtak e láppal és mocsárral borított területen.

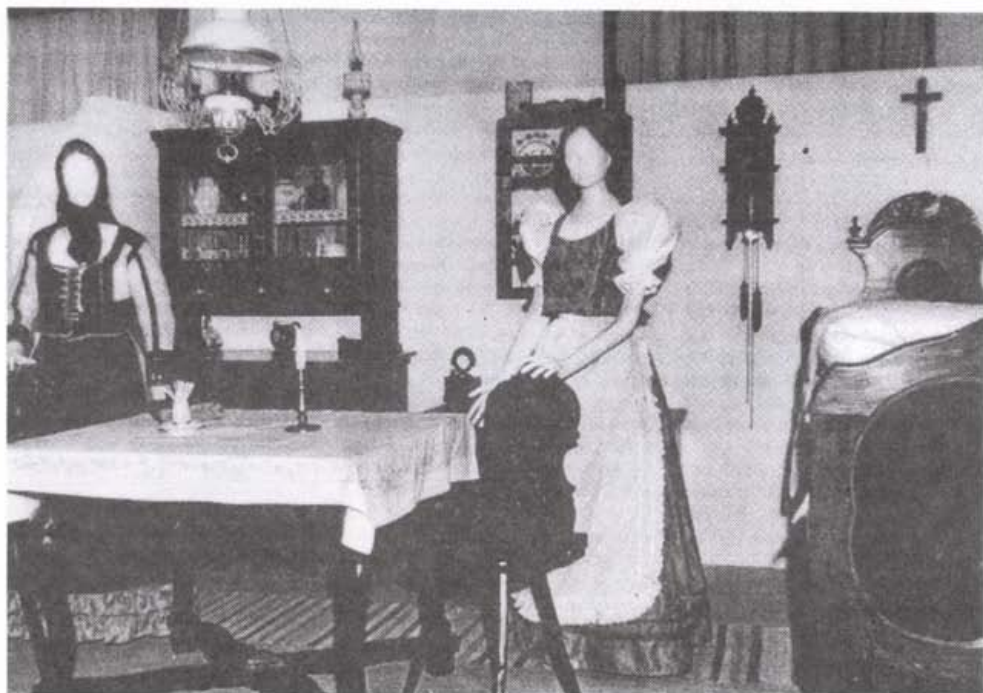
A jászok – a velük Magyarországra érkező kunokkal együtt – letelepedésüktől kezdve különböző kiváltságokat élveztek (adó- és vámmentesség, megyéktől független élet, önálló közigazgatási rendszer stb.), amelynek fejében mindenkor katonai szolgálattal tartoztak a királynak. Kiváltságaikat évszázadokon keresztül megőrizték, s még a hódító törökök is tudták, hogy a Jászság „a királyok korában tizedet és adót nem fizetett.” Az 1550-es adóösszeírást követően a jász településeket a szultáni khász (magánkincstári) birtokok közé sorolták, s ily módon még a hódoltság idején is bizonyos kiváltságokkal bírtak. A jászok egészen a XV. századig beszélték ősi nyelvüket, majd ezt követően fokozatosan elhagyták, és asszimilálódtak a magyar lakossággal.

Berény a török megszállás idején is megmaradt a Jászság központjának, de ebben az időben vált a fokozatosan összekapcsolódó Jász- Kis- és Nagykun Kerületek adminisztratív központjává is.

A jászok ősi privilégiumai 1702-ben veszélybe kerültek, amikor I. Lipót császár, hogy a kimerült kincstár anyagi gondjain enyhítsen, a Jászság földjét és népét a két Kunsággal együtt – mint újszerzeményű területet – eladta a Német Lovagrendnek, 500 000 aranyforintért. Ezzel megfosztották a Jászkunságot korábbi kiváltságaitól, s szolgasorsba kényszerítették. Az új földbirtokos, a Német Lovagrend, Berényben rendezkedett be, s ettől kezdve a város hivatalosan is a Jász-Kun Hármassal központja lett.

A jászkun rendek erősen sérelmezték az eladást és 1714-ben zálogformára változtatták, s törvényt hoztak a királyi kincstárból és az ország közvagyonából való visszaváltásra. 1731-ben a Jászkunság a Német Lovagrendtől a Pesti Invalidus Ház tulajdonába került. 1745-ben végre elérkezett a rég óhajtott szabadság visszaszerzésének lehetősége. Mária Terézia 1745. május 6-án kelt privilegialis oklevelével érvényessé vált a redemptio (megváltás). A visszaváltás összege ekkor már 580 000 aranyforint volt, amelyet a jászok és a kunok csak nagy erőfeszítések árán tudtak megfizetni.

A redemptio nemcsak közjogilag és társadalmilag volt nagyjelentőségű, de gazdasági szempontból is óriási eredményeket hozott. Rendezett birtokviszonyok alakultak ki a Jászságban, a földeket felmérték, feltérképezték, s megindult az erdősítés, a vizes területek

Egy redemptus gazda lakószobája a jászberényi Jász Múzeumban (Faragó László felvétele)

lecsapolása és a homok feltöltése. A redemptio utáni gazdasági fellendülés, a vagyoni helyzet javulása, a Jászság lakói számára polgári jólétet eredményezett.

A Jászság fontos színtere volt az 1848–1849-es szabadságharc eseményeinek is. Az 1848. március 15-i, pesti hírek csak három napi késéssel, március 18-án jutottak le Jászberénybe. A város haladó szellemű értelmisége nagy lelkesedéssel fogadta a demokratikus eszméket. Horváth Gábor főbíró elrendelte a város fellobogozását és esti kivilágítását. Március 24-én népgyűlést tartottak és elhatározták az őrsereg megalakítását. Kossuth 1848. július 11-i beszéde hatására a Jászkunság 2985 honvédet állított ki. A Jász Kerület községeiben pedig önkéntesek toborzásával megalakították a „Lehel huszárezredet”, amelynek 3. százada még Világosnál sem tette le a fegyvert. Ugyancsak sok jász és kun harcolt a 12. Nádor-huszárezredben is, akiknek Prága környékéről való hazaszökése valóságos legendává vált.

A Jászság 1849. február 25-től a szabadságharc végéig a magyar, orosz és osztrák hadnak táborozási és átvonulási területévé vált. 1849. április 3-án Jászárokszálláson, majd Jászberényben tartózkodott a magyar sereg I–II–III. hadteste, valamint a vezérkar néhány tagja (Görgey Artúr, Damjanich János, gróf Leiningen Károly, Jozef Wysocki, Kossuth Lajos), akik innen indították el a tavaszi hadjáratot, amely a tápióbicskei és isaszegi csaták győzelmével zárult. Az 1848-as szabadságharc leverését követő abszolutizmus erősen megingatta a Hármaskerület önálló közigazgatási rendszerét. Majd a Bach-rendszer bukása után, az országgyűlés 1877. évi 1. sz. törvénycikke, a terület szétszórtságára és közlekedési nehézségeire hivatkozva, végleg megszüntette a Jászkun Kerületek sajátos közigazgatási rendszerét. A Kiskunságot Pest- és Bács-Kiskun megyékhez, a Nagykunságot és a Jászságot pedig Szolnok megyeszékhellyel, Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez csatolta. A kialakult új helyzettel Jászberény elvesztette korábbi központi szerepét, s mint rendezett tanácsú város, járási központtá lett.

A jászok legfőbb megélhetési forrását, évszázadokon keresztül az állattartás jelentette. Telepedésüket követően hosszú ideig, a helyhez nem kötött, rideg vagy szilaj pásztorkodást

űzték. A földművelés térhódítása következtében, a XVIII. század második felétől jelentősen csökkent a legelők területe, amely szükségképpen maga után vonta a félszilaj, majd pedig az istállózó állattartásra való áttérést.

Az állattartó gazdálkodás sajátos módon alakította a jászági települések szerkezetét. A települések belső magját a templom körül tömörülő zsúfolt házhalmaz képezte, ahol kicsi, szabálytalan alakú telkeken álltak a lakóházak. A zsúfolt belső területtől távolabb, külön övezetben helyezkedtek el a jószágtartásra szolgáló építmények, az ún. „tüzelős istállók”, s mindaz, ami az állattartáshoz szükséges volt. E jellegzetes kertés, illetve halmazos települési forma az egész Jászágban általános volt.

A XVIII. század közepétől a gazdálkodás fokozatosan áttevődött az ólas kertekből a szántóföldeken felépített tanyákra. A települések körül kialakult hatalmas tanyavilág fontos színterévé vált az állattartásnak, a földművelésnek és a jász ember mindennapi életének.

A jászok gazdálkodásában egészen a XX. század közepéig jelentős helyet foglalt el a szőlőtermesztés, amelyet a korabeli adatok tanúbizonysága szerint, a gyümölcskedvelő törökök honosítottak meg a Jászágban. A XVII. századtól egyre jelentősebbé vált a bortelemelés, s a halványvörös, kissé savanykás ízű jászági bor fokozatosan kiszorította a jászok ősi italát, a kölesből erjesztett bozát.

A jászok egykori kiváltságai sajátos társadalmi-gazdasági fejlődés kibontakozását tették lehetővé, s ezáltal elkülönítették a Jászágot a szomszéd megyés helyek népétől. Privilegiumaiknak és zárt közösségüknek köszönhető az is, hogy életmódjukat, szokásaikat, így viseletüket is hosszú időn keresztül megtarthatták. Viseletük jelentős változáson ment keresztül a letelepedésüktől a XIX. század végéig. A kezdeti keleti nomád viseletet a kereszténység felvétele és katonai szerepük csökkenése befolyásolta, majd erőteljes változást eredményezett a hódoltsági török kultúra hatása, amely elsősorban alapanyagokban és az új ruhadarabok megjelenítésében jutott kifejezésre. A XVIII. században, a Redemptiót követő gazdasági-társadalmi fellendülés következtében meginduló korai polgárosodás, városiasodás, ugyancsak jelentős változást hozott a jász viseletben, amelynek legjellegzetesebb darabjai, a hímmzett subák, ködmönök, rókaprémes menték, selyem viganók, pruszlikok, aranyos féketők voltak.

Egykori szokásaik gazdag tárházából különös figyelmet érdemel a betlehemezés, a Háromkirályok-járása, a farsang keddi bakfazék-dobás, a nagypénteki Pilátus-verés és kolompolás, valamint jellegzetes táncalkalmuk, a pëndzsom. Hiedelemvilágukban sajátos helyet foglal el a táltos, a garabonciás, a boszorkány, a markoláb és a mókár.

A Jászág területe napjainkban 18 települést ölel magába. Lakóiban különösen erős az ún. jász öntudat, amely a mindennapi élet valamennyi területén jól érzékelhető.

A terület központja és „fővárosa”, a 30 000-es lélekszámú, kellemes hangulatú, műemlékekben gazdag Jászberény. Az 1874-ben – az országban első között – alapított Jász Múzeum őrzi a jászok történelmének írásos és tárgyi dokumentumait, valamint az ország egyik legrégebbi történelmi ereklyéjét, a legendás Lehel Kürtjét.

A városban működik az országos hírű Jászág Népi Együttes, Palotásy-Kórus és Székely Mihály Kórus, valamint itt rendezik meg minden évben a Nemzetközi Táncház és Zenész tábor, az Európai Kisebbségek Folklór Fesztiválját és az Országos Mézvásárt.

A Jászág települései ugyancsak sok látnivalót kínálnak. Különösen páratlan szépségű a XII. században épült, román stílusú, jánoshidai, premontrei templom, valamint Jászapáti hatalmas kőkerítéssel körülvett, kéttornyú barokk temploma. Sok látogatót vonz Jászszentandrás is, amelynek híres templom-freskóit Chiovini Ferenc és Aba-Novák Vilmos festette. Különös szépségűek a Jászág út menti keresztjei, festett szobrai és a népi építészet még ma is fellelhető emlékei. Gazdag anyagot őriznek a szakszerűen berendezett tájházak és helytörténeti gyűjtemények.

A Jászág rendkívül büszke híres szülőtteire (Déryné Széppataki Róza, Pethes Imre, Kúry Klára, Görbe János, Székely Mihály, Palotásy János, Zirzen Janka, Rácz Aladár, Bedekovich Lőrincz, Kerékgyártó Árpád, Csete Balázs, Vásárhelyi István, Vágó Pál, Gerevich Aladár, Csík Tibor) és igyekszik méltóképpen ápolni emléküket.

Dr. H. Bathó Edit

A Nagykunságról, történelméről és népéről

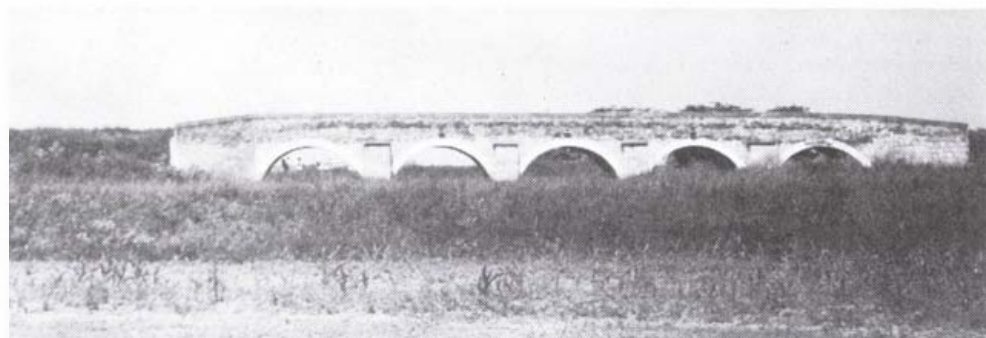
Győrffy István az 1922-ben megjelent halhatatlan munkájában, a Nagykunsági krónikában így ír szülőföldjéről: „Az iskolában úgy tanultuk, hogy mikor a tatárok feldúlták Kunországot, Kuthen kun király negyvenezer családból álló népével Magyarországra menekült, s IV. Béla királyunk letelepítette őket az Alföld termékeny rónaságára, ahol ezen kunok ivadékai a Nagy- és Kiskunságon ma is élnek.” Majd szerzőnk azt a magyarázatot találja, hogy a Nagykunság, ez a vízjárta vidék bizony meglehetősen lakatlan volt abban az időben, hiszen még utána is századokon át a Tisza a Berettyó, és a Körösök vizei öntözték, csak néhol emelkedett kisebb nagyobb szárazulat, ahol az ember megkapaszkodhatott, hajlékot emelhetett, szánthatott, vethetett. Így volt ez egészen a múlt század közepéig, amíg a folyókat nem szabályozták, és vért nem vették a réteknek, le nem csapolták őket. De hát miképpen élhettek itt meg századokon keresztül a hazát találó kunok? Erről szeretnék szólni, úgy, ahogy az emlékezet és a régi írások megőrizték számunkra az eseményeket.

A betelepülő kunok magukkal hozták régi életformájukat. Szokásaikat, gazdálkodásukat a félig nomadizáló, legeltető állattartás jellemezte. Emiatt összeütközésbe is kerültek a már megtelepedett környékbeli magyarsággal. A békességet úgy őrizhették csak meg, hogy a kunok egész életmódjukban alkalmazkodtak: falvakba települtek, keresztényekké lettek, gazdálkodásukban is hasonlítottak – egyszóval betagozódtak a magyar, ezen keresztül a már kialakult európai rendi társadalomba. Mint jó katonákra a király is számított rájuk. IV. Béla testőrségét belőlük szervezte, unokájának, Lászlónak kun leány feleséget választott, Erzsébetet. László is igen szeretett közöttük mulatni, ezért is kapta előnévül a kun jelzőt. A kunok szolgálatukért a királyoktól kollektív kiváltságokat szereztek, melyeket csak a török idők zavaros viszonyai között veszítettek el.

A XIII. században megtelepedő kunok nem idegenkedtek a vízjárta pusztaságoktól, hiszen hasonló körülmények között éltek előző hazájukban is. Az áradásokkal kövérített legelők nagyon alkalmasak voltak az állattartásra, márpedig a kunok életformáját továbbra is a legeltető állattartás határozta meg, mint ahogy a környékbeli, alföldi magyarságét is, hiszen erre az időszakra esik a feudális gazdálkodás kiteljesedése, az alföldi nagyarányú legeltető állattartás, a sőre- vagy göbolytartás megalapozása. A városiasodó délnémet és észak itáliai, raguzai térségek hússzükségletét az Alföldön nevelt hízott szarvasmarhával elégítették ki. A ritka településhálózatú alföldi tájakon hatalmas puszták szolgálták az állattartás érdekeit. Ha a saját határon nem volt elegendő hely a legelő jószágoknak, béreltek máshol pusztákat. A szilajon tartott marha ezreit lábón, legeltetve hajtották a piacokra, ahonnan igen jelentős bevételre tettek szert. A királyi, fejedelmi, egyházi, uradalmi, kereskedelmi várossá fejlődő központok mellett így lett városképző a nemesfém bányászat a Felvidéken és Erdélyben, a szőlő és bortelemző körzetek településhálózata, az Alföldön pedig az árutermelő állattartás teremtette meg a mezővárossá válás gazdasági hátterét. A középkor vége felé hazánkban 800–1000 mezővárost regisztrálnak a kutatók, a Nagykunság megritkult településhálózata is ebbe a rendszerbe illeszkedett bele. Szabad állapotuk előnyét is kihasználva a tágas saját és bérelt pusztákon maguk is nagyarányú állattenyésztést űztek. Erről az életformáról Győrffy említett könyve *A szilaj pásztorok* című fejezetében fest irodalmilag is hiteles képet. Ez a munka hosszú időn keresztül meghatározta a néprajzi szemléletünket is. Iskolát teremtett, utódok mint pl. Szűcs Sándor, Nagy Czirok László, Luby Margit követték. Az utókor hajlamos romantikusnak itélni e munkák jórészét, pedig a szépírói teljesítménynek sem utolsó írások hatása alá kerül mindenki, aki rászánja az időt az elolvasására.

Pedig az élet itt sem volt kegyes a rétségek között megbúvó falvak, mezővárosok népéhez. Sújtotta járvány, dúlta a török, tatár, nem kímélték a végváriak sem a vidéket. Ezért sokszor volt bujdosás az életük – ahogy egy szemtanú vallotta a XVII. század sanyarú megpróbáltatásairól. A török idők alatt megritkultak a falvak, csökkent a népesség is. A túlélők keservesen kezdték el a következő századot, hiszen újabb megpróbáltatás zúdult rájuk, a szabadságuktól megfosztás, a földesúr alá helyezés.

A bécsi udvar a *ius armorum*, a fegyverjog alapján a töröktől visszafoglalt területeket saját tulajdonának tekintette, azokat udvarhű embereknek juttatta, eladta vagy saját kezelésbe

A Zádor-híd Karcag határában (Bartha László felvétele)

vette. A Jászkunyságot 1702-ben az udvar eladta a Német Lovagrendnek. Minden tiltakozás ellenére jobbágyi állapotba került az addig szabad menetelő Jászkunyság. Ezért is csatlakoztak Rákóczi zászlájához, mert régi szabadságuk visszaszerzését remélték. A hadiszerecsse forogandósága következtében a fejedelem a Nagykunyság népét – hogy az ellenség hatékonyságát csökkentse – a Rakamaz környéki birtokaira telepítette ki. Itt éltek a szabadságharc bukásáig. 1712-ben települtek vissza, a Jászberényben berendezkedett földesúr csak ezután gyakorolhatta a hatalmát. A Jászkunyság népe később egy összegben váltotta meg a földesúri terheket, vagyis taksás állapotú volt. Ez a következő évtizedekben nagy vonzerőt gyakorolt a környék, de a távolabbi Rétköz falvainak jobbágyosságára is. Tömegesen szöktek a sokkal szabadabb Nagykunyság területére azokról a helyekről is, ahol a szabadságharc idején meghúzódtak. Így 1712 és 1745 között a lakosság lélekszáma megötszöröződött. A nagykunysági városok szívesen fogadták a jövevényeket, szükség volt a munkáskézre, az elvadult tájat újra termővé kellett tenni. Szorgalommal, szerencsével sokaknak sikerült jelentős jószágállományra, vagyonra szert tenni.

1745-ben jött el az ideje a régi kiváltságok visszaszerzésének. Mária Teréziának – háborúban állván Frigyes porosz uralkodóval – szüksége volt pénzre és katonára. Ezért hozzájárult, hogy a Jászkunyság megváltsa magát, kártalanítsa a Német Lovagrendet, és 1000 lovas katonát állítson a királynő szolgálatába. Ez lett a híres jászkun huszárezred. A lakosok vállalták a kártalanítási összeg előteremtését. A városok kölcsönöket vettek fel, évtizedekig törlesztették kamatával együtt. Ki-ki tehetségéhez mérten részt vállalt a befizetett összegből. Ennek arányában tulajdonosa lett a megváltott földeknek, illetve pusztáknak. A lakosok kb. kétharmada vett részt a redempcióban, a váltásösszeg kifizetésében, az egyharmada kívül maradt a földváltáson. Társadalmilag ez ketté választotta a Jászkunyságot: birtokon belül került *redemptusokra* és a kívül maradt *irredemptusokra*. A következő másfél-két évszázadban ez lett minden intézkedés alapja. A földet váltottak nevét s a befizetett összeget rögzítették a Liber fundikban, a földkönyvekben, amelyek a legfontosabb okmányok lettek a Jászkunyságban. Minden tulajdon és jog ezen alapult. A befizetett összeg arányában a legjobb termőföldeket minden redemptusnak kimérték, a határ nagyobb hányada közös használatban maradt, ebből mindenki a befizetés arányában részesült: apró osztású földekként szántotta, fűvét kaszálta, rétején nádat vágott vagy megfelelő számú állatot hajthatott rá legelni. A későbbi földosztások alapja is ez volt. A Nagykunyságban vették a legszigorúbban a redempciós elveket. A Jászkun Statútumok volt az a jogi kódex, amely a redempcióra épült, itt élt legkövetkezetesebben. Különösen megmutatkozott ez az örökösödési és adásvételi ügyekben. A redemptusoknak elővételi jogai szinte kivétel nélkül mindig érvényesültek. Még a kiváltságok eltörlése, 1876 után is – szinte napjainkig hatóan él a redemptus öntudat, amit sajátosan jászkun öntudatnak mondanak.

Ha már a nagykun öntudat felmerült, érdemes küssé a nyelvtudomány és a művelődéstörténet segítségével kalandoznunk a múltba – maradt-e, és mi, a kun szellemiségből a századok alatt? A két Kunyságban az életmódváltással a nyelvi, kulturális beolvadás is együtt járt. A kunok egykori nyelvét már csak töredékek, néhány szó őrzi. A

velencei Szent Márk székesegyház könyvtárában őrzik azt a több száz szóból álló gyűjteményt, amelyik a kereskedőket segítette a dél-orosz sztyeppén élő kunokkal való kapcsolattartásban. Ennek a szókészletnek a művelődéstörténeti tanulságait Györffy György kutatta. A magyarországi kunok nyelvi sajátosságára a redempció ügyében Bécsben járó küldöttség egyik tagja, a karcagi Varró István hívta fel a figyelmet. Az udvar keleti nyelvekben is járatos tudós könyvtárosának, Kollár Ádámnak mondta el a kun Miatyánkot. A Miatyánkot, később mint a kun öntudat megnyilvánulását, iskolákban is tanították, sok helyről lejegyezték. A kunok nyelvi különállására a múlt század elején a kiskundorozsmai származású Jerney János, illetve a jászkunok kerületi tisztségviselője Horváth Péter is felhívta a figyelmet. Rendszeres vizsgálódásra azonban csak századunkban került sor. Györffy István biztatására Németh Gyula, a szintén karcagi születésű kiváló turkológus kezdett foglalkozni a kun nyelvel. Az ő tanítványa, ugyancsak a város szülőtte, a fiatalon elhunyt Mándoky Kongur István folytatta a kutatást. Posztumus munkaként jelent meg Karcag város anyagi áldozatvállalásával A kun nyelv magyarországi emlékei címmel összefoglaló munkája. Érdemes néhány kun szót felidézni. Ilyen a *barág*, nagytestű, nagyszőrű kutya, a *kuvasz*, a *komondor*, ami a kunok ebe, kunok kutyája jelentésű, a jószágkifogó botos pányva, az *árkány*. A *daku* báránybőrből készült ködmönféle. A *knjtármadár* vándormadár, a *kamcsi* rövid lovagló szíjostor, a *karambél*, a mezei fátyolvirág, a *boza*, a kölesből erjesztett sörszerű ital. További kutatás is folyik, hiszen mind a földrajzi nevekben, mind a családnevekben sok kun szó őrződik még napjainkban is.

A Kunság népe – más alföldi mezővárosokhoz hasonlóan – már a XVI. században a református hitre tért, és napjainkig őrzi kálvinista jellegét. Csak Mária Terézia szorításának engedve fogadtak be katolikusokat a városokba. A protestáns szellemiség talaján hamar kibontakozik a debreceni Kollégiumhoz kötődő partikuláris iskolarendszer. Mindennek gazdasági hátterét a redempcióban szerzett tulajdon teremtette meg. A redempcióval parasztpolgári fejlődés lehetősége nyílt a Jászkunságon, amelyik a mezővárosi sajátosságokban teljesedett ki.

Kántor Sándor Fazekasház. Kiállítás-részlet. (Bartha László felvétele)

A Nagykunságot a régiek úgy is mondták: Hatkunság. Valóban a XIII. században hat település népesült be újra: Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve és Kunszentmárton. Ez utóbbi is csak közigazgatásilag tartozik a Nagykunsághoz, ugyanis 1718-ban Jászapátiból beköltöző katolikusok népesítették be. Napjainkig is külső megjelenésében és kulturális sajátosságaiban egyaránt katolikus jellegét, és a jázsági előképet őrzi a település.

A nagykunsági települések gazdálkodását a múlt század közepéig, az ármentesítésekig a legeltető állattartás határozta meg. A ménesek, szürke magyar gulyák mellett a XVIII. század végétől a juhtartás válik meghatározó ágazattá. A redempciókor a határok legjavát örök használatra kapta meg ki-ki a befizetett összeg arányában. Ezek a földeken jelentek meg a szállások vagy tanyák, amelyek részben a földművelés üzemműködés pontjai voltak, részben itt teleltették a legelőkről beszoruló nagytömegű állatállományt. A nagykun tanyáról először Györffy írt még a század elején. Ezzel indult el az azóta is folyó kiterjedt tanyakutatás. A tilalmasi tanyák építészetének, műszaki rögzítésének, életmódot meghatározó alakulásának vizsgálatát Vargha Lászlónak köszönhetjük. Napjainkra szinte semmi sem maradt ebből a nagy múltú örökségből. Az elmúlt évtizedek nagyüzemi gazdálkodása elsöpörte a pitarolás tanyákat, velük egy életforma, építészeti hagyomány tűnt el.

A települések képe azonban még sokat őriz ebből a múltból. A klasszicista népi építészeti szép emlékeit találjuk sokfelé, helyenként városképi jelentőségű mennyiségben. Tájházak, múzeumok formájában az utókor számára is megmaradnak ezek az emlékek, mint ahogy a tájmúzeumok (a karcagi Györffy István Nagykun Múzeum, a túrkevei Finta Múzeum, a kunszentmártoni Múzeum) időszakos és állandó kiállításai, gazdag gyűjteményei, adattárainak sok ezer lapja, dokumentuma őrzi ezt az értékes múltat. De nem maradnak el a városok sem abban, hogy sorra jelentenek meg értékes monográfiákat, könyveket, tanulmányokat a különböző szaktudományok (régészet, történelem, művészet- és művelődéstörténet, néprajz) tárgykörökben. Ezek nemcsak a helyi azonosságtudatot élelénkítik, de a szaktudományok hazai és európai vérkeringésébe is bekerülnek.

Bellon Tibor

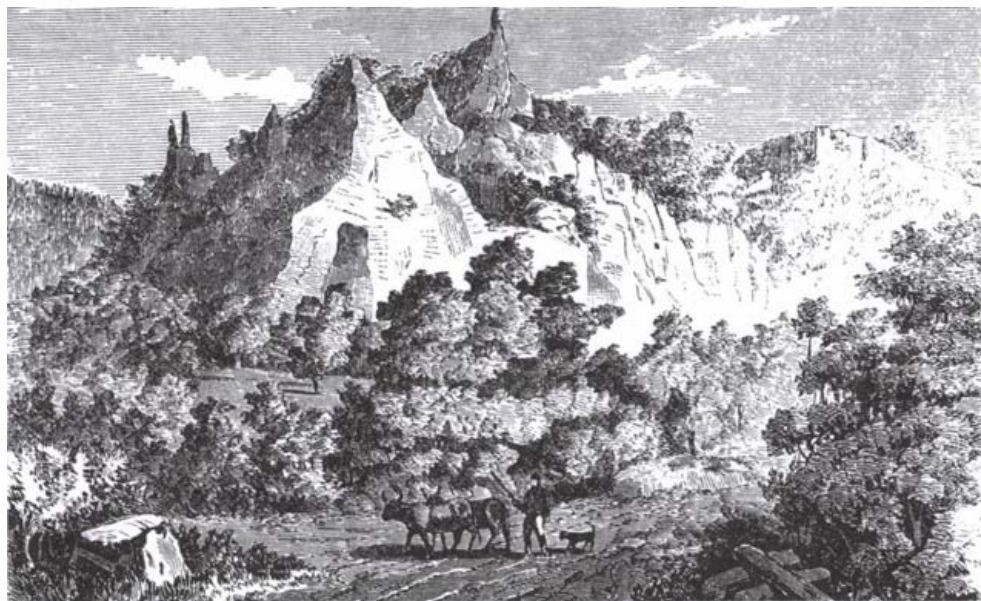
Nem épített várat a székely?

A természeti szépségekben oly gazdagon megáldott Székelyföld nem kevésbé bővelkedik a múlt idők történéseinek-viharainak tárgyi emlékeiben. A dombtetőkön, a sziklabérccek ormán egykor büszkén emelkedő erősségek-várak nagy része mára lepusztult, lerombolta a természet vagy maga az építője: az ember. Titkukat némán őrzi a föld, csak néhányukat próbálta szóra bírni a régész ásója. Az írott forrásokban legtöbbjük egyáltalán nem bukkan fel, amit tudunk róluk, az a nép ajkán formálódott, megőrzött regék-mondák kódéba vész: némelyeket a szittya ősök várainak, másokat hun vezérek székhelyeinek vagy a székely rabbanok sásfészkeinek hiszi-vallja a nép.

Mint ismeretes, a székelységet mai lakóhelyére, a Kárpát-medence keleti-délkeleti részébe, a magyar királyi hatalom telepítette a határ védelmezésére az északnyugati, nyugati, illetve a délnyugati határok mellől, valamint a Biharból. A nyelvjárási kutatások, a helynevek és víznevek elemzése alapján körvonalazható a különböző székek népességének eredete. A telegdi székelyek (a későbbi udvarhelyszékiek) nyelvjárása szoros kapcsolatot mutat a Baranya-Valkó megyei magyar nyelvi részleggel (ezenkívül bizonyos hely- és víznevek a Biharból származtathatók), a sepsi-kézdi-orbai-csíki-gyergyói nyelvjárás az Őrséggel és az Őrvidékkel, a maroszéki nyelvjárás pedig az Őrség-Őrvidék mellett egyes Pozsony környéki szórványokkal mutat rokonságot (akárcsak a hely- és víznevek). A már hagyományosnak mondható Györffy György féle felfogást, a székelyek erdélyi megszállását illetően (1. XI. század eleje: betelepülés az erdélyi medencébe; 2. XII. század elején előnyomulás a Hargitáig; 3. a XIII. század elején a külső medencék megszállása) az elmúlt évtizedek történeti-

nyelvészeti- és régészeti kutatásai tovább finomították. A XIV. századra kialakuló szék-szervezet arra utal, hogy legkésőbb a XIII. század végéig a székelység elfoglalta mai lakóhelyét. A XII–XIII. század fordulójára Maros- és Udvarhelyszék székely lakossága – amint a régészeti leletekből kitűnik – már betelepült végleges szálláshelyére. A XII. század második felére megtörtént Csík és Gyergyószék megszállása is. A déli részt – a később Háromszéknek (Sepsi-, Kézi- és Orbai-szék) nevezett területet – a XIII. század második negyedétől kezdi megszállni a székelység, korábbi lakóhelyéről a Királyföldről való távozás után, mely területet II. András (1205–1235) a dél-erdélyi szászok közösségének adományoz Szászvárostól Barótig, Sebes föld székelyeinek földjével és Daróc földdel együtt, a szebeni ispán alá rendelve őket (1224 – az ún. *Andreanum*). Egyes kutatók szerint bizonyos székely határcsoportnak a későbbi Orbai-székbe való áttelepítése már a szászok erdélyi betelepítésének kezdetével egyidőben megtörtént, tehát a XII. század második felében II. Géza (1141–1162) és III. István (1162–1172) uralkodása alatt, amire a zabolai és petőfalvi temetők leletei utalnak. Aranyósszék megszállása 1270–1290 közé tehető.¹

A XI–XII. században folyamatosan érik a keleti népek (besenyők, úzok, kunok) fosztogató támadásai Erdélyt (1016, 1068, 1083, 1085, 1091, 1166), általában a Keleti-Kárpátok szorosain keresztül (Ojtozi-, Gyimesi-, Borgói-szorosokon). Mindezek a tapasztalatok indíthatták arra a magyar királyságot, hogy a keleti határokhoz olyan népelemet rendeljen, amely ki tudja védeni ezeket a támadásokat. Erre a célra az egykori magyar nomád harcmódot alkalmazó könnyűfegyverzetű (kezdetben mind lovas) székelység látszott a legmegfelelőbbnek, akik bármilyen támadás esetén könnyen mozgósíthatóak, mindig készen állnak, hogy kiverjék a beütő-ralbó-fosztogató keleti népeket. 1210-ben találkozunk legelőször ezen a részen

Rapsonné vára Parajd közelében (Orbán Balázs: Székelyföld leírása I. 136.)

¹ A fent elmondottakkal kapcsolatban részletesebben lásd: *Benkő Elek*: A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. Bp. 1992.; *Benkő Lóránd*: Adalékok a székelyek korai történetéhez. Új Erdélyi Múzeum I. (1990). 109–122.; *Bóna István*: Erdély a középkori magyar államban. Magyar–szláv korszak (895–1172). In: Erdély rövid története. Főszerk.: *Köpeczi Béla*. Bp. 1989. 101–157. old. *Uő.*: A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből. *Korunk* (3. folyam) II./12. sz. 1529–1535. old.; *Ferencki Géza*: A székelyek mai lakóhelyükre telepedéséről. *Hazánéző VI.* (1995) / 1. sz. 18–19. old.; *Györffy György*: A székelyek eredete és településük története. In: *Erdély és népei*. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp. 1941. 35–86. old.

székelyekkel, akik a szebeni ispán vezetésével szász, román és besenyő csoportokkal együtt harcolnak a Kárpátoktól délre. A mindent elsöprő 1241–1242-es tatár támadásnak a székelység sem tud ellenállni, de az 1260-as, 1284–1285-ös években beütő újabb tatár csapatok visszaverésében nagy szerepük van. A XIV. század közepéig folyamatosak a tatár betörések, amelyeket a székelység több-kevesebb sikerrel elhárít. 1345–1346-ban a székelyek Lackfi István székely ispán vezetésével átkelnek a Kárpátokon, győzelmet aratva a tatár seregek fölött. Az 1360-as évekre a moldvai román fejedelemség megalakulásával egy útközállam jön létre, így alábbhagynak az Erdélyt érő tatár támadások. De alig lép le a színről az egyik állandó veszélyt jelentő ellenfél, azonnal megjelenik az újabb támadó: a török. Az első török portyák délről érik Erdélyt, éspedig a gazdagabb zsákmányt nyújtó Szászföldet. 1395-ben a törökök a Barcaságba törnek be, 1420-ban Hunyad és Szászsebes környékén fosztogatnak, 1421-ben Brassót támadják meg, majd 1432-ben már a Székelyföldet is érik a török támadások.

A XIII. század első fele a magyar történelemben a nagy változások kora. A királyi vármegyék felaprózódása, eladományozása a királyi hatalmat jelentős bevételektől fosztja meg. A kincstár jövedelmeinek fokozására az államhatalom különféle intézkedéseket tesz. Ilyen pl. a fokozatosan betelepülő szászok széleskörű jogokkal való felruházása, amelynek fejében a király jelentős bevételekhez jut. A hospes kiváltságokhoz hasonló jogokat kap a székelység is, habár ennek az intézkedésnek elsősorban a határvédelem és az ország hadseregének egy állandó számú, mindig készenlében álló csapattesttel való biztosítása áll a háttérben. A székely jog legfontosabb ismérvei a személyi (nemesinek minősített) szabadság és a személyes hadakozás, aminek fejében a székelység adómentességben részesült (a királyi koronázása, lakodalma, és elsőszülött fia születésekor a székelység ökröket ajándékoz a királynak – az ún. ökörsütés –, amit mindig ajándék és nem adó formájában szolgáltatnak be). Ha mára nem is maradt fenn, igen valószínű, hogy a székelység is részesült a szászokéhoz hasonló kiváltságlevélben (vagy kiváltságlevelekben). 1235-ben tűnik fel először a forrásokban az egyik fontos kiváltság képviselője a székely ispán (comes siculorum), aki a király és a székelyek közti közvetlen kapcsolat megszemélyesítője, vezetésével vonulnak csatába a székelyek, ugyanakkor ő a legfőbb bíró. A század végére teljességében áll előttünk a székely önkormányzat, a „székely egyetem” (universitas siculorum).

A székelyek korai hadszervezetéről nem sokat tudunk. A főbb tisztségek (bíró, hadnagy) betöltése, majd ezek örökletessé tétele, illetve a megyei területeken fekvő birtokadományok egyes székely csoportokat jelentős vagyonhoz juttatja. A kezdetben személyesen, lovon harcoló székelység először két, majd három vagyoni (katonáskodó) osztályra bomlik; főemberekre (primorok) lófőkre (primipilusok) és közemberekre (pedites, paxidarii), mindegyik osztály anyagi lehetőségeinek megfelelően vonul harcba, ki lovon, ki gyalog. Akik nem képesek fegyverzetüket előállítani, nem kötelesek harcba vonulni. Mátyás király (1458–1490) 1473-as rendelkezésével (SzOkl.I. 220–221. old.) elindul a székelyek jobbágy-sorsba süllyesztése. Egy 1463-as oklevélből tudunk arról, hogy a székely sereget hadba híváskor mindenképpen mozgósították: kétharmaduk ment a csatába, a többi a határt és az otthoniakat védelmezte (SzOkl.I. 198. old.). Ugyanis az Árpád-, Anjou-uralkodók, majd Zsigmond és a Hunyadiak idején a székelység nemcsak a keleti határt védte, hanem részt vett a királyi külhoni hadakozásaiban a szélrózsa minden irányában.

A tatárjárás keserű tapasztalatai rádöbentették IV. Bélát (1235–1270) arra, hogy az ország védelmét új alapokra kell helyezni. A korábbi XI–XII. századi könnyen bevehető ispánsági, nagyobbbrézt fa-földvárak helyett, védekezésre jól alkalmas, nehezen megközelíthető helyeken, kőfalas várak építésébe kezd. Ugyanakkor „elrendelte, hogy a koronájának alávetett egész területen alkalmas helyeken várakat emeljenek, ahová a nép menedéket talála visszahúzódhat a fenyegető megpróbáltatás idején”.² Tovább folytatja az apja által elkezdett nagyfokú birtokadományozást, anyagilag támogatja a várépítést, sőt néha kényszerít is a várépítésre. A várépítés engedélyhez kötött (az engedélyek hatálya az utódokra is kiterjed), vára (és a várhoz tartozó birtoka) csak a nemeseknek lehetett (ebbe a társadalmi-jogi kategóriába a székelység is beletartozott a maga nemesi szabadságával). A XIII. század végére

² Fügedi Erik: Vár és társadalom a XIII–XIV. századi Magyarországon. Bp. 1977. 19. old.

a kővárak száma jelentősen megnövekszik, a XIV. század közepén már több száz ilyen vár áll. Minden bizonnyal a várépítés engedélye (sőt talán kényszere) a székelysége is éppúgy kiterjed, mint az ország nemeseire. Mint tudjuk az első székely templomerdők, a fokozódó török nyomás hatására a XV. század második felében épültek.³ Joggal tevődik fel a kérdés: vajon a XIII-XV. század közepe közti időszakban – miközben az ország minden pontján épülnek a különféle várak (egyrészt stratégiai-védelmi-ellenőrző céllal, másrészt mentevárként), és a szomszédos szászág is építi a maga mentevárait,⁴ a székelység mialatt hol itt, hol ott harcolt, javait az otthonmaradt asszonyokat, gyerekeket, öregeket veszély esetén hová menekítette? Egyik lehetőség volt a természet nyújtotta barlangok (pl. a Homoródmási-barlang), rejtett helyek, magas fekvésű erdők, ahová veszély esetén meghúzódtak az egyes falvak népei. Ugyanakkor lehetetlen, hogy a székelység ne élt volna ezzel az adott, minden népcsoport által ismert és alkalmazott lehetőséggel, nevezetesen azzal, hogy várakat emeljen ön maga és javai védelmére, tétlenül állva az ország egyik legveszélyeztetebb pontján, szabad prédaként a betörő ellenféllel szemben. Kérdezhetné erre bárki: hát akkor miért nem tűzdelte tele várral a székelység a Székelyföldet? Egyrészt mert ennek a várépítkezésnek megvoltak az anyagi korlátai (csak több falu közös munkájával épülhetett egy ilyen vár), másrészt a székelységnek merőben más volt a várról alkotott fogalma, ehhez való viszonya, mint pl. egy megyei területen élő nemesé, amint látni fogjuk a következőkben. Korántsem arról van szó, hogy a Székelyföldön ma található összes várrom egykor a székelyek által épített mentevár lett volna. Csupán arról, hogy a székelyek is építettek várat javaik, személyük védelmére, ha a szükség úgy kívánta.

Miért nem beszélnek ezekről a várakról az oklevelek? Mint az előzőekben utaltam rá, a székelyeknek adott kiváltásokban a király biztosan engedélyezte a várépítést, sőt talán meg is követelte ezt, és a székelyeknek minden újabb várépítéskor nem kellett engedélyért fordulniuk a királyhoz. Az okleveles adatokkal kapcsolatban egy tényezőt ki kell hangsúlyozni. Éspedig azt, hogy a székelyföldi okleveles gyakorlat igen kései kifejlődése és elterjedése (XVI. század) miatt tárgyunk vizsgálatának korszaka (XIII-XV. század) igen szegény oklevelekben. Ezek a diplomák általában valamiféle külső (Székelyföldön kívüli) személlyel (vajda, király) vagy közösséggel való kapcsolatot-konfliktust (pl. adományozás vagy pereskedés) örökítenek meg. Belső ügyeikben a székelyeknél – és ilyennek tekinthető a menedékvárak építése is, amivel a székelység semmiféle külső hatalmat nem sértett meg – sokáig a szóbeli ügyintézés volt használatos, úgy a pereskedések, mint a birtokjogi ügyek esetében. Jó példa erre, hogy még a XVII. században is egy székely atyafi nagyon megbotráncozott, mikor a bíróság aziránt érdeklődött, hogy birtokjogát tudja-e oklevéllel igazolni.⁵ Az írásba nem foglalt események így hamarosan a múlt kódéba vesztek és néhány generáció felnövése után az emlékezetben kevés – gyakran semmi – valós elem maradt meg az egykori történetekből. Egy XVII. század második felében (nevezetesen az 1661-1662-ben épült bágyi vár építésére) épült várra az építők leszármazottai másfél évszázad múlva egyáltalán nem emlékeznek, fogalmuk sem volt róla, hogy valójában mikor épülhetett. Orbán Balázs annyit jegyzett le, hogy a hagyomány szerint a honfoglaláskor valamiféle Bagi nevű székely emeltette.⁶ Nem ismerve az 1663. június 5-én Apafi Mihálytól Radnóton kiadott oklevelet, amelyben a Bágyi várat építő falvak (Bágy, Ége, Dálya, Lókod, Patakfalva, Recsenyéd) számára a fejedelem megengedi, hogy hat személyt otthon hagyjanak a vár őrzésére.⁷ Nagyon valószínű, hogy a vár építésére a székelyek ekkor sem kértek engedélyt, az oklevélből tulajdonképpen az utólagos jóváhagyás kerül ki. Orbán Balázs elfogadja azt a tudálékos magyarzokodást, miszerint egy, a csíki Székely Krónikában leírt lakodalom, Sándor István Drusilla nevezetű lánya és László herceg között, a bágyi várban zajlott volna 1060-ban (az azonosítást valószínűleg a közelben fekvő Szentlászlófalva nevének eredete sugallta).

³ Lásd Gyöngyössy János-Kerny Terézia-Sarudi Sebestyén József: Székelyföldi vártemplomok. Bp. 1995. 29. old.

⁴ Gyöngyössy. i. m. 26-27. old.

⁵ Rugonfalvi Kiss István: A nemes székely nemzet képe. I. Debrecen. 1939. 85. old.

⁶ A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi, s népismereti szempontból. I. Pest. 1868. 173. old.

⁷ Kelemen Lajos: A bágyi vár. Székelység X. (1940). 34. old.

Köztudott, hogy a Csíki Székely Krónika egy XVIII. század végi hamisítvány, amelyben valójában nem is esik szó a bágyi várról. A krónika szerzője Sándor Zsigmond kolozsvári joghallgató rendelkezett olyan „levéltári ismeretekkel”, hogy ne kövesse el azt a baklövést, hogy egy XVII. századi várat visszahelyez a honfoglalás korára.

A fenti eset jól tükrözi, hogy az írásbeli források hiánya milyen hamar képes egy nemrég megtörtént eseményből mondát-, mesés hagyományt költeni (valószínűleg Kénos-mondája is egy ilyen újabb kori szülemény, legalábbis a történet magva ebbe a korba tehető). Persze nem kizárt, hogy a XVII. századi vár előtt már állott valamiféle létesítmény a vár helyén, viszont a másfélszáz évvel korábban épült várról való teljes megfeleldkezés jól mutatja a szóbeli hagyományozás határait, illetve ezeknek a hagyományoknak a gyors átalakulását-kiszínezését. A Csíki Székely Krónika nyomán mélyen beépült a népi hagyományvilágba, hogy a székelyföldi várakat egykor a székely rabobánok építették (ha megkérdeznénk egy falusi parasztembert, majdnem biztos, hogy ezt válaszolná). Messzire vezetne témánktól megvizsgálni, vajon a középkori székelység hun származástudata valóban visszavezethető-e legalább a honfoglalás korába, vagy csupán a középkori krónikás szerzők nyomán tették ezt magukévá. Ha úgy kb. 1500 körül írt volna valaki egy bizonyos „Csíki Székely Krónikát”, ma már nem nagyon kételkednék senki sem abban, hogy a székelyek egykori vezérei a rabobánok voltak, sőt micsoda szép székely őstörténetet vázolnának fel egyes kutatók (mondhatni jogosan, mivelhogy rengeteg adatnak az ellenőrzésére ma már nmem volna mód)...Ezt a kis kitérőt annak a megvilágítására tettem, miként épül be (vagy enyészik el) egy esemény az emlékezetbe, majd hogyan lesz belőle szívós hagyomány, ami egyrészt kiegészülhet mesés elemekkel, létrehozva a regét-mondát, másrészt egy csoport vagy egy nép öntudatának alapjává válhat.

A Székelyföldön királyi jogot nem lehetett érvényesíteni, a székelység erősen védekezett az ellen, hogy a király közéjük adománybirtokost ültessen. Földterületüket ősi foglalású földnek tekintették, ahol nem érvényesülhetett a királynak sem adományozási, sem birtokelkobzási, sem pedig birtoköröklési joga. Ha a székelynek nem volt fiú utóda, akkor a lány örökölte a jogot (fiúleányosság intézménye), ha lánya sem volt, akkor egyéb férfirokonok, ezután következtek a szomszédok, a lényeg az volt, hogy a nemzetségi kötelék nem szakadhatott meg. A nemzetségi szervezet bomlásával párhuzamosan a királyi adományozási jog behatolt a Székelyföldre is, bizonyos esetekben a hűtlenségbe esett székely székelyföldi birtokai a nemesekéihez hasonlóan a koronára háromlottak és eladományozás alá kerültek.⁸ Ezt bizonyítja, hogy a székelység 1499-ben törvényeinek és szokásainak írásba foglalásakor fontosnak tartotta hangsúlyozni: „ha a nemes székely hűtlenség vétkebe esik, ha az csak közöttük, székelyek közt történt, az ilyen csak a székely jogát veszítse el; ha pedig az ország és a királyi felség ellen követett el hűtlenséget, veszítse el a székely jogát, nemességét minden javait és vagyonát, azok szálljanak a fiskusra, de a mely azokat ne adományozhassa másnak, mint székelynek és közöttük lakó birtokosnak, hogy a székelység ne apadjon”.⁹

Gyakran olvasni, hogy a köztudat szerint (lassan ebből is hagyomány lesz) a székelység nem épített várat. Úgy vélem ez a köztudat – bármennyire furcsán hangzik is – nem más mint az elmúlt évszázad némely kutatóinak tollán megszületett felfogás. Ugyanis a múlt század 70-es éveitől kezdve a tudományos kutatás elég meggyőzően bebizonyította, hogy a magyarságnak semmi köze Attila hunjaihoz, sem pedig az avarokhoz, akárcsak a székelyeknek. Aminek eredménye az lett, hogy a székelyek történetéről leválasztották az egykori krónikák leírta szittya–hun–avar korszakot, és ezzel együtt a szittya–hun–székely ősök által emelt várakat is. Azt, hogy egy vár építéséről milyen hamar megfeleldkezett a székelység elég meggyőzően bizonyítja a bágyi vár esete, és érthető, hogy az emlékezet, nem tudva az egykor emelt várak történetéről–építőiről, ezek építőiként a dicső ősokeket igyekezett megtenni. Hogy a székelyek építhettek, bírhattak várat, bizonyítja egy 1701-ben kelt oklevél, amelyben a felsőbeneczedi Firtos Mihály, Gergely, János és István testvérek I. Lipóthoz (1657–1705) címeres

⁸ Jakó Zsigmond: A székely társadalom útja a XIV–XVI. században. In: Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei. Szerk.: Benkő Samu, Demény Lajos, Vékov Károly. Bukarest, 1979. 20. old.

⁹ SzOkl. III. 143. old. magyar fordítás: Jakab Elek–Szédeczky Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1849-ig. Bp. 1901. 228. old.

Ika várának zömtornya (Orbán Balázs: Székelyföld leírása III. 95.)

nemességért folyamodva hangoztatják: „...a mi eleinknek kővára lévén Udvarhelyszéken, amely hivattaték Firtos várának, ... melynek még mostan is kőfalai fennállnak, melyhez voltak faluk is, ... ma is a várkapu előtt egy nagy kaszáló helyet mi bírunk...” (SzOkl. VII. 91. old.). Ha a köztudatban ekkor is az élt volna, hogy a székelység nem épített várat, egy ilyen passzust nem foglalhattak volna bele az oklevélbe. Nem sokra megyünk Szamosközy székelyekről írt jellemzésével: „...a székelyek... semmi vagy kevés gondot fordítanak a tisztességes tudományok tanulására, városaik vagy kerített helyeik nincsenek, az egész nemzet pásztorkodik, kunyhóik sárral tapasztott sövényekből állanak, szalmával vagy sással befedve... Bárdolatlan bolondságból azt hiszik, hogy gyávaság kőfalak közé zárni magát, azért is a szomszéd szászokat féltékenységgel vádolják...”¹⁰ A leírás túlságosan elfogult, egyértelműen tükrözi a szerzőnek a székelyekkel szembeni ellenszenvét. A XVI–XVII. század fordulóján Háromszékben már szép számban állnak a templomerősségek, sőt már elkezdődik a második generációs templomerődök felépítése is (lásd *Göngyössy i.h.*). A magát kőfalak mögé záró szászok „kőfalai” mögött valójában a szász városok falai rejlenek, a székely büszkeség csendül ki ebből a passzusból, aki gyávaságnak tartotta az életét falak között tengetni, mint a szász városok lakossága (persze végveszély esetén ő is bemenekült a templomok falai mögé).

Az elmélet, mely szerint a székelység nem épített várakat, egy tévesen értelmezett oklevélből táplálkozik. Az udvarhelyi székelyek 1492-ben (SzOkl. I. 272–280. old.) panaszlevéllel fordulnak II. Ulászlóhoz (1490–1516), amelyben Báthori István erdélyi vajda és székely ispán önkényes cselekedeteit, rendkívüli kegyetlenkedéseit panaszolják fel: a vajda rárontott a

¹⁰ Szamosközy István: *Rerum Transylvanarum Pentadis Sextae Liber I.* In: *Monumenta Hungariae Historica.* II. Scriptorum. 28. köt. Kiadja: Szilágyi Sándor. Bp. 1877. 378. old.; Magyar fordítás: In: *Kállay Ferenc: Históriai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben.* Nagyenyed. 1829. 20–21. old.

székelyekre, ártatlanokat megöletett, némelyek szemét kiszúratta, házat leromboltatta, feleségüket, lányukat kínoztatta, székely lányokat a saját embereihez adva kiházásított, lefoglalva azok örökségét; 10 000 ökröt Ulászló részére beszedetett, mindenkitől 1 köből gabonát, 1 köből zabot, 1 tehenet, 1 csirkét, 1 kenyeret, minden egyházközségtől 2 ökröt, 2 hordó sört, 2 szekér szénát, minden falutól 1 kocsi szalmát csikart ki... Mindennek tetejébe „s a mi rosszabb és köztünk soha nem hallott dolog, közöttünk kastélyt emeltetett, a melyből minket bátran elnyomhasson; katonáit ránk küldte s mintha törökök lettünk volna kirabolgatott; minden igaz jogunkból kifogatott, s néhányat közülünk száműzött.”¹¹ Panaszuknak azzal adnak nyomatékot, hogy Báthori alatt nem maradnak, mert inkább kibujdosnak az országból. Nem csoda, hogy a kegyetlenség határait nem ismerő és a székely jogokat alapjaiban megsejtő Báthori cselekedeteivel szemben ilyen keserűen hangoztatják panaszait. Az oklevél idézők általában kiemelik a várépítéssel kapcsolatos passzust, az oklevél többi részét elhanyagolva. Nem csupán a várépítéssel való szembeszegülésről van szó, hanem az ezzel kapcsolatos sorozatos visszaélésekről, melyek merőben szemben álltak a Székelyföld és a székely jogi természetével. A „mi rosszabb és közöttünk soha nem hallott dolog, közöttünk kastélyt emeltetett” rész egyáltalán nem arra utal, hogy a székelység ne lett volna várépítő, itt csupán arról van szó, hogy a székely törvényekkel és kiváltságokkal nem fért össze egy idegen hatalom (esetünkben a vajda) Székelyföldön való várépítése. A székelyeknek sikerül a vajdát hatalmától megfosztani, de a következő évszázad viharosan felgyorsult eseményei, hol a közrendűek, hol a főemberek elégedetlenségei az 1562-es felkelésbe torkolnak, amely a székely jogok alapos megnyirbálását vonta maga után. A székelyek féken tartására János Zsigmond fejedelem (1556–1571) újjáépítteti az udvarhelyi és háromszéki-várhegyi várakat (Székely Támadt és Székely Bánja), saját embereit helyezve beléjük. 1556-tól immár törvényesen adományoz a fejedelem birtokot a Székelyföldön, illetve kötelez jobbágyszolgáltatásra közzendű székelyeket. Miután Mihály vajda visszállítja a székelyek ősi szabadságát, első dolguk az, hogy felégetik és lerombolják rabságuk jelképeit, az udvarhelyi és a lécfalvi-várhegyi várakat.

Báthori, majd a XVI. század eseményei mélyen kikezdték a székelyek ősi szabadságát, a feudális birtokviszonyok behatolása a Székelyföldre alapjaiban megbontotta és visszafordíthatatlanná alakította a társadalom szerkezetét. A XVII. század elején jogait visszaszerző székelység a múlt eseményeiből tanulva 1603-ban hevesen tiltakozik a dési országgyűlésen a vásárhelyiek várépítő tevékenysége ellen, és azzal fenyegetőzik, hogy le fogja rombolni ha tovább építik azt. Azt mondják: „azt tartja az ő törvények: hogy a székelységen vár ne legyen”.¹² A háromszéki templomerődökhöz képest igazi erődtímnének hatott mind méreteiben, mind védelmi megoldásában az impozáns vásárhelyi vár. És „mivelhogy közte vagyon a város a Székelyföldnek”, a székelységben kísért a múlt emléke, hogy alkalomadtán ismét beülhet a várba a vajda vagy a király, birtokokat kobozva el és szolgálatokra kötelezve a székelységet.

Az idézett források többnyire a XVI. századból valók, és egyértelműen elmondják, hogy a székelység nem túrt a területén semmiféle külső hatalomtól emelt várat, foggal-körömmel védve szabadságát. Viszont nem olvasható ki ezekből a forrásokból az, hogy a székelység ne lett volna várépítő és nem épített várakat, mint oly gyakran szokták hangoztatni. Sőt, általában hallgatnak a saját váraiokról és templomerődítményeikről, utóbbiakat „apró kerítéseknek” nevezve. És itt elérkeztünk ahhoz a ponthoz, hogy megfogalmazhassuk, mit is jelentett a székelység számára a vár fogalma. Egy megyei földbirtokos nemes (ilyen földesúr volt a vajda is, a nagyobbak közt a legnagyobb) számára a vár nem csupán egy terület védelmét jelenti, ez volt a székhelye, ahol nemcsak személyes védelmet kapott, hanem itt őrizte vagyonát, kincseit, innen gyakorolta a hatalmát jobbágiai felett, falainak magassága nem csupán anyagi hatalmát tükrözte, hanem tekintélyét, politikai hatalmát is emelte. Röviden: a vár magát a hatalmat jelentette, ez volt a státusszimbólum egyik legkifejezőbb eszköze. Ezzel szemben a székelység várai nélkülözik az egyik legfontosabb ismérvet, a vár körükben nem bír semmiféle hatalmi funkcióval, az egyes személyek számára tiltott az ilyesfajta erőfitogtatás. A XVI. század második fele előtt a Székelyföldön ismeretlen a nemesi

¹¹ SzOKI. I. 273–274. old.; magyar fordítás: *Jakab Elek*. i. m. 222. old.

¹² *Nagy Szabó Ferencz* krónikája. In: Erdélyi Történelmi Adatok I. Szerk.: *Mikó Imre* 87–89. old.

földbirtoklás, nem lehetett birtokközpont szerepét betöltő várakat emelni, mindez a közösség erőteljes szembenállásába ütközött. A székely számára a vár csupán védelmet jelentett, személye és javai védelmét, ahová veszély esetén menekülhetett.

Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy miután a székelység elfoglalta mai lakóhelyét, épített várakat, de csupán mentsvárakat, ahová javait, asszonyait, gyermekeit és az öregeket menekítette idegen támadások-betörések idején, a harc képes férfiak csak végveszély esetében menekültek ide, nekik feladatuk a határ védelme volt, megakadályozni az ellenség behatolását az országba; ez tükröződik abban a jellemzésben is, miszerint gyávaságnak tartják magukat kőfalak közé zárn.

A XV. században az egyre erősödő és gyakoribbá váló török támadások ösztönözhettek arra, hogy ezeket az egyes falvaktól távoli, eldugott helyeken épült várakat felhagyják és a jóval közelebbi, gyorsan elérhető templomok megerősítésében kezdjenek, először csak egyszerű kőfallal és kaputoronnyal, majd bástyás várfalakkal vegyék körül ezeket. A templom nemcsak vallási célokat szolgált, ez lévén a falu gyakran egyetlen kőépülete, benne nyilvánult meg a közösség összetartozásának tudata is. Ezek létrehozásához talán kevesebb nyersanyag és munkaerő is elegendő volt, mint egy várépítéshez. A templom erősítésében az is közrejátszott, hogy az egyházi tulajdonban lévő vár nem kerülhetett olyan könnyen a vajda vagy a király birtokába.

Sajnos a székely várakról az elbeszélő források hallgatnak és nem sok remény van rá, még ha előkerülnének is újabb oklevelek, hogy a székelyek építette várak történetét csupán írott források alapján meg lehetne írni. Kutatásukban elsősorban a régészet kap fontos szerepet, de ugyanakkor be kell vonni a nyelvészeti, néprajzi, helytörténeti kutatások eredményeit is. Csak ezeknek egységes vizsgálatával reménykedhetünk abban, hogy egykor talán beszédesebbé váljanak ezek a várak, elmesélve a távoli múlt eseményeit.

A fentiekben már szó esett egy 1701-ben kelt oklevélről, amelyben a felsőbenczédi Firtos-nemzetség úgy emlékezett, hogy őseiknek kővára volt Udvarhelyszéken, amit Firtosnak hívnak. 1737-ben Atyhai István atyhai plébános a minorita-rend hat szerzetese számára Firtos várat egy darab szénatermelő hellyel és erdővel várjai Bálinth Mihálytól, egy másik darab erdőt és mezőt Bálinth Ferentől, egy nagy kaszálót pedig a benczédi Firtos Gergelytől megvett, ahol a szerzetesek templomot és kolostort építettek (vö. *Jakab Elek*: i. m. 140. old.). A Firtos nemzetségről már 1614-ből vannak adataink, ekkor Felső-Benczéd első főszékhelyei. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy egyazon Firtos-nemzetségről van szó, tehát a felsőbenczédi Firtosoknak valami közük van a Firtos hegyén emelkedő várhoz, és legkésőbb a XVII. században már egy bizonyos területet birtokolnak a vár körül. Valószínű, sőt majdnem biztos, hogy a vár nevét a nemzetségről kapta, és nem fordítva a nemzetség a várról. A másik fontos esemény a XV. század közepén zajlik. 1455-ben a besenyőfalvi székelyek pert indítanak Pálfalva ellen (SzOkl. I. 169. old.), mivel ez jogtalanul elfoglalta és használja földjeit. 1459–1462 közti időszakból négy oklevelet ismerünk, amelyben a váraljafalviak pereskednek a pálfalviakkal (SzOkl. I. 177–178. old.; SzOkl. 178–180. old.; SzOkl. III. 72. old.; SzOkl. VIII. 97–99. old.). Ferenczi Sándor meggyőzően bebizonyította, hogy Besenyőfalva és Váralja egy és ugyanazon falu, mivelhogy az oklevelekben szereplő a kihágást kivizsgáló királyi megbízott az 1, 2, és 3 oklevélben ugyanaz a személy, a 2, 3, 4, és 5 oklevél mindig Udvarhelyszék hadnagyát, székbiráit és idősebbjeit, illetve esküdtjeit rendeli ki a vizsgálathoz.¹³ Valóban az azonosságokból elég világos, hogy Besenyőfalva és Váraljafalva egy falunak a különböző nevei, tehát valamilyen oknál fogva három év múltán Besenyőfalva más néven bukkan fel az oklevelekben.

A „Váraljafalva” falunév ezután kaphatta a Firtos előtagot, az oklevelek soha nem írják Firtosváraljfalvának (ez meglehetősen egyedi eset lenne, elég ritka a négytagból álló helységnév), ami együtt jár a -falva utótag lekopásával, miután a Firtos-nemzetség földbirtokhoz jut a vár körül, valamikor a XVI–XVII. században. 1737-ben a váraljaiak birtokolják a vár területét, mint nevük is utal rá valamiféle szerepkörük van a várral kapcsolatban. Véleményem szerint a hétéves pereskedés és falunévváltozás mögött egyetlen dolog rejtőzik: a XV. század első felében a török támadások hatására Besenyőfalva, Énlaka, Atyha, Korond,

¹³ *Ferenczi Sándor*: Firtosváralja ősbibb neve: Besenyőfalva. Erdélyi Múzeum. XLIII. (1938). 222–233. old.

Pálfalva és talán még Etéd falvak lakói közös erőből Firtos-hegyén egy kőfalas várat építenek, hogy veszély esetén bemenekülhessenek falai mögé. A falvak kis területen való sűrűsödése lehetővé tette a munkához szükséges összefogást és az anyagiak előteremtését. A vár építésében, illetve a vár készenléte után, ennek felügyeletében fontos szerepet kapnak a besenyőfalviak, és ezért hívják őket ezután váraljafalviaknak, a névváltozás oka ebben keresendő. A váraljaiaknak a várhoz fűződő szoros kapcsolatát az is tükrözi, hogy a vár felhagyása után ennek területét a váraljai Bálinthok birtokolják. Ez a hagyomány csapódik le a minorita-rend „Háztörténetében” is, amelyben az áll, hogy a várat a pogány gótok építették, és miután eltávoztak a vidékről a terület a fent említett falvak birtokába kerül, Etéd kivételével (ld. Adatok Firtos vára történetéhez. Közérdek 1894. Marosvásárhely, 25–26. sz.; *Jakab Elek*. i. m. 139. old.). Valószínű, hogy a várépítés kapcsán valamiféle határmódosítás is történt, a váraljaiak kiemelkedő szerepüknek tulajdoníthatóan a többi falutól egy bizonyos földterületet kapnak, amelyet a féltékeny Pálfalva megpróbál elfoglalni. Nem kizárt, hogy a helység-névváltozás mögött egy áttelepedés rejlik.¹⁴

Nem mondanak ellent ennek az elképzelésnek a régészeti megfigyelések, leletek sem. Nehézkés a vár területén álló félköríves szentélyzáródású kápolnának a datálása. Mára a legtöbb kutató elfogadja a hagyományos Orbán Balázs féle keltezést, miszerint a kápolnát a XIII. század második felében építették (*Orbán*. i. m. I. 127. old.). Nincsen semmi különleges abban, hogy a kápolna építése megelőzte a várfal emelését (a vártól nem messze a Péterhegyese nevű csúcson állt egy a várbelihez hasonló kápolna várfal nélkül). A kápolna keltezésénél érdemes tekintettel lenni a falusi építészet rendkívül konzervatív voltára, amely gyakran évszázadokon keresztül képes megőrizni bizonyos elemeket. Ez különösen érvényes a székelység esetében. Az ősi hagyományokhoz való merev ragaszkodást jól tükrözi a petőfalvi és zabolai Orbai-széki temetők sírleletei, melyek XII. század végi – XIII. század eleji leleteiből egy archaikus vonásokat őrző népesség képe rajzolódik ki.¹⁵ A vár területéről előkerült, közöletlen, csak leírás alapján ismert kerámiatöredékek¹⁶ keltezése is meglehetősen problematikus. A lassú korongon készült, apró kavicsal soványított, közepesen átégetett, feketés–szürke és vörös–barnás színű, vastag falú, érdes felületű, fénytelen, máztalan, díszítetlen edénytöredékek sajnos nem sokat mondanak. Ezek az edénytöredékek éppúgy keltezhetőek a XIV–XV. századra, mint a XI–XII. századra. Félreértés ne essék, Firtos-vára székely építéséből nem következik, hogy a Székelyföld várait mind a székelység építette volna mentsvárként, ennek meg voltak az akadályai, mint a fentiekből kitűnik.

Az elmúlt években heves viták bontakoztak ki a székelyföldi várak építésének ideje, illetve szerepköre kapcsán.¹⁷ Anélkül, hogy részletesen belemennék az egyes várak építőinek, illetve funkciójának taglalásába, néhány pontban szeretném hozzáfűzni véleményemet a várakhoz kapcsolatos problémákhoz:

1. Először is nézzük a várak elhelyezkedését, helyrajzát. A terepi vizsgálatok egyértelműen mutatják, hogy a várak között kiemelkedő hegycsúcson fekvő, jó kilátást biztosító, fontos útvonalak mentén elhelyezkedő várak (pl. Firtos-vára) ugyanúgy vannak, mint eldugott helyen fekvő, a környező vidékre kevés kilátást nyújtó várak (pl. Tartód-vára). A vizsgált várak zöme olyan dombtetőn–hegycsúcson épült, ahol földszántot nehezen vagy egyáltalán nem lehetett hányni; alaprajzukat a környezeti adottságok-terepidomok határozzák meg; olyan egyszerű gyűrűfalas erősségekről van szó, amelyekben nincsenek belső épületek, tornyok (kivéve Kustaly-vára); jellemző a vékony kultúrreteg, a régészeti leletanyag szegénysége, ami a rövid ideig való itt lakásra vagy a ritka használatra utal; az eddig előkerült, gyakran

¹⁴ *Ferenczi István*: A hajdani Besenyőfalva vajon azonos-e Firtosváraljával, nem esett-e Korond területére? *Hazánéző* II. (1992)./1. sz. 4–8. old.

¹⁵ *Bóna István*: A székelykérdés mai állása... (Ld. 1. jegyzet)

¹⁶ *Ferenczi István*: Sóvidéki várainkról. *Korond*. 1994. 24–25. old.

¹⁷ Az idevágó legfontosabb irodalom: *Benkő Elek*: Kelet-Erdély „korai” kővárai. In: *Várak a XIII. században. A magyar várépítés fénykora*. Castrum Bene I. (1989). Szerk.: *Horváth László*. Gyöngyös. 1990. 68–85. old.; *Üő*: Szent László kori kővárak Erdélyben? *Műemlékvédelem*. XXXV. (1991)./4. sz. 227–236. old.; *Ferenczi István*: Megjegyzések egy véleménynyilvánítással kapcsolatban, amely Kelet-Erdély kora középkori várait taglalja. *Uo.* 220–226. old.; *Üő*: Sóvidéki várainkról. *Hazánéző Könyvek* 5. *Korond*. 1994.; *Dénes József*: Vita a székelyföldi várakról. *Hazánéző*. VII. (1996)./1. sz. 14–15. old.

jellegtelen kerámiatöredékek keltezése igen bizonytalan (nem beszélve arról, hogy az a néhány lelet ami közölve van igen rossz formában került publikálásra). Ez a bizonytalansági tényező éppúgy áll az építéstechnikai sajátságokra (falazás, nyersanyag), a kezdetlegesség nem minden esetben mérvadó, nem mindig a primitívebb a régebbi.

2. A Székelyföldön több mint száz valós, illetve mondabeli vár(rom) áll, némely mondabeli várak helyén ma már semmi sem fedezhető fel. Az eddigiekben kutatott várak az egésznek elenyésző hányadát képviselik. Bizonyára, ha a kutatások ki fognak terjedni az összes várra, ez jelentősen módosítani fogja az eddigi egységalkotási rendszert, illetve önkényesen kiragadott várak egymagában való elemzésének a képét (bizonyos szempontból e dolgozat módszere is annak nevezhető).

3. A székelyföldi várak egy része őskori fa-földvár, zömük középkori létesítmény. Minden bizonnyal van köztük úgy királyi-határvédelmi vár, akár a székelyek emelte mentsvár, akárcsak földesúri magánvár (mindössze a XVI. századtól rendelkezőnk olyan okleveles anyaggal, amelyből meglehetősen jól tudjuk körvonalazni az akkori Székelyföld kiterjedését, határait. Nehezebb ezt már megtenni a XIII. század esetében. Nem tudjuk biztosan nem léteztek-e olyan Fehér-megyei szigetek földesúri magánbirtokkal (és várakkal), amelyeket a székelység a későbbiekben bekebelezett.

4. A X–XII. században Erdélyt egyetlen alkalom kivételével (az 1166-os bizánci támadás, amikor Bizánc alaposan rászedve a Dunánál várakozó magyar sereget nagyjából a Kárpátok hágóin a könnyebben áthatoló kun-bolgár-román csapatokkal tör be Erdélybe; mások mindig Magyarország déli kapuja felől támad, ez a zóna fontosabb számára, és csapatait is könnyebben fel tudja vonultatni innen) mindig olyan keleti népek támadták meg, akiknek elsődleges célja nem a területfoglalás, hanem a rablás-fosztogatás volt. Nekik kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy holmi várak ostromával-elfoglalásával vesződjenek (habár erre is van példa, mint pl. Esztergom ostroma 1242-ben), ahol tudták áttörték a határt (a gyepűt), majd összerabolva mindent – embert, állatot, élelmet, kincseket – kivonultak az országból. Fenntartásukat csak úgy lehetett volna elérni, ha a szűk szorosok bejáratait várakkal torlaszolják el. Mivel a Kelet-Kárpátok szorosai nem ilyen jellegűek, betörésüket várakkal csak úgy lehetett volna megakadályozni, ha egymás hegyén-hátán épülnek az ilyen várak. Lehetséges, hogy épült néhány ilyen vár határvédelmi funkcióval, de az államhatalom a keleti szomszédok haditechnikájából hamarosan lemérhette, hogy a védelmet nem a várak jelentik, tehát nem várórzó, hanem határorzó népességre van szüksége. Nem kellett ahhoz háromszáz éves tapasztalat (ne feledjük a X. században is ugyanez az ellenfél áll a keleti határoknál), és egy ilyen „tagolt”, meglehetősen költséges várláncolat (ugyannebben az időszakban még a nyugati határ mentén épült várhálózat sem mutat ennyire rendezett-tagolt képet, ahol pedig tekintettel a határszakasz „nyitottságára”, az ellenfél harcmodorára és arra, hogy az ország központja jóval közelebb volt ehhez a határszakaszhoz, jóval fontosabb lett volna egy ilyen) kiépítése, hogy a királyi hatalom levonhassa a következtetést: a várakon alapuló keleti határvédelem nem megfelelő. Ezért indul meg a XI. században a székelység folyamatos keletre telepítése. Meglehetősen furcsa helyzet az, amikor egy gyengén működő határvédelmi láncot úgy erősítenek meg, hogy felhagyják a régit, kiejebb tolva az egész rendszert egy stratégiailag nem jobb zónába (nem is beszélve az új várak építésének munkaerő, illetve anyagi fedezetének meglehetősen költséges voltáról, melyekben ebben az időszakban a magyar királyi hatalom sem igen bővelkedett). Tehát a kettős határvédelmi láncolatot igen súlyos kétségek övezik.

5. Érthetetlen, hogy az eldugott, ősréngetekben fekvő Tartód-vára kicsiny helyőrségének hogyan állt módjában a 17 km-re fekvő „Só útját” vigyázni, oldalozni. Egyszerűen, sehogyan. Ez az adott korszakban, az adott környezetben, az akkori technikai viszonyok közepette elképzelhetetlen. A „Só útja” a középkorban valóban létezett, de a XI–XII. századi sófalvi-parajdi sóbányászatra semmiféle, sem írásos, sem régészeti bizonyítékunk nincsen. A Prokuj-Parajd helynévszármaztatást a nyelvészek zöme elutasítja (Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára II. Bp. 1988. 318. és az itt megadott irodalom). Ha már Szent István (997–1038) korában számolhatnánk a parajdi (sófalvi) bányaműveléssel, ez azt jelentené, hogy a sókitermelés a XII–XIII. század fordulójára, a székely betelepítés idejére olyan jelentőségűvé válik, hogy a királyi hatalom nem szívesen válna meg egy ilyen jelentős jövedelemforrástól, a

Sóvidék bizonyos részét vármegyei keretek közt a saját közvetlen hatásköre alatt hagyná, mintsem, hogy a székelységnek adományozza azt.

Dolgozatomban megkísértem annak megvilágítását, hogy a székelység – a köztudattal szemben – valóban épített várakat, ha a helyzet megkívánta, viszont saját területén hevesen szembeállt mindenféle olyan törekvással, amely a saját jogainak–kiváltságainak a megcsorbitását jelentette volna, mint például az erdélyi vajda várépítése.

Történetírásunk tele van közhelyekkel, melyeket gyakran elfogadunk anélkül, hogy felülvizsgálánánk, mennyire állják ki a beható elemzéseket. Egy ilyen közhely, hogy a székely nem épített várat. Ehhez hasonló az a közismert tény – mely kiemelkedő szerepet kap a székelyek eredetének kutatásában is –, hogy a nomád birodalmak a meghódított népeket a csatában elő-, illetve utóvédként alkalmazták, és a határok őrzésére is őket rendelték. Tény, valóban ismerünk példákat. De vajon ezek a példák általánosíthatóak? A magyar történetírás egyes képviselői szerint a keleti határ védelmét a X. századtól az egész középkoron keresztül idegen népelemek: besenyők, székelyek őrizték. Jó volna ezeket is újra felülvizsgálni.

Sófalvi András

A nyári napforduló tüze Szent Iván ünnepén

Pogány és keresztény elemeket egyaránt tartalmaztak a szentiváni rítusok és énekek, melyekben Dömötör Tekla szerint „a nyári napfordulóra való utalás van, az általában vallásos – tudományos eredetű, az egyházon s a művelt rétegeken keresztül került a parasztsághoz.” A Szent Iván nap motívumai között megtalálható: a misztikus napszimbolika, Keresztelő Szent János legendája, a tűzgyújtás, a füvek és virágok szerelemvarázsló hatásai, a párosító énekek. Szent Iván-napi népszokások és hiedelmek ma is az élő néphagyomány jelentős értékei közé tartoznak.

Szent János ünnepét egész Európában évszázadokon keresztül hasonló szándékkal tartották meg. Magyarországon a bizánci kapcsolatok révén – a görögkeleti vallásnak megfelelően – Keresztelő Szent János napját Szent Iván ünnepének nevezték. Június 24-ének nagy kultusza volt országszerte. Somogyban sok templomot építettek a tiszteletére (Zákány, Balatonberény, Somogyfajsz, Attala, Zala, Tarany, Miklósi stb.). A szentiváni szokásokat a magyarság délszláv közvetítéssel vette át, de fennmaradtak a népszokáselemek is.

Ezen a napon ünnepelték a nyári napfordulót, amikor a napot, a fényt is köszöntötték. A kereszténység igyekezett a pogány szokásrendszert megszüntetni. Balogh Júlia írja: „Ézért tette meg Keresztelő Szent Jánost a nap védőszentjévé, hogy az ő nevével, illetőleg az ő segítségül hívásával történjék az ünneplés. A keresztény értelmezés azonban nem bizonyult elég hatékonynak, mert a nap ősi, mágiás jellegéből és célzatából alig veszített valamit. A pogány szokások maradványai megőrződtek, továbbéltek.”

A tűzgyújtás a hosszú éjszakák a világosságossá tételre, a fényre utalnak:

Világos Szent János
Éjszakád világos
Míg előttem leszek,
Tiszteletet tészek.
Csak addig világos,
Légy aztán homályos. (Szillér)

Tüzet megrakja
világos Szent János,
Világolj, világolj,
Csak addig világolj,
Míg én nálad leszek.
Ha én tőled elmék,
Te is elaludjál. (Kolon)

Nagy előkészületekkel kezdődött a Szent Iván napi tűzgyújtás. A tüzet szalmából vagy többféle fából rakták. Az ünnep előtti napokban összegyűjtötték a cseresznyefakérget, füvet, virágot. Voltak olyan vidékek, ahol ülési rend szerint foglalt helyet a falusi lakosság:

Tüzek megrakáljuk, négyyszögre rakáljuk.
 Egyik szögén ülnek szép öreg emberek,
 Másik szögén ülnek szép öreg asszonyok,
 Harmadikon ülnek szép ifjú legények,
 Negyediken szép hajadon lányok. (Kolon)

Máglyák lobogtak Szent Iván napján az egész országban. A tűzre illatos növényeket, gyógyfüveket dobtak. Szent Iván füvének nevezték a rutafát, másutt ezt a növényt seprúrutaként, istenfajaként emlegette a nép. Négy-ötszáz évvel ezelőtt a rutafát a tisztaság jelképének tartották. A lányok és legények átugrálták a tüzet, melyekből gomolygott az illatos rutafa füstje, s átugrás közben így énekeltek:

<p>1. Magos a rutafa,
Ága elágazik,
Selyem sárhaja,
Magyar Ilona,
Haján folyú gyöngy,
Koszorúja gyöngy.</p>	<p>3. Egyik ága hajlik
Barna legény udvarába,
Selyem sárhaja,
Magyar Ilona,
Haján folyú gyöngy,
Koszorúja gyöngy.</p>
<p>2. Még a tengeren is
Áthajladozik,
Selyem sárhaja,
Magyar Ilona,
Haján folyú gyöngy,
Koszorúja gyöngy.</p>	<p>4. Másik ága hajlik
Szőke leány udvarába,
Selyem sárhaja,
Magyar Ilona,
Haján folyú gyöngy,
Koszorúja gyöngy. (Pográny)</p>

Párosító varázslat szinte minden szentiváni énekben megnyilvánult. A Szent Iván ünnepi tűz mellett a „kiénekel” lányt és legényt párosította össze a falu népe. Az egymáshoz hajló szerelem jelének tartották, ha a fiatalok közösen átugrották a tüzet. Ha a lány egyedül ugrotta át a paraszt, a fiúk figyelték mozgását, ügyességét, bátorságát. A következő évben a tűz varázslatos hangulatában ébredezett szerelem sokszor kiteljesedett. A Szent Iván énekekben a szerelem a település szemeláttára vált „bizonyítottá”, a szerelmesek nevét is megnevezték, az énekekben, s „összeboronálták” a fiatalokat.

<p>Egyik ága hajlott Bakó Pista udvarába Másik ága hajlott Császár Borcsa udvarába ...</p>	<p>Adjon Isten lassú esőt, Mossa össze mind a kettőt, Mind arany vesszőt! (Csököly)</p>
---	---

A varázslat hatékonyságát úgy kívánták a szentiván máglyával erősíteni, hogy gyógynövényeket füstöltek a tűz fölött. Így kapott nagyobb gyógyerőt a tisztessé, a csalán, a bodza, a papsajt. Miközben a tűz fölé tartották a gyógynövényeket varázsigéket mormoltak:

... Füstöld meg a füvecském
 Tisztessé, hasznosid meg ...
 Tisztessé légy, hasznos légy,
 Majoranna bukros légy. (Merse)

Népszokások színes és titokzatos változatai fűződtek Szent Iván napjához. A „végnélküli”, hosszú énekek idő- és természetfóklást is tartalmaztak. A parasztek hitték, hogy nyáron olyan lesz az idő, mint Iván napján, „a János-napi zivatar, negyven napig elkarar”; a kakukk megszólalása pedig azt jelezte, hogy olcsó lesz a gabona.

Mágikus erőt tulajdonítottak a szentiváni tűzgyújtásnak és tűzgrásnak. A tűzbe dobott illatos növényekkel, gyümölcsökkel a rosszat, az ártalmat akarták elhárítani. A szó – az ének – varázserejével a rontó szándékot kívánták megszüntetni, s az egészséget megőrizni. Hitték a tűz gonoszt eltávolító erejében. A szentelt fűvek mágikus ereje abban rejlett, hogy a hiedelem szerint a gonosz nem tud kárt tenni a kutakban és a forrásokban. Mivel Keresztelő Szent János a meghalt gyerek patrónusa is volt, ezért a gyermekeknek „szentiváni” almát kellett fogyasztaniuk, hogy ne legyenek betegek. A gyógyító erővel felruházott almát a tűzben elégették. A máglya eloltsa után a hamut gyógyító fürdőkre is felhasználták. A tűz körül ülő gyerekek cseresznyét és almát ettek, mert ezeknek a gyümölcsöknek egészségmegővő hatást tulajdonítottak. A hiedelem szerint, ha valaki mezítláb taposta a tűz hamuját, nem ment tüske és szög egy évig a talpukba.

Somogy magyar és nemzetiségi lakossága Szent Iván napját, az év legrövidebb éjszakáját (június 24-ét), még ötven évvel ezelőtt is megünnepelte. Ehhez a jeles naphoz olyan változatos népszokások kapcsolódtak, mint a tűzgrás, a tűzcsóválás és a lámpázás.

Horvátok a Dráva mentén az ünnep előtti napokra körtáncot járva anyanyelvükön énekeltek:

*Iván szántott nagy hold földet Szent Iván nap este
Alászántott aranyalmát Szent Iván nap este
Elküldötte édesanyját, hogy keresse Szent Iván nap este
Édesanyja elment, nem találta Szent Iván nap este
Elküldötte mátkáját, hogy keresse Szent Iván nap este
Elment a mátkája, és megtalálta Szent Iván nap este ...*

Ünnep előtti napokban a lányok koszorút kötöttek vadcsalánból, a fiúk pedig a tűzgyújtás legfontosabb anyagát gyűjtötték össze. Berzencén az asszonyok az ünnep előtti napra kötényükben forgácsot és rőzsét vittek a gyújtandó máglya színhelyére. Az ünnepi készülődéshez tartozott, hogy a kislányok „szentiváni virágot gyűjtöttek, s énekelve virágos kiskertet kerítettek”. A nagy nap előestéjén a legények drótra rögzített égő fakéreg erősítették, a lángoló koszorút csóválták, s áthajították a lányok feje fölé. A lányok a csalánkoszorút átdobták a fiúk felett. A falu melletti tisztáson gyújtott tűz a hiedelem szerint elősegítette, hogy a lányok jól menjenek férjhez, s a legények házassága is sikerüljön. A résztvevők „Na Ivanszka, na vecserje” című dalt énekeltek és kóloztak. A tűz meggyújtása előtt a férfiak távolabb álltak, s vaskos megállapításokat kiáltottak a nők felé. Végül egy öreg asszony lobbantotta fel a lángot. Nagyszerű látvány volt a tűz, a meggyfakéreg füstje, fénye, s benne a megnyúlt árnyak. A múltból megőrzött rítus, gesztus, az ének szépsége nagy élményt jelentett a résztvevők számára. Egy előimádkozó vezetésével a tűz körül guggolók és térdelők Szent Iván közreműködéséért könyörögtek. Eztán kóló következett, a lányok kiléptek a körből, s átugrották a már parázsló tüzet. A legények egy ugrással nem elégedtek meg, hanem csalánnal, tüskés bogáncsal készítették újabb ugrásra a lányokat. A hiedelem szerint a tűzgrás elősegítette a jó búza-, kukorica-, kender- és a szőlőtermést. Hitték, hogy a tűz erőt ad a nehéz mezőgazdasági munkához, a lányok felé dobott gyümölcsfaágak pedig távol-tartják a kártevőket a terméstől.

Szlovén népszokások is kapcsolódtak Somogyban Szent Iván ünnepéhez. Taranyban ezen a napon a falu apraja-nagyja énekelve kivonult a faluból. A Rinya-hídon égő nyírfakéreg csóváltak, s a lángoló csóvát a levegőbe dobták és fennszóval tudtul adták: „Szent Iván tüzet gyújt!” Csóválás közben az asszonyok anyanyelvükön elmondták a lorettói litániát, s átszellemülten énekeltek Szent Iván énekét. A nap zárórészeiben a nők az elégett nyírfaháncs maradványait összegyűjtötték, s otthon másnap a káposztapalánták között helyezték el.

A németek szokásai Somogyban már a polgárosodás jégeit is tartalmazták: „Mozsgón a tűzgyújtást versenylovaslással előzte meg – írta Bellosics Bálint. A falu apraja-nagyja ünnepel ruhába

öltözve jelent meg a tágas vásártéren a huszonegyedikét követő vasárnapon. A legények lóháton bokrétásan jelentek meg, s versenyt lovagoltak ... A tüzet a győztes gyújtotta meg mátkájától kapott gyújtóval ... Tánc után tüzet ugráltak, melyet hasonlóképpen a győztes kezdett meg. Végül a leányok e napon napkelte előtt szedett virágokból font koszorút tettek fejükre ...” A falu lakossága a máglya kihült paraszát kertjük négy sarkába helyezték el, mert azt hitték, hogy a gyümölcsfák így gazdagon teremnek. A vetésre szórt parasztól pedig megnő a termés, s a jég sem veri el a határt.

Szentiváni lámpázás jelentette hetven évvel ezelőtt Szabadi községben az ünnep fénypontját. Este a legelőn tüzet gyújtottak. Az iskolás gyerekek és a „kislegények” fakérgeket fűztek drótokra, melyet petróleummal átitattak, ezeket meggyújtották. Felfutottak a dombra, s „lámpásokat” körbe-körbe forgatták. A győztes az lett, akinek lámpása a legtovább éget, s a legszebb tűzkarikákat tudta „belerakni” az éjszaka sötétjébe.

A magyar lakosság körében a Koppány mentén „emberemlékezet” óta népszokás volt a lobogózás. A múlt században Kisbárapátiban a falu melletti dombra mentek fel a legények és lányok, s a késő éjszakáig furulyaszóra táncoltak. A lobogózást – tűzcsova forgatást – a legények végezték. Ezt a szokást a századforduló táján az iskolás gyerekek vették át: 20–60 gyerek cseresznyefa-kéregből készült lobogókkal tűzköröket irt a levegőbe. Törökkopányban – Bősze Gábor gyűjtése szerint – június 20–24-ig minden este gyújtottak Szent Iván tüzet. A fiúk és a lányok kimentek az ünnep előestéjén a Dádé dombra, s tüzet gyújtottak. Itt cseresznyekéreg-csomót „huszigyárgyáit” égettek és forgattak a fejük fölött. Közben a következő szöveget mondták:

*Hiszi-huszi-gyárgya
Szentiványi várgya
Szél fujja, pipa Gyurka
Bujj a valagamba!*

Csökölyben Vikár Béla gyűjtése szerint a magyar lakosság Szent Iván napján párosító dalokat énekelt a tűz mellett. A századfordulón már a szentiváni gyermekjátékká változott a népszokás, de az ének őrizte még a párosító szövegelemeket:

<i>Érett a meggy, érett</i>	<i>Öleld, akit szeretsz.</i>
<i>Hajlott ága hajlott,</i>	<i>Ezt ölelem, ezt csókolom,</i>
<i>Levelibe kis menyecske,</i>	<i>Iván dombján, domborulján.</i>

A Szent Iván napi népszokás felelevenítése gazdag élményt nyújthat a ma embere számára is. Az ünnep összeforrasztja a faluközösséget. A tanulók múltismeretre tesznek szert: megismerik a nép dalban, táncban, mozdulatban megnyilvánuló művészetét, hiedelemvilágát, jókedélyét és humorát. A néphagyományok élménynyújtó hatásán keresztül – életkorukhoz legjobban kapcsolódó keretek között – a helyi történelem tárul fel előttünk. A népszokások felelevenítése az átélés örömeiményét nyújthatják a gyerekeknek és felnőtteknek egyaránt.

Dr. Bóra Ferenc

Irodalom: *Balogh Júlia:* Szent Mihály havától Kisasszony haváig. ISBN Novadat K., Győr, 1996. – *Barsi Ernő:* Néprajz az általános iskola alsó tagozatában. OKI-MKM-BTF, Bp., 1992. – *Uő:* Népi hagyományaink iskolai és amatőr színpadon. Hazánk K., Győr, 1995. – *Bellosics Bálint:* Magyarország adatok a nyári napforduló ünnepéhez. Ethnográfia 1902. – *Bősze Gábor:* Népszokások, hiedelmek a Koppány völgyében NA-1412. – *Dömötör Tekla:* A népszokások költészete. Akadémiai K., Bp., 1974. – *Uő:* Régi és mai népszokások. Tankönyvkiadó, Bp., 1986. – *Együd Árpád:* Somogyi népköltészet. Somogy m. Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 1975. – *Király Lajos:* Szent Iván napja a somogyi néphagyományokban. Somogyi Kultúra 1996/2. sz. – *Kiss Géza:* Ormányság. Gondolat K., Bp., 1986. (harmadik kiadás) – *Liszka József:* Ágas-bogas fa. Liliium Aurum K., 1992.

TERMÉS

Török világ, német világ Komáromban*

II. Lajos halála után felesége (Mária) révén a Habsburgok tartottak igényt a magyar trónra. I. Ferdinánd főherceget, V. Károly német-római császár öccsét, Pozsonyban királlyá választották 1526-ban. Viszont a nemzeti királyválasztók Zápolya János erdélyi vajdát emelték a magyar trónra – ugyanebben az évben – Székesfehérvárt. Ezt az áldatlan állapotot nevezzük „kettős királyság” korának, amely 1541-ig tartott. Ferdinánd az ország nyugati, míg János a középső és keleti részét birtokolta. 1538-ban a két király békét kötött Nagyváradon, melynek értelmében, János király halála után az egész ország Ferdinándot illeti meg. A török, hogy ezt a politikai helyzetet megelőzze, 1541-ben – János király halála után – csellel elfoglalta Buda várát. Ferdinánd hatalmi ambíciói ezzel meghiúsultak. Az ország három részre szakadt. A középső rész – az országnak mintegy a fele – lett a török hódoltsági terület. A nyugati és északi megyékből jön létre az ún. Királyi Magyarország, Pozsony fővárossal. A Királyhágótól keletre pedig megszületik az önálló Erdély mint fejedelemség, Gyulafehérvár (Kolozsvár) fővárossal. Erdély első fejedelme János Zsigmond (Zápolya János fia) lett. Az országnak eme megosztottsága csaknem 150 évig tartott.

Miként is alakul Komárom városának sorsa eme vérzivataros századokban? Brodaries István írja a Mohácsot követő időszakról: „Rettenetes rémület szállta meg a mieinket, mikor meghallották, hogy (a szultán) Budára érkezett. Pedig a várakat, közöttük Tatát és Komáromot, és még Székesfehérvárt is csak azért nem foglalta el, mivel nem tudni milyen okból, beírte, hogy csak feldúlja az országot, de a várak és a megerősített helyek ostromával nem vesződt.”¹ A mohácsi csatavesztés után – geopolitikai helyzeténél fogva – Komárom vára elsőrendű szerephez jutott. Végvár lett: ahogy Eger vagy Drégely vára, a megmaradt ország egyik kapuja. Szulejmán – ahogy az előbbi idézetből is kiténik – rabolva, pusztítva, ezeket leölve, tízezreket maga előtt hajtva kivonul az országból. Komárom akkori stratégiai jelentőségéről a kortárs történétíró a következőket jegyezte fel: „...ahol a Vág a Dunába ömlik, fekszik a természetes adottságainál is, emberkéz munkájával is egyszerűen megerősített – Komárom nevezetű vár, amely békében a királyok legkedvesebb üdülőhelye, háború esetén pedig nem megvetendő erődítmény.”² I. Ferdinánd felismerte a vár fontosságát – főként Bécs szempontjából –, és nagyszabású erődítési munkálatokba kezdett. Ekkor épült fel az ún. „Óvár”, amiről a várkapu fölött látható emléktábla tanúskodik: FERDIN. ROM. IMP. GERMANIAE HUNGARIAE ET BOHEMIAE REG.Z.C. INFANS. HISPANIAE. archidux. aust. DUX BURGUNDIAE.C.A.D. MDL³

Az „Óvár” lényegében egy négyszöglet alkot. Köröskörül laktanyák, lőszertárak, éléstárak és sütőkemencék húzódnak. Kívülről földbástyák és kőszáncok védik, ráépülve a Duna és a Vág torkolati háromszögére. 1592–1649 között építik ki Komárom várának ellenerődjeit. A Duna jobb partján épült fel a Szent Miklós, palánk (a későbbi Csillag-vár), míg a bal parton a Szent Fülöp palánk (a későbbi Vág-hídfő).⁴ A XVII. század második felében a meg-megújuló török támadások, az egyre erősödő török expanzió, tette szükségessé az ún. Új-vár felépítését, ami tíz évet vett igénybe. III. Ferdinánd alatt kezdődött 1663-ban, és I. Lipót alatt fejeződött be, 1673-ban. Az építkezést gróf Puchain Adolf Erik várparancsnok alatt kezdték meg, és gróf Hoffkirchen parancsnoksága alatt fejezték be. Az építkezést Wymes Ferenc mérnökkari tábornok irányította. Mivel a komáromi vár, típusát tekintve, vízi-vár volt, bevehetetlenségét

* Részlet a szerző *Révkomárom* címmel megjelenő könyvéből. (Szerk.)

¹ Brodaries István: Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel történt mohácsi összecsapásról, Mohács emlékezete, válogatta Kiss Károly, Magyar Helikon Bpest, 1976. 30. old. Közli: *Kecskés László*: Komárom, az erődök városa. Klapka Alapítvány. Komárom, 1993. 36. old.

² Balogh Jolán: A művészet Mátyás udvarában. Bpest, 1966. 160. old., Gaspurus Ursinius Vellius feljegyzései 1527-ből, közli: *Kecskés László* i.m. 39. old.

³ *Beöthy László Zsigmond*: Romemlékek. Komárom, 1851. 15. old.

⁴ *Borovszky Samu*: Komárom vármegye és Komárom szabad királyi város története. Bp. 1907. 408. old.

a vár alatt hömpölygő folyóknak köszönhető. E szempontot figyelembe véve Hollandiából hozattak mérnököt, Rogaerts Theodor személyében, akinek nagy gyakorlata volt a vízi építkezésekben.⁵ Az Új-vár az akkori olasz erődítési módszerek szerint épült fel, ún. füles bástyákkal ellátva. Így a várnak minden egyes oldalát egy másik szögéből is lehetett védeni.

Az Új-vár szintén négyszög alakú. Számos emeletes laktanya épülete van. Az Új-vár lényegében az Óvár elővédje. A laktanyák közti téren kis kápolna található. A Vág-felőli oldalon található a tisztí-lak, benne központilag elhelyezve a várparancsnokság. A várat többszörös földsáncok és kő mellvédek szegélyezik. A kb. 50 méter széles vízesárókban a Duna vize folyt, a Vág–Duna irányában. A várat így minden oldalról víz vette körül. Három kapuja van: egyik a Dunára, másik a Vág–Dunára, harmadik (főkapu) nyugati irányba, a város felé néz. A várat úgy építették, hogy abból ne csak az ellenséget lehessen tűz alatt tartani, de – amennyiben a hadi helyzet úgy kívánja – magát a várost is lehessen löni. Erről a hadmérnöki elképzelésről ír Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, aki 1663-ban a nagy hadjárat során Komáromban és Csallóközben is megfordult. A *Siralmas panas* című értekezésében így ír a komáromi várról: „Abból a fundamentumból bánnak Komárommal és Győrrel, midőn úgy rendelték bástyákat és azokon az ágyúkat, hogy onnét a várost szintűgy lőhessék és ronthatassák, mint kívül az ellenséget... Mi érezzük, mi szenvedjük, rév-komáromiak, győriek, hogy tulajdon tavainkból kihányattattunk, meggyaláztatunk és tapodtatunk.”⁶

Zrínyi eme megállapítását csak aláhúzza az a tény, hogy a komáromi várnak – Mohács után – mindig német parancsnoka volt. A magyar katonai egységeket a városban helyezték el. A várba magyar katona – engedély nélkül – nem léphetett be. Az idevonatkozó rendelkezés a következő volt: „A várba a főkapitány engedélye nélkül magyar katonát bebocsájtani nem szabad, ott csak német katonáknak van helyük. Mivel a német katonák között igen sok tisztességtelen aszony van, ezeknek a számát lehetőleg apasztani kell... A borbélyoknak megsebesült katonát bekötözniük a várnagy (Burggraf) tudta nélkül nem szabad.”⁷

1763-ban érte Komáromot – történelme során – a legnagyobb földrengés. A várerődöt annyira megviselték a rengés hullámai – melyek 1783-ban ismétlődtek –, hogy hadászati szempontból elvesztette jelentőségét. II. József császár 1783-ban egyszerűen kiiktatta a várerődök rendszeréből. 1785-ben a várat, a hozzá tartozó ingatlanokkal együtt, a városnak ajándékozta. Komárom város magisztrátusa ezt a birtokjogot 1808-ig gyakorolta.⁸

A történelem azonban csakhamar közbeszólt. A franciák császára, I. Napóleon, országot ország után kényszerített térdre. Sötét felhők gyülekeztek Ausztria felett is. Ez a háborús pszichózis adott ismét jelentőséget Komárom várának. 1808-ban az államkincstár a várat visszavette, és óriási építkezésbe kezdett. I. Ferenc uralkodása alatt az Új-várhoz – északi irányba – új erődítményszárnyat húztak. Ezt igazolja a várfalban található emléktábla:

FUNDIERT DEN 20. AUG.
VOLLENDET DEN 4.
NOV. AM. CAROLUS
TAGE IM JAHERE
1808⁹

A márványtábla szövege a rendkívüli sürgősségre utal. Azonban a teljes befejezés a következő évben valósult meg. Erre utal a Vág-kapu felett található kronisztikon: 1809. 1808-ban ment végbe a vár előtti városrész, az egykori Komáromfalva lebontása. A kincstár ezt a területet parkosította, aminek következtében a város nem érintkezik közvetlenül a várrendszerrel. Ekkor építették ki az ún. *Nádor-vonalat* is. Elnevezését József nádortól nyerte, aki személyesen irányította az építkezést. A Nádor-vonal teljesen lezárja Komárom városát. A Duna bal partjáról kb. 6 km-es félkörben húzódik, majd a Vág–Dunával párhuzamosan futva az Óvárhoz kapcsolódik. A Nádor-vonal láncolatába eredetileg tizenegy erőd volt kiépítve. Az egész rendszert várfal kötötte össze, amely lényegében mint alagút működött. Az erődrendszert a Pozsonyi-kapu zárja le. Homlokzatán – Csallóköz felé – a következő szövegű márványtábla található: FERDINANDUS IMP. AUST. HUNG. E. T. C. REX HOC NOMINAE V.¹⁰

⁵ *Alapy Gyula*: Komárom vármegye és vár-történet (Kézirat) Komáromi Járási Levéltár, 16. k.

⁶ *Takáts Sándor*: Hangok a múltból, Athenaeum, Bp. 1930. 66. old.

⁷ *Takáts Sándor*: Komáromi daliák a XVI. században. (különnyomat) a Budapesti Szemle 390. és 391. számából, Bp. 1909. 7. old.

⁸ *Fülöp Zsigmond*: Komárom. Unió Nyomda és Kiadó. Komárom, 1941. 31. old.

⁹ Ugyanott.

¹⁰ Ugyanott 32. old.

A kapunak a város felőli oldalán pedig az építkezés befejezésének dátuma olvasható: MDCCCXLIV. A Duna jobb partján is épültek erődök. Így már a XVI. századtól meglévő Csillag-erőd mellett a XIX. század hatvanas, hetvenes éveiben két erőd épült fel: a Pozsonykapuval szemben a Monostori erőd, valamint a várost déli irányból védelmező Igmándi erőd. Ezekkel az építkezésekkel teljessé vált a komáromi erődrendszer.

Nem hiába készült el az újjáépített várerőd, mert az 1809-es győri csata után – Napóleon elől menekülve – Ferenc császár az egész udvarával Komáromba jött. 1809. június 14-én a Győr előtti csatatéren az osztrák–magyar sereg vereséget szenvedett Napóleon hadaitól. (Ebben a csatában részt vett Jókai Mór édesapja, mint felkelő hadnagy, sőt meg is sebesült.) Egy hónapot időzött itt az udvar, július 14-től augusztus közepéig. Ferenc császár ekkor elrendelte, hogy Komáromot tovább kell erősíteni, hogy az a Monarchia legerősebb támaszpontjává váljon, akár 200 000 katoná befogadására is alkalmas legyen.¹¹ Ebben az évben nevezték ki Komárom-vár parancsnokává Davidovich Pál tábornokot, aki haláláig, 1814-ig töltötte be ezt a magas rangot. Síremléke a görögkeleti templom oldalán látható. A régi komáromiak elbeszélése alapján tudjuk, hogy 1809-ben Ferenc császár és király városunkban a Rác (Nádor) utcában lévő ipartestületi székház palotájában rendezte be főhadiszállását. Július 27-én nagyszabású hadgyakorlatot tartottak a király jelenlétében. Az imitált várostrom tapasztalatait figyelembe véve folytak az építkezések. Augusztus közepén az udvar Tatára vonult, és a király onnan irányította a birodalmat. Az ottani Esterházy kastélyban írta alá október 14-én a háborút lezáró schönbrunni békeszerződést.

Szénássy Zoltán

Társadalmi és politikai küzdelmek a reformkori Jászkunságban

Az Alföld középső részén, több tagban elhelyezkedő Jászkun vagy Hármaskerület a XIX. század elején a Magyar Királyság átlagos nagyságú és népességű törvényhatósága volt. Területe mintegy 890 ezer kat. holdat tett ki, amely 25 falut és mezővárost, valamint 55 puszta foglalt magában. Színmagyar népességét 1830-ban 162 539, 1849-ben 178 187 főben adták meg. A törvényhatóság rendkívüli területi „szórtsága” mellett sajátos társadalmával, igazgatási rendszerével is eltért a vármegyéktől.

A hazánkban bizonyíthatóan a XIII. századtól megjelenő, privilegizált, katonáskodó népelemként letelepített jászok és kunok királyi koronabirtoknak minősülő szállásterületei a török kiűzését követően szerveződtek egységes törvényhatósággá, miután I. Lipót 1702-ben eladta a Jászkunságot a Német Lovagrendnek. A földesúr azonban a lakosság ellenállása miatt képtelen volt robotoltató majorságokat létrehozni, s kénytelen volt taksafizetésben kiegyezni. Ugyanakkor a jászkunokat a katonáskodás privilegialis kötelezettsége továbbra is terhelte. Lovasokat állítottak 1718-ban, 1735-ben, majd 1740-től évenként az osztrák örökösödési háborúban.

A Jászkunság 1745-ben pénzügyi és katonai kötelezettségek vállalása (580 000 rajnai forint visszafizetése, 1000 lovas kiállítása, a későbbiekben a nemesi felkelésekben való részvétel, a királyi adók és szolgálatok teljesítése) révén nyerte vissza lakosainak, területének szabadságát, privilégiumait. A redempció (redemptio) „megváltkozás”, „jogvisszaszerzés” volt, egyes történészeink pedig egyenesen az első magyarországi örökváltságnak tekintik. A privilegizált státusz visszanyerésének jelentősége többek között abban rejlett, hogy e kiváltságok – bár feudális megfogalmazásban és áttételeken keresztül – a törvény előtti egyenlőség, a közös teherviselés és a tisztviselők szabad választása polgári jogelveinek egyik első hazai megfogalmazását tartalmazták.

A redempció a jászkun társadalom történetében meghatározó esemény volt. A korábban egységes szabadparaszttság végérvényesen két nagy részre szakadt, s kialakult egy meg-

¹¹ Takáts Sándor: Lapok egy kisváros... múltjából. Zeigler Károly Könyvnyomdája. Komárom. 1886. 173. old.

váltakozásban közreműködő birtokos (redemptus), s egy abból jórészt kimaradt, zömmel birtoktalan (irredemptus) réteg. A megváltott földekből s a visszanyert privilégiumokból való részesedés alapja a redempciós terhekhez való hozzájárulás mértéke lett. A redemptusok és irredemptusok mellett idővel megjelent egy harmadik réteg is, a teljesen jogtalan zselléreké.

A redemptus birtokos réteg a XVIII. században még a népesség döntő többségét alkotta, s 1848-ig – talán a Kiskunság kivételével – ezt a túlsúlyát meg is tartotta. A birtokosság fő célja egyrészt a nem redemptus rétegek földhasználatból való teljes kiszorítása lett, ami a kerületi közigazgatás határozataiban jól dokumentálható. Kevésbé volt sikeres az a törekvés, hogy a redemptusokat országos nemesként ismertessék el, noha előszeretettel hivatkoztak arra, hogy IV. László 1279-es törvényei a kunokat nemeknek ismerték el.

1790-től a jászkunok nemességének kérdése a rendi országgyűlés elé is bekerült. A tárgy felvetését nagyban elősegítette a szabad kerületek országgyűlési képviseletét biztosító 1791. évi XXIX. törvény cikk, ám a nemesítés ügye végül mégis elutasítással végződött. Emiatt a XIX. század elején a diétákon a jászkunok a birtokosok terheinek a nemesekéhez való lassú közelítésére tettek kísérletet, de 1830-ban ez a törekvés is elbukott. A folyamat utolsó fázisaként 1832-től a jászkun privilégiumok nemesi és jobbágyi jogainak és terheinek (nemesi felkelés, illetve katonaaállítás, adózás) a redemptusok és nem redemptusok közötti felosztását szorították volna elérni, de – mint arra a Kerületek maguk is ráébredtek – a feudális kiváltságok lebontásának időszakában ez már végképp időszerűtlen és kivitelezhetetlen volt.

A sikertelenségben nagy szerepe volt annak, hogy a törvényhatóság nem játszott a diétákon számottevő szerepet. A vármegyék soha nem fogadták el magukkal egyenrangúnak a szabad kerületeket, s azok szavazata soha nem is döntött az alsótábla vitáin. A csekély országgyűlési tekintély növelésére 1830-ig általános gyakorlattá vált a Jászkunságban, hogy az első követi tisztre a mindenkori nádori főkapitányt (a Kerületek nádor által kinevezett legfőbb, leginkább a vármegyei főispánokhoz hasonlítható jogkörű főtisztviselőjét), a „Jászkunok Grófja és Birája” titulust viselő Habsburg nádorok bizalmasait kérték fel. A jászkun követek fő célja így aztán a privilégiumok mindenkori védelme, esetleges szélesítése, az adóterhek csökkentése volt, országos kérdésekkel legfeljebb csak helyi összefüggéseik alapján foglalkoztak. (Különösen a kerületi nemesség mozgalmaitól tartottak, kik országos jogaiknak a jászkun privilégiumok ellenében történő maradéktalan érvényesítésére törekedtek.) A hagyományos jászkun országgyűlési gyakorlatot csak egyetlen alkalommal hagyták figyelmen kívül.

Az 1832/36-os országgyűlésre a Jászkun Kerület első követeként – Somogyi Antal főkapitány visszautasítása nyomán – Illéssy János (1792–1867) nagykun kapitányt küldte, ki a feudális viszonyok felszámolásának következetes híveként vált ismertté. Tévékenységét megkönnyítette, hogy a követi utasítások szinte nem is foglalkoztak a polgári átalakulás országos kérdéseivel, s így e tekintetben saját álláspontját fejthette ki. Változás 1834 elejétől következett be. Illéssy a kerületi nemesség feletti ítélkezés ügyében kirobbant alsótáblai vitában nem tudta megvédeni azt a jászkun jogelvet, miszerint minden lakos felett egyformán a helyi bíróságok, s a nádori bíróság ítélkezik. Az eset előrevetítette, hogy a nemesség – a „törvény előtti egyenlőség” kerületi megszüntével – a közös teherviselés alól is ki próbálják majd vonni magukat.

A Jászkun Kerület csak a nádor és a felső tábla segítségével tudta a helyi nemesség ügyét a napirendről levétni. Az eset bizonyította, hogy a meglehetősen heterogén országgyűlési reformer csoportok a Jászkunság számára bizonytalan szövetségesek, s a feudális eredetű jászkun privilégiumok megmaradása hosszabb távon csak az országos politika konzervatív erőire támaszkodva biztosítható. Ennek eredményeként Illéssy az országgyűlésről visszahívták, utódának pedig a nádor véleményének kötelező kikérését hagyták meg. 1834 nyaráról a Jászkun Kerület országos kérdésekben már rendre a reformelképzelések ellen szavazott.

Különösen súlyos következményekkel járt, hogy József nádor 1836 végén verbói Szuha Imrét (1768–1872), Fejér megye korábbi hírhedten konzervatív országgyűlési követét nevezte ki a Jászkun Kerület nádori főkapitányának. Az 1848 márciusáig hivatalban maradó Szuha az adminisztrátorhoz hasonlítható merev, konzervatív rendszert hozott létre. Működése során a jászkun privilégiumok ellenében adómentességet kiharcoló, s az éves tisztújítást formálissá, megbízatását örökletessé tevő kerületi tisztikarra támaszkodott. Szuha fokozatosan korlátozta a jászkun képviseleti szervek működését, s a közösségek jogait a követi utasításokban való részvétellel és Kerületeket érintő országgyűlési tárgyak véleményezésével kapcsolatban.

Főkapitányi jogkörét követi megbízatása alatt is megtartva – miáltal egyes kérdésekben függetleníthette is magát küldőtől – háromszor volt törvényhatósága országgyűlési követe.

A kerületi képviseleti rendszer problémái az 1830-as évek második felétől sorozatos mozgalmakhoz vezettek. Különösen fontos volt e tekintetben a jászkun tagosítások megindulása, minek eredményeként számottevő tömegek kívántak élni képviseleti jogaikkal. Ezek korlátozása nyomán a helyi mozgalmak mindinkább a közigazgatás privilegialis elvek alapján történő átszervezése igényében (az 1790 óta húzódó rendszeres bizottsági munkálatokban szereplő kerületi „coordinatio”, vagy „belrendezés”) egységesültek, mit az 1843-as követi utasítások közé is felvettek. Szluha az utasítások ellenére a diétán nyíltan a „belrendezés” ellen lépett fel, ami a Jászkun Kerületben óriási felháborodást váltott ki. A nyár folyamán a Jászkunság mindhárom kerületében a belrendezést támogató mozgalmak szerveződtek, s az országgyűléshez is petíciók juttattak el ennek érdekében. Szluha a megmozdulásokat önkényesen néplázításnak minősítve a tisztviselői kar segítségével 1844 végére sikerrel letörte ugyan, de durva módszerei, nyilvánvaló jogsértései miatt saját és törvényhatósága nevét is országosan hírhedtté tette. A kerületi közgyűlés – tartva a nádorral való konfrontációtól – Szluhát a követi utasítások megszegése miatt felelősségre vonni nem merte, s intézkedéseit utólag jóváhagyta.

A botránnyos események József nádort is elgondolkodtatták. 1845-ben a jászkun redempció centenáriuma, majd a főherceg ötven éves nádori jubileuma közelgett, a közhangulat azonban koránt sem volt ünnepi. Ezért József nádor az 1845 májusi redempciós ünnepekre eltörölte a kerületi tisztikar – közös teherviselést sértő – adómentességét, s a petíciós mozgalmak vezetőinek büntetését is mérsékelte. Ezek az intézkedések helyreállították a nádori tekintélyt, s végső soron Szluha helyzetét erősítették meg. A főkapitány az 1847/48-as országgyűlésen újra szabotálta a kerületi belrendezést, sőt a törvényhatóság tájékoztatását is elhanyagolta. E sajátos helyzetben a kibontakozás lehetőségét végül 1848. március 15-e teremtette meg.

A Szluha-éra 12 éve kétségtelven bebizonyította, a hagyományos jászkun provincializmus, az úrbéres jobbagysággal való sorsközösség elutasítása (a nemességhez való jogi felzárkózás) már nem járható út. Kétségtelen ugyan, hogy 1848-ig a kerületi társadalmi és politikai mozgalmak mindenkor, kizárólag a jászkun privilégiumok értelmezése körüli kérdésekben csúcsosodtak ki (s a privilegialis kereteket soha nem sértették), ám mindinkább a polgári viszonyok felé mutató elvei, s ezek érvényesítése került a viták középpontjába. A korszak végére számosan rádöbentek: a jászkun privilégiumok demokratizmusának érvényesítése tartósan csak az országos polgári átalakulás révén biztosítható.

Bagi Gábor

Város a háttérben

Karcag 1848–49-ben

A Jászkun Kerületnek (Jászság, Nagy-kunság, Kiskunság) az 1745. évi redempció jó száz évvel korábban megteremtette azokat a lehetőségeket, amelyeket az ország parasztságának az 1847/48. évi áprilisi törvények hoznak majd el.¹ A forradalom és szabadságharc igazi vívmányai tehát itt nem bírtak jelentőséggel, de a sajátos belső társadalmi–gazdasági fejlődés jegeit viselő kerületek, maguk is számos belső, részben sajátos fejlődésük eredményezte,

¹ Mária Terézia 1745. május 6-án aláírt oklevele lehetővé tette, hogy a kerületek lakói 580 ezer rajnai forint lefizetése és 1000 lovaskatona kiállítására és felszerelésére után megváltás magukat (redempció) a Pesti Invalidus Ház földesúri hatósága alól, visszanyerjék korábban elvesztett kiváltságaikat. A redempcióval megváltott földek, örökös használatra a megváltás összegét befizető lakosok tulajdonába mentek át, azzal szabadon rendelkezettek. 1745-től a kerületben megszűntek az úrbéri terhek, a lakosok tisztségviselőiket, vezetőiket és papjaikat maguk választhatták, mentesültek a rév- és vámonkon a harmincadfizetés alól, a törvény előtt egyenlőek voltak (legfőbb bírójuk a Magyar Királyság mindenkori nádora), vármegyés helyeken bárkit bíróság elé idézhettek, de felettük csak az említett nádori hatóság bírászkodhatott. Köteleességeik közé tartozott az állami hadiadó fizetése, az átvonuló katonaság szállásolása, fuvarozása, élelmezése (kvártély, forspont, porció), az országos nemesi felkelésekben való részvétel, ezen felül alkalomszerűen só- vagy gabonaszállítás az állam részére.

részben az országos viszonyok okozta problémával küszködtek. A reformkori országgyűléseken 1830–1834 között jelentkező kerületbeli, liberális–reformerek elképzelések mellett kiálló képviselőket és a kerületi szinten gyűlekező mozgalmakat hamarosan leszerelte a konzervatív politikai vezetés, amely az 1840-es évek végére egyre inkább rátelepedett a törvényhatóság hivatali szervezetére és fórumaira. Az 1848. márciusi események tehát elsősorban ez ellen mozdították meg a Jászkunságot, amelynek központjában, Jászberényben, 1848. március 24-én, népgyűlésen fogadták el a pesti 12 pontot, kiegészítve a saját, a kerületekre szabott követeléseikkel. A jászberényi tizenkét pontban a nemzeti őrsereg megalakítását, bírósági- és (a bszervezeti reform megvalósulásáig) választási reformot, a kerületi és községi gazdálkodás felcserélését a haszonbéri rendszerre, a községi fogatok eltörlését, „Jász–Kun Polgár Elnök” azonnali kinevezését, az országgyűlési követek visszahívását, a közérdekű tárgyak (közgyűlést megelőző) községi megvitatását, ismertetését, a közlekedés javítását és a vízsabályozás feletti rendeleteket, kerületi pénzügyintézet felállítását, valamint az ipart és a kereskedést akadályozó kerületbeli rendelkezések megszüntetését követelték. Mindez nem alapvető átalakítás, mindenekelőtt a konzervatív politikai vezetés eltávolítását, néhány, a községeket sértő rendelkezésének eltörlését, illetve ezen célok eléréséhez szükséges más változtatást (pl. választási reform, a jászkun főkapitányi tisztséget megszüntető ugyancsak „Jász–Kun Polgár Elnök” kinevezése) jelent, a három legutolsó pedig a reformkor gazdasági elképzeléseinek megvalósítására tesz javaslatot.

A három kerület természetesen önállóan is hozzájárult a követelések kisebb–nagyobb kiegészítéséhez, de a lényegen nem változtatott. A Nagykunság március 28-i, Kisújszállásra meghirdetett gyűlésén megfogalmazott tizenkét pontja az országos követelések helyeslése mellett, egy sor protokollal jellegű határozatot tartalmaz (köszönet és üdvözlés, örvendező levél, üdvözlő felirat, hála és köszönet nyilvánítása a nádornak, elismerő ajándék Kossuthnak), a többi követelés szinte azonos a jászberényivel. Ezek zöme csaknem azonnal megvalósult: április elején megszabadultak a nádori főkapitánytól (helyét április 22-én Szemere Bertalan belügyminiszter kinevezése után Szentkirályi Mór foglalta el), valamint visszahívták az országgyűlési képviselőket (egyikük a főkapitány volt) és közmegelegedésre új, liberális szemléletű politikusok: Illéssy János, nagykun kapitány és Balajthy Vendel táblabíró utazhattak Pozsonyba.

Az áprilisban szentesített harmincegy törvénycikk természetesen a kerületet is érintette, de a Jászkunságról hozott XXV. tc. a részletes szabályozás elkészültéig megelegedett néhány kisebb – főként a közgyűlést szabályozó – módosítással, a kerület belső viszonyait meghatározó redemptiót pedig egyáltalán nem érintette. A nagykunsági kortársat – és közfelfogást – idézzük, ha leírjuk: „a Jászkunok a márciusi eseményekkel, nem nyertek semmit.” Ezt természetesen nem szabad forradalom–ellenességként vagy passzivitásként értelmeznünk; látni fogjuk, a kerületek az ország védelmében végig kivették a részüket.

Karcag városa 1848-ban a Jászkun Kerület részeként, a Nagykun Kerület legnépesebb települése (lakosainak száma 1830-ban 12 548 lélek) 63 ezer holdas határának egyik (nyugat-északnyugati) része, a lakosoknak örökös használatra kiadott, tanyák százaival tarkított szántó, másik része vízjárta, nádas mocsaras, elsősorban legelőként, kaszálóként hasznosított terület. A város belterülete tizenkét tizedre oszlik, azokban az 1847–1848. évi vagyoni összeírás 2790 adófizető családfőt rögzített. Az lakosokra kivetett, állami és kerületi adó összege, a Tisza-szabályozási költséggel együtt ez évben 14 809 Ft.

A település, külsejét tekintve is tipikus alföldi mezőváros, csaknem háromezer nád-, kisebb részben cseréptető házzal, legalább kétszer ennyi gazdasági épülettel. A négy nagyobb útból számtalan kisebb utca, zsákutca nyílik, sokszor szinte ázsiai külsőt kölcsönözve a településnek – kivéve a déli városrészt, amely 1834. májusában leégett, s később Illéssy nagykun kapitány – a nádor által jóváhagyott – elképzelései szerint, széles egyenes utcákkal és tágas portákkal építették újjá. Az épületek városszerte földszintesek, csak a három felekezet (református, katolikus és görög) templomai és az 1813–1818-ban épített fiúiskola emelkedik a házak fölé. Az emberek életét a mezőgazdasági munkák rendje szabja meg, változatosságot csak az évi öt országos vásár, a nagyobb ünnepek és a november eleji városi tisztviselő-választás hoz.

Az iratokat áttanulmányozva megállapíthatjuk, hogy az 1846-os, és a következő év is szűk esztendő volt. A rossz időjárást megsínylették a vetések, elsősorban a búza, – takarmány-növényekből elegendő termett. Nincs éhség, de a városokban gyarapodó számú koldusok „a szűkölködésnek eleven tanúi.” Ugyanazt mutatták a pénzügyi mérlegek is, amelyek szerint a Jászkun Kerület 72 000 frt hadiadóval tartozott az államnak. Ennek ellenére sem feszült hangulat, sem forrongás nem tapasztalható, amikor március 20-a táján ide is megérkezett az „Európa nagyobb részében, közelebből pedig Magyarhonban, úgy az ország gyűlésen történt dolgok, mint Pest városában történt komoly mozgalmak” híre. A forradalom teremtette új helyzetet megtárgyalandó, a hat nagykun város (Karcag, Kisújszállás, Túrkeve, Madaras, Kunhegyes és Kunszentmárton) küldöttei március 28-ára „Nagy Kun Nemzeti Gyűlést” hívtak össze, ott alkották meg, Illéssy János elnöklete alatt, a már említett tizenkét pontot, amelyet április 4-én Jászberényben terjesztettek a három kerület közgyűlése elé. 1848 nyara (júliusig) a kerületi határozatok, illetve a felelős magyar minisztérium utasításainak végrehajtásával telt. Még áprilisban minden településen megalakult a nemzetőrség, amelynek felfegyverzéséhez a nádor segítségét kérték, bár ő is csak annyi tanácsot adhatott, hogy lőfegyver híján mindenki magát igyekezzen felfegyverezni. Május 28-án lezajlottak az első, az áprilisi törvényekben szabályozott helyhatósági választások, amikor a korábbi tanácsnál jóval nagyobb létszámú képviselő-testület vette át a város irányítását a 29 éves ügyvéd, Varró László főbíró vezetésével. (A nyár folyamán a hagyományos presbitérium is 72 fős „egyházi választmányá” alakult át.) Az 1848. június 18-án megtartott kerületi tisztújítás és az országgyűlési képviselőválasztás során több karcagi lakos is szerephez jutott a Jászkun (Hármas) Kerület, illetve a Nagykun Kerület vezetésében. A Jászkun Kerület alkapitányi tisztségére ismételtelen a népszerű és közmegbecsülésnek örvendő karcagi birtokost, Kálmán Sándort választották, tiszttelős lett még Karcagról. Külön házi pénztárnok: Varró Sámuel ügyvéd; első alügyész Papp Mór jogász. Utóbbi az – igen csekély érdeklődéssel kísért – országgyűlési képviselőválasztáson a karcagi választókerület (Karcag, Kisújszállás, Madaras, Kunhegyes) képviselője lett. A választás és a tiszttelős-váltás a nagykun városokban mindenütt problémamentesen zajlott le, mint ahogy tulajdonképpen újat sem hozott, hiszen a vezetés ugyanazon társadalmi réteg, a redemptusok kezében maradt, csupán a személyek cserélődtek ki.

Jászkun nemzetőrök a Délvidéken

A készülődő háború szele viszonylag korán elérte a Duna–Tisza közét és a Tiszántúlt is. A délvidéki szerb lázadás miatt, Szemere Bertalan belügyminiszter már 1848. június 16-án kétezer nemzetőr kiállítását és készenlétben tartását rendelte el a Jászkun kerület vezetésének. Június 18-án a kerületi kisgyűlésen 2000 gyalog és 500 lovas nemzetőr kiállításáról, felszereléséről és tábora vonulásáról intézkedtek. Mivel a toborzás az aratási munkákat hátráltatta „ez úttal a vagyonosabbak, kik gazdaságukat tetemesebb károsodás nélkül elhagyhatják, lesznek felszólítandók.” Karcag városa 168 nemzetőrt küldött a kiskunhalasi táborba, ahonnan a csapatok Szentkirályi Móric vezetésével 1848. július 19-én Szabadkára, ezt követően pedig Verbászra vonultak. Augusztus elejétől több alkalommal összecsaptak a lázadó szerbek portyáival, augusztus 8-án a Verbászt támadó 2500 fős rác különítmény támadását verték vissza. Augusztus 13-án újabb csapatát vívtak, 19-én a Szenttamás elleni támadásban is részt vettek. A harcok során Csányi Ferenc karcagi lovas nemzetőr hősi halált halt. A délen harcoló jászkunsági nemzetőröket a tervek szerint augusztus végén újabb csapatok váltották volna fel, erre azonban már nem került sor, mert nyolc heti táborozás után a gyalogos és lovasegységek hazaindultak.

A felváltás azért maradt el, mert Batthyány Lajos miniszterelnök augusztus 13-i rendeletében, olyan nemzetőr csapatok toborzását és felszerelését indítványozta, amelynek tagjai önkéntes jelentkezés alapján, a „rendes katonaság” szolgálati szabályzata szerint a háború végéig szolgáltak, s felszerelésüket – ruházat, fegyverzet, sátrak stb. – a kiállító törvényhatóság biztosította. Az így létrehozott egységeket, amelyek „az önkéntes mozgó nemzetőrség” nevet kapták, országosan négy nagyobb táborba vonták össze. A jászkunságiak 500 nemzetőre (köztük 34 karcagi férfi) szeptember 17-én a szolnoki táborba vonult, Görgei Artúr őrnagy parancsnoksága alá, aki szeptember 23-án megalakította belőlük a szegedi–jászkun zászlóalj (parancsnokuk Kőkényessi (Gärtner) Szaniszló őrnagy). A zászlóalj előbb a

Szkicsák-Klinovszki I.: A vilovai csata – részlet (A Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből)

Csepel-szigeten állomásozott, majd részt vett a Jellasics elleni hadműveletekben. Az ozorai győzelem után a bácskai hadtestbe osztották be. Itt szolgáltak 1849. január 30-ig, akkor gr. Vécsey Károly tábornok feloszlatta az egységet, helyükbe a szintén jászkun feltöltésű 65. zlj-at alakították meg. 1848. májusától – miniszterelnöki kiáltvány nyomán – országosan megindult a „rendes nemzetőrzászlóaljok” szervezése, ezekből alakult a honvédség. Az első tíz zászlóaljba – amelyeket már az ősz és a tél folyamán számos újabb követett – a Jászkun Kerület 99 főt küldött. Szeptember végére a kerület megkapta a nyáron megszavazott 200 000 újonc toborzására vonatkozó utasítást, amely szerint a három kerületre összesen 2985 fő kiállítására esett, ezen belül Karcag városát terhelte 207 újonc toborzása, amely kötelezettségének 1849 tavaszáig eleget is tett.

A szabadságharcban két teljesen vagy részben a Jászkunságból toborzott gyalogos zászlóalj, a 24. és 65. számú is részt vett (az előbbi Erdélybe került). A Jászkunságból töltötték fel a 12. (Nádor), 1848 őszén pedig a három kerület állította ki a 14. (Lehel) huszárezredet. Ezeken túl még számtalan alakulatban szolgáltak jászkun katonák.

Folytonos szolgálat és készenlét várt az itthon lévő férfiakra is, mert az elhúzódó délvidéki háború a Kiskunságot, az erősödő erdélyi román lázadás a nagykunsági településeket intette vigyázatra (utóbbiakat tartalékként kezelték, arra az esetre, ha az erdélyi nemzetiségi mozgalmak Biharra, Békésre is áttérjednének), de a készenlétet a közelebbi, ősztől jelentkező Békés megyei parasztmozgalmak is indokolták. A kerületek „középponti bizottmánya” az önvédelemre 3600 gyalogos és 600 lovas nemzetőr készülségéről készített tervet, amelyet az Országos Honvédelmi Bizottmány november 15-én elfogadott, a hadügyminisztérium pedig 2000 szuronyos puskát ígért a kerületeknek.

A paraszti feljegyzések szerint a korábbi évekhez képest 1848-ban „jobbacska termés lett”, de a helyzet így is válságos volt, mert a kerület továbbra is mintegy 83 ezer forintnyi befizetetlen hadiadóval tartozott az államkincstárnak, amiről Kossuth Lajos pénzügy-

miniszter még júliusban értesítést küldött – ez az összeg október 31-ig (a gazdasági év lezárultáig) már 125 673 forintra rúgott. Az állami követelés teljesítésére a kerületek vezetése szigorú utasítást adott ki, amely szerint „*a' régibb tartozások, ha másképp nem a' volt pénztárnokok vagyonából is kímélet nélkül hajtassanak be...*”

A „Kassai szaladástól” a tavaszi hadjáratig

December elején megindult az országhatárok mellett felsorakozott osztrák csapatok támadása. December 6-án Franz von Schlik altábornagy vezetésével 8–10 ezer főnyi hadsereg tört be Felső-Magyarország területére, ahol néhány nap alatt vereséget mért a magyar csapatokra. Kassa a császáriak kezére került, míg a maradék magyar egységek Miskolcra vonultak vissza. Ennek nyomán – felsőbb rendeletre – Varga Imre kormánybiztos, december 15-én meghirdette a nagykunági lovas nemzetőrök felfegyverzését (fejenként egy kardot és két pisztolyt kaptak), hadbívását, és december 18-i útnakindítását Miskolcra. A felhívás nyomán négyszáznál több lovas és igen sok gyalogos gyűlt össze, Karcag városa 75 lovassal és 15 gyaloggal vonult a táborba. Miskolcon ekkor már Mészáros Lázár hadügyminiszter parancsnoksága alatt 10 000 főnyi sereg állomásozott. Az elsősorban frissen alakult, gyakorlatlan gyalogságból és nemzetőrökből álló sereggel indított ellentámadás azonban december 28-án a szikszói csatavesztésbe, egy későbbi próbálkozás pedig január 4-én a kassai csatavesztésbe torkollott. A sereg ekkor ismét Miskolc vonaláig hátrált, ahol Klapka György vette át a vezetést. Az új parancsnok néhány nap múlva hazaküldte a „Kassai szaladásként” emlegetett eseményekben érdekelt nagykun nemzetőröket.

Itthon időközben a kormány felhívása nyomán szabadcsapatok állításán fáradoztak, de ez a munka a kormány és az országgyűlés Debrecenbe költözése körüli újabb feladatok miatt januárra halasztódott. A Budapestről a Tiszántúlra irányított üzemeket, hivatalokat, raktárakat, katonai egységeket, a minisztériumok munkatársait, a képviselőket és családtagjaikat ugyanis Szolnokig vasúton vitték, onnan szekerek ezreivel szállították tovább. A Nagykunág egy nap alatt háromszor fogatot állított ki. Karcagon január első napjaiban hadianyag és élelmiszer raktárakat létesítettek, s a költözést irányító Csány László kormánybiztos, valamint az OHB elnökének utasítására a karcagi szekeresek szállították Nagyváradra, illetve Debrecenbe az itt lemálházott hadianyagokat, gépeket, a pénznyomdát, Kacsó Lajos városi jegyző irányítása és felügyelete alatt. „Keserves e napokra emlékezni” – írta később Varga Imre Nagykun Kerület kormánybiztosa, s ez az időszak azzal tetéződött, hogy a sok ezer polgári menekülő után, január 12-én megérkeztek a visszavonulást fedező Perczel Mór tábornok csapatai, amelyek január 13–18. között – Tiszafüred, Kunhegyes, Karcag, vonalon álltak fel és rendezték soraikat. A katonák és lovaik ellátása, a beszállásolás és a még mindig szakadatlanul tartó fuvarozás igen súlyos helyzetbe hozta a nagykun városokat, hiszen az év elején még nem gondoltak háborúra és nem halmoztak fel tartalékokat sem kenyérgabonából, sem takarmányból. A váratlanul és nagy sokasággal jelentkező terhek elsősorban a kisebb városokat, Kunhegyest és Kunmadarast állították nehéz feladat elé. A mezővárosok valamennyien gabonavásárlásra, és ehhez – Karcag kivételével – mindannyian kölcsön felvételére kényszerültek. A katonaságnak kiadott „termesztményeket” az államkassza kifizette a településeknek, de sokszor csak több havi késedelemmel. 1849 február végéig például csak Türkevének mintegy 6000 forinttal tartoztak; de ugyanez a helyzet a többi városban, köztük Karcagon is annak ellenére, hogy ez a település kedvező földrajzi helyzete miatt,² Törökszentmiklóshoz hasonlóan Perczel csapatainak elvonulása után is a hadsereg közép-tiszai raktárbázisa lett. „Karcagon nagyszerű raktár és kórház állítatott – írta egy levelében a nagykun kapitány –, a' raktárba temérdek eleség szállítatik, a' Kórházban sok a' beteg és nagy a halandóság, ugyancsak Karcagon minden foglalkozás csak katonai.” A négyszáz beteget befogadó katonai kórház Kikó Károly, Perczel hadseregének rendező főorvosa vezetésével érkezett a városba, még január közepén. Számára a református fiúiskola, két leányiskola, a katolikus iskola, valamint a tiszti kvártélyház épületét foglalták le. Felszereléséhez a város és a

² Karcag városa a régi Szolnok–debreceni országúton, a két város között félúton és 1848 telén a két legfontosabb tiszai átkelőhöz, Szolnokhoz és Tiszafüredhez egyforma távolságra, a Tiszától jól védett terület belsejében fekszik.

környékbeli települések lakossága nyújtott segítséget, a sebesültek és betegek ételmezését, a tüzelőt, a fuvarozást a város a maga költségén biztosította. A kórház a szabadságharc végéig itt állomásozott, csak július végén ürítették ki. (Iskolaépület hiányában az egyházközség magánházakat bérelt a diákoknak – ott folyt az oktatás.)

Január végén Takács István, az OHB megbízottja szervezésében és Pálincás István őrnagy vezetésével nagykunsági szabad-lovascsapat alakult. (Kossuth nagykunsági átutazása során egy levelében már említette, hogy a nép lelkes, harcra kész – közülük portyázó csapatokat kell alakítani.) Ez a csapat február elején Pálincás őrnagy vezetésével a cibakházi hidat védő Mesterházi alezredes alakulatához csatlakozott és június elejéig részt vett a hadműveletekben. A lovascsapat katonáit a városok toborozták és a lovakat, a felszerelést is ők adták. A nagykunsági nemzetőröket továbbra is készenlétben tartották – most már a veszélyeztetett tiszai átkelő; Cibakháza, Szolnok, Tiszafüred védelmére, bár bevetésükre, tudomásunk szerint, nem került sor: Perczel csapatainak szolnoki győzelme, majd a Tiszaföldvár–Szolnok–Törökszentmiklósról rendelt bácskai hadsereg megérkezésével a Tisza-vonal védelme biztosítottá vált.

A visszavonulással végződő kápolnai csata (február 26–27.) után a főszereg előbb Poroszlóra, majd Tiszafüredre vonult. Amon Ferenc tábori ételmezési biztos március 2-án a környező településeket nagy mennyiségű, (két hétig, naponta 6000 porció) kenyér süttetésére és Tiszafüredre szállítására kötelezte. „A mennyiben kivihető, igyekezni fog Karcag városa” – ígérték az előjárók, de nem titkolták azt sem, „hogy az itteni folytonos terhelés miatt ezen köteletséget folytonosan nem teljesíthetjük.” A Tisza partján veszteglő hadsereg március 13–14-én Cibakházára vonult és ott a Duna–Tisza közére kelt át, de mivel a tervezett hadművelet meghiúsult – március 19-én visszatért a Tisza bal partjára, majd a csapatok egy részét ismét Tiszafüredre vezényelték. Ekkor már súlyos gondok adódtak, a városokat a téli hadmozgások annyira kiélték, hogy az újabb beszállásolt és ételmezést már nem tudták kellően teljesíteni. Túrkevről azt írták az ételmezési biztosnak: „ez utolsó mit adhatunk”. Kisújszálláson az ott elhelyezett három huszárezred lovai maradtak ellátatlanul, Madarast három hadtest ételmezésére kötelezték, s mivel ezt a települést képtelen volt biztosítani, Máriássy alezredes letartóztatta és Füreden bíróság elé állította a főbíró. A téli hadellátási feladatok tehát rendkívül megviselték az egész vidéket, ezzel együtt Karcag városát is. Ez utóbbi január–márciusban hozzávetőleg 40 ezer forintot fizetett ki a városi kasszából, elsősorban a háborúval kapcsolatos kiadásokra.

„Elérkezett a tavasz nagy vérontással, mert akkor vették be a magyarok Pestet Budát huszonegyedik májusban” – jegyezte fel a krónikáskönyv tulajdonosa Karcagon. A magyar csapatok március végén–április elején támadásba lendültek és a Jászkun Kerület (a Kiskunság nagy része és a Jászság egésze) néhány nap alatt felszabadult, a harcok a főváros körzetébe helyeződtek át. Ezzel a nagykun városok is lélegzethez jutottak, bár tudjuk, az utánpótlás szállításában továbbra is jelentősen közreműködtek. (Áprilisban többek közt 57 karcagi szekér lőszert vitt az akkor már Komáromnál harcoló hadsereg táborába.) A télen felállított kormánybiztoság (Kossuth 1849. február 5-én Illéssy Jánost nevezte ki a Jászkun Kerület teljhatalmú kormánybiztosává) mellett ismét dolgoztak a polgári közigazgatás szervei: a kerületi számvevő, körlevélben hívta fel a településeket az 1848/48. évi hadiadó százalékának rendezésére, a Hadügyminisztérium Újoncozási Osztályának parancsnoka, Répássy Mihály tábornok pedig az Újonchátralék (Karcagon 27 fő) pótlására, néhány nappal később ugyancsak ő, a hadsereg kiegészítésére és a veszteségek pótlására megajánlott 50 000 újonc toborzásának megkezdésére. Az utóbbi esetben a Jászkun Kerületnek 746 főt kellett toboroznia – ebből július 13-ig 700-at, a Nagykunság mindössze 34 főt teljesített.

A Nagykun Kerületben május elején került sor – városonként – az április 14-én kimondott Függelenségi Nyilatkozat ünnepélyes kihirdetésére. Karcagon a képviselőtestületi közgyűlés úgy határozott, hogy a nyilatkozatot vasárnap, istentisztelet után a templomban olvassák fel, de ugyanakkor gondolkodóba esett: mi legyen az „osztrák fő Hg. Josef Nádor itten járásának emlékére épített oszloppal?” Végül azt a diplomatikus döntés hozták, hogy mivel az obeliszket a hat település közös költségén emelték, az nem Karcag város tulajdona, így sorsa felől meg kell kérdezni a „testvér községeket”, azaz a többi nagykun város véleményét is. A kérdést Illéssy kormánybiztos oldotta meg, mert május 8-án levelet küldött Karcagra, amelyben az ünne-

pélyes kihirdetés napját május 9-re tette, utasításokat adott az ünnepség lebonyolításával kapcsolatban, s az említett napon maga is ideutazott. Így aztán a nyilatkozat kihirdetése után az uralkodóház tagjainak arcképeit kiszórták a városháza ablakán, a nádor tiszteletére emelt oszlopot pedig a tömeg a kormánybiztos parancsára ledöntötte.

A nyár folyamán több, a későbbi évtizedekben nagyjelentőségűvé váló, mondhatni országosan is figyelemreméltó napirend került a karcagi (és a nagykunsági) vezetők elé. Ilyen a Szolnok–debreceni vasútvonal nagykunsági szakaszának kérdése (megvalósult 1852–1857-ben), a Körös–Berettyó szabályozás megkezdése (megvalósult az 1860-as években), valamint a kerületek közigazgatási reformja, a három kerület szétválasztása, amelyet maguk a kerületbeliek kezdeményeztek. (1876-ban a közigazgatási reformmal ez is megvalósult, bár nem abban a formában, ahogy a jászok és a nagykunok szerették volna.) Tehát már itt, a még le nem zárult háború pillanatnyi szünetében is felcsillannak azok a rég megoldásra váró problémák, amelyekre úgy a reformkor, mint az 1848–1849 politikusi megoldást kerestek. Munkájukat azonban nem hagyták megkezdeni, mert július közepén „betört a muszka”: Paszkievics tábornagy parancsnoksága alatt mintegy 200 ezer fős orosz haderő lépte át a magyar határt. A hatalmas létszámfölényben lévő cári hadsereg nem találkozott számottevő ellenállással, s Paszkievics hadosztályai június 24-én már Kassán voltak. A kormány a szorongató helyzetben népfelkelésre szólította fel a nemzetet. A felhívás arra utasította a törvényhatóságokat, hogy országsszerte népgyűléseken hirdessék ki a fenyegető veszélyt és szervezzék meg a „hon- és vidék” védelmét. Az orosz hadsereg által leginkább veszélyeztetett országrész, Borsod, Gömör, Abaúj, Zemplén, Heves, Nógrád megyék és a Jász Kerület, azonnal fogjanak fegyvert és a „Miskolc táján táborozó” hadsereg parancsnokával keressenek kapcsolatot. *„A Hajdúkerület, a Nagykunság, Heves tiszántúli, s Biharnak alsó része és Debrecen, a Tisza őrzésére, a tiszai vonal megvédésére különös gondot fordítsanak, s az ellenség Tiszán általi átlépését lehetetlenné tenni iparkodjanak.”* A Jászkun Kerület Bizottmányának utasítására a települések azt a parancsot kapták, hogy a nemzetőrség mellett az egész férfilakosságot készenlétben tartsák, a táborba sereglő férfiak „mindennemű ártó eszközökkel” való felügyeléséről gondoskodjanak. A Nagykunságnak a továbbiakra nézve meghagyták, hogy a kerületi kapitány lépjen érintkezésbe „a túl a’ Tiszai felkelő seregek vezérével.” Erre nem lett szükség, mert Szemere miniszterelnök 1849. július 1-én Korponay János ezredest tette meg a tiszántúli népfelkelés vezérévé, aki kinevezését követően Karcagra utazott, és július 4-én a debreceni út mellett (a néhai Zádor-erdő táján és a Hortobágy folyó mellett, Ágotán) létesített táborából küldött parancsot a nagykunsági népfelkelők gyülekezésére. Szükség is volt rá, mert június 30-án már Kisújszálláson is tudták: *„a’ muszka sereg Debrecen alatt áll.”*

A Cseodajev tábornok vezette orosz hadtest július 3-án bevonult a védtelenül hagyott városba és őrjási hadisarcot vetett ki a civisekre. Korponay ezredes ágotai táborában néhány nap alatt 4–5 ezer főnyi felkelő sereg gyűlt össze a nagykun városokból, a Duna–Tisza közepén Perczel Mór vezénylete alá mintegy tízezres haderőt vontak össze, s ezt a hadtestet is a Tiszántúltra szándékoztak küldeni, bizonyára Debrecen felmentésére. (Erre ugyan nem került sor, de Perczel előőrsei július 5-én elérték Kisújszállást.) A nagy pánikot keltő (talajdonképpen csak felderítő és élelemszerző) orosz hadtest július 6-án váratlanul elhagyta Debrecent és visszatérve a Tisza jobb partjára, csatlakozott a főszereghez.

Az ágotai tábor népfelkelői augusztus 9-én Debrecenbe indultak „kevés számú rendes honvédekkel.” Megérkezésük után (augusztus 11.) Korponay ott is kihirdette a népfelkelést, de csekély eredménnyel. Serege vélhetőleg másnap továbbindult a Tiszához, mert augusztus 13-án már Tiszafüredről írt Perczelnek. Az „Ágotai N. Kuntábor” ideiglenes parancsnoka, Zsámbokrétó őrnagy július 14-én körlevélben szólította fel a Nagykunság településeit, hogy maradjanak továbbra is készenlétben, s ha a parancs megérkezik, minden fegyverfogható férfi igyekezzon a madarasi gyülekezőhelyre. A nagykunsági felkelők egy részét – a nyári mezőgazdasági munkák miatt – hazaküldték, másik részét Ágotán, Tiszafüreden és Nagyivánon – tehát a Debrecen felé vivő utal védelmére – a táborban tartották, ugyanakkor Madaras az újból megmozdított népfelkelés bázisává, gyülekezőhellyé lépett elő. (Kálmány Lajos őrnagyot, karcagi térparancsnokot július 5-én Madarasra vezényelték át – ott vélhetőleg a népfelkelők irányítását végezte volna.)

Korponay néhány napon belül honvédsapatokból álló erősítést kapott és igyekezett a népfelkelést lehetőség szerint tervszerűen felépíteni. A nagy tömegű, ám szervezetlen

csapatok helyett július 17-i levelében 200 lovas és 600 gyalogos (kellően felszerelt) felkelő kiállítását kérte a hat nagykun várostól, akik az oroszok visszaszorításáig szolgáltak volna, felszerelésüket, élelmezésüket és öt napi zsoldjukat is a településektől kérte, az ágotaihoz hasonló tábor összegyűjtését pedig a legvégső esetre halasztotta. A rendkívül fontos feladattal megbízott, (de ne tagadjuk, elképesztően magárahagyott) ezredes tehát az időközben keze alá rendelt honvédalakulatokkal (3280 gyalogos – ebből mindössze 1110 főt szereltek fel addig lőfegyverrel, 380 lovas és 4 löveg) és a kiegészítő feladatra felszerelt 800 nagykun felkelővel igyekezett a füredi híd védelmét ellátni.

A kapkodásra jellemzően, július közepén a Jászkun Kerület közgyűlése 858 főnyi szabad lovascsapat kiállítását határozta el – Kossuth örömmel vette a jászkunok önkéntes felajánlását, sőt néhány nap múlva két, a kerületekből toborzott „tartalék-gyalogos-zászlóalj” állítására is parancsot adott. A két zászlóalj létszámát a kerület 1142 főben állapította meg, a kétezzer fő szolgálati ideje az oroszok kiveréséig tart. Mivel az osztrák és az orosz csapatok már a Duna–Tisza közén jártak, a jászkun alakulat gyülekezőhelyévé Karcag várost tették meg, mint ahogy július 20-án a Jászkun Kerület vezetése is ideköltözött.³ A két parancs (a kerületi és a Korponay-féle) persze kerületszerte tanácstalanságot keltett: melyiket teljesítsék előbb, sőt nem egy község nyíltan kimondta, hogy a lovasok kiállítására nincs módja, a gyalogosokat pedig nem állíthatja ki a megszokott toborzással, sorshúzást kénytelenek bevezetni. (Mivel a toborzás éppen aratásra esett, a nép sem lelkesedett érte.) A szövetséges csapatok újabb sikerei: Gorcsakov tábornok július 26-í füredi áttörése, majd Schlik tábornok hadtestének cibakházi átkelése és kunszentmártoni bevonulása meghiúsította a nagykunok hadrakelését. Korponay ezredes július 26-án hajnalban még futárok útján elrendelte ugyan a tömeges népfelkelést és a madarasi gyülekezőt, de maroknyi csapatával aznap délelőtt maga is megkezdte a visszavonulást Debrecen irányába. Az orosz előőrsök gyorsan nyomultak előre, július 27-én délelőtt már a Madarashoz 10 km-re fekvő Tiszaigaron voltak.⁴ Néhány nap múlva bevonultak Karcagra, ahonnan küldöttség érkezett az orosz parancsnokhoz, jelentve: a városban magyar alakulatok nincsenek. A közelgő orosz hadsereget messze megelőzte a híre, mert a lakosok „az élelemnek egy részét, az ágyneműket elásták, a városban az istállókba, a tanyákon szénatartók és rakományok alá ástak vermet. Voltak, akik a rétre, a nád közé akartak vonulni félvén a muszkáktól.” Karcagon – mivel ellenállással nem találkoztak – „a népket semmi bántódása nem lett.” Rablásra, fosztogatásra tehát nem került sor, de a megszállók etetése és itatása így is tetemes költséggel járt. (Néhány napos itt tartózkodásuk alatt a karcagiak kiadtak 3682 porció kenyeret, 22 297 porció abrakot, 16 920 részlet szénát, 2245 részlet szalmát, 630 font húst, 1848 pint bort, 2560 icce pálinkát stb., összesen 7753 frt értékben.)

A világsi kapitulációról egy-két napon belül értesültek a települések: Hajdú Mihály augusztus 16-án kelt levelében minden felügyelete alá tartozó városba megírta; hogy „a' Görgei által hűtlenül elárult 's lefegyverzett magyar seregből sokan lovakkal, sőt némelyek fegyvereikkel együtt távoztak el a táborból...” A Nagykun Kerületbe november végéig 722 mozgó seregbeli és 107, a komáromi várórséggel leszerelt honvéd tért haza. Decemberben megkezdődött besorozásuk a császári hadseregbe, amelynek katona-hivatalnokai sok esetben a Komáromban kapott mentességet is kétségbe vonták.

Az orosz hadsereg kivonulásáig a háború és az ismételt rossz termés miatt szűkölködő várost újabb szolgálattal (fuvarozás, takarmányvásárlás) sújtották, amelyet rendkívül

³ A tartalék egységek karcagi táboroztatásával kapcsolatban kell megemlítenünk Kossuthnak azt a tervét, mely szerint a nagykunok és bihari tájakról mintegy 30 000 fős népfelkelő sereget állítanának ki, amelyet a kormányzó maga vezetett volna, – mint erről Korponay ezredes 1849. június 23-i levelében értesítette.

⁴ A történeti szakirodalom, elsősorban a forradalom és szabadságharc korai kutatói (Horváth Mihály és Gelich Richard) azt írják, hogy Kossuth Lajos 1849. július 26-án vagy 27-én Karcagon találkozott volna Görgeivel. A tábornok 27-én reggel el is indult a megbeszélte találkozóra Szerencsen lévő csa-pataitól, de csak Nyíregyházáig jutott, amikor hallotta az orosz csapatok füredi áttörésének híreit. Kossuth leveleiben azonban nem találkozunk olyan kijelentéssel, ami a találkozó helyére vonatkozóan Karcagot jelölné meg. A kormányzó Görgeire bízta a döntést, de a levelekből az is kitűnik, hogy választ nem kapott, s maga indult el Cibakházáról Tokajra, ahol Görgeit táborozni vélte. Utvonálából (Cibakháza–Törökszentmiklós–Madaras) egyértelmű, hogy nem Karcag városba igyekezett, hanem a tiszai révek érintésével Tokajba. Madarásra érve viszont nem folytathatta útját, mert az orosz előőrsök akkor már 8–10 km-re, Tiszaigaron voltak, s mint maga Kossuth írja, Görgei s köztem lévén utamat vágták.”

megnehezített a városi pénztár teljes csődje, tekintve, hogy a „Kossuth-pénzjegyeket” már szeptember elején beszedték. A város ígéretet kapott ugyan a cári és császári csapatok élelmezésére kifizetett összeg megtérítésére, de sok ezer ezüstforintot kitevő követelésükből 1850 végéig mindössze 1000 forintot kaptak meg. A város lekéselt a kerületeknek kiutalt segélyről is, de engedélyezték, hogy legfontosabb szükségei fedezésére kölcsönöket vegyen fel. 1849 végéig a pénzszerzéssel megbízott küldöttség 19 460 frt-ot fizetett a kasszába, 1850-ben pedig újabb 9373 frt hitellel terhelték a lakosokat. A pénzügyi ellehetetlenülést fokozta a városi jövedelmek drasztikus megcsappanása.

A legyőzött országban ismét berendezkedő cs. kir. hatalom természetesen elrendelte a fegyverek beszolgáltatását, a tisztviselőket megalázó igazolási procedúrának vetették alá, elrendelték a ledöntött emlékoszlop azonnali helyreállítását, hangulatjelentések küldését. Megszűnt a régi tisztviselő-választás is, a bírót és a tanácsnokokat aztán a kerületi elöljáró nevezte ki. A fegyverek begyűjtése a csendbiztosokra és legényeikre is vonatkozott, ez természetesen magával hozta a közbiztonság megromlását, annyira, hogy az irányító hatalom decemberben bevezette a rögtönítélő bíraskodást. Az év végén a tanács tagjai előtt felolvasták a birodalom új alkotmányát, Haynau tábornagy azon levelével együtt, amelyben egy, a harcokban megrokkant katonák segélyezésére létesített alapítvány céljaira pénzbeli támogatást kért. A vesztes szabadságharc után tehát így várta Karcag városa az 1850-es esztendőt, amely azzal kezdődött, hogy az újévköszöntésbe belefeledkezett lődözőkre január 1-én ötvenet vágtak a németek.

Elek György

Kiss Pál az 1848/49-es forradalom és szabadságharc tábornoka

Tiszafüreden iskola, múzeum és utca viseli a diószegi (Bihar vármegye) születésű Kiss Pál honvédtábornok nevét, mégis viszonylag keveset tudunk róla.¹ Életrajzi adatai elég hiányosak, iskolaévei, katonai pályafutásának korai szakaszai, az 1848/49-et követő életének történései kevésbé ismertek. Az is különös, hogy a korabeli források is aránylag ritkán említik Kiss Pál nevét. Ő maga sem írt visszaemlékezést (legalábbis eddig ilyen írást nem ismerünk) az 1848/49-es forradalom és szabadságharcról, pedig sors- és pályatársai könyvtáryai anyagot hagytak ránk naplók, levelek, visszaemlékezések formájában. Tisztársai, felettesei leveleiből, emlékirataiból maradt ránk néhány megjegyzés, melyek alapján vázlatosan bemutathatjuk Kiss Pál alakját, illetve az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején véghezvitt cselekedeteit.

Tisztársa – és részben vetélytársa –, az 1848 őszétől vele együtt Damjanich János parancsnoksága alatt szolgáló gróf Leiningen-Westerburg Károly, egyik legközelebbi ismerőse lehetett az 1848 szeptemberében feltűnt Kiss Pál őrnagynak. A magyarok ügyével a haláláig azonosulni tudó, német származású arisztokrata 1848. november 28-án, feleségének írott, Becskerekéről keltezett levelében így rajong: „a 9. honvédzászlóalj Versecen kiállhat bármely régi csapattal. Úgy, mint az 1813. évi porosz önkéntesek, alig lőnek, hanem vadul nekimennek az ellenségnek, és a puská túsával verik le. A rációk és a szerviánusok annyira félnek tőlük, hogy egy járőr elől elszalad száz ráció is.” Ennek a zászlóaljnak lett a parancsnoka 1848. szeptemberének első napjaiban Kiss Pál őrnagy – a korábbi, 37. ezredbeli császári–királyi százados –, aki éppen a délvidéki, szerbek elleni harcokban alapozta meg katonai karrierjét. A tavaszi hadjárat legelején, 1849. március 31-én Leiningen a következőket írja az akkor már alezredesi rangban lévő Kiss Pálról: „...egyike volt legjobb katonáinknak, vitéz és elszánt,

¹ *Izabella Papp: The Son of Greek Merchant in Diószeg in the Hungarian War of Independence Pál Kiss, Honvéd-General 1809–1867., Balkan Studies 38, 1., Thessaloniki, 1997. 101–122. old., valamint Vadász István: Adalékok egy ismert, de nem közismert 1848/49-es honvédtábornok életrajzához. Kézirat. Kiss Pál Múzeum, Tiszafüred, Adattár: 1223-89. számon.*

amellett önálló. De modora igen visszataszító volt. Szörnyű irigy lévén, nem tudta elviselni, hogy mást is dicsérjenek jelenlétében anélkül, hogy őt is említenék, amellet igen hirtelen haragú, ami az ideges, epés temperamentumnak természetes tulajdonsága. Csata után nem volt nyugta, míg mindenki nem tudta mit tett. De mind e hibájával tisztességes, megbízható férfiú volt, kit tisztelni kellett még annak is, kit rossz társadalmi modora és becsvágya elidegenítette tőle.”

A tragikus sorsú, aradi vértanú Leiningen kemény véleménye a korabeli körülmények ismeretében válik érthetővé: a két idegenszármazású főtiszt katonai karrierje ugyanis 1849 márciusára úgy alakul, hogy egymás vetélytársaivá válnak. Kiss Pál kereskedőből nemessé lett diószegi, görögkeleti vallású családban született 1809-ben. Sok kortársához hasonlóan katonai pályára lépett, 1848 tavaszán alszázados a 37. gyalogezred egyetlen itthon lévő zászlóaljában (37/3. zászlóaljában). A gyalogezred tartózkodási helye Nagyvárad, június 30-tól kinevezett parancsnoka Vetter Antal alezredes. Amikor a bihari nemzetőrség szervezése 1848 április-júniusa között elkezdődik, a nehézkés szervezés és a tiszti kinevezések elhúzódnása miatt itt is a sorezredi gyalogezredekben kértek oktatótisztet.² Így kerül a nagyváradi Rhédey-kert melletti nemzetőr-gyakorlóterepre 1848 nyarán (június-júliusban) Kiss Pál, akkor már a 37. gyalogezred századosaként: a bihari nemzetőrök kiképzését végezte. Ezek a nemzetőrök később zömmel a Baróthy László nagyváradi ügyvéd parancsnoksága alatt szerveződő századba kerültek, akik az 1. bihari nemzetőr-zászlóaljjal együtt 1848. augusztus 19-én indultak el a délvidéki harcokba, Fehértemplom felé.³ A sorezredbeli zászlóaljjal együtt Kiss Pál már 1848 júliusának közepétől részt vesz a délvidéki harcokban: július 13-án indultak el Nagyváradról, s július 19-én már Nagybecskerekén, Kiss Ernő mozgó hadosztályában voltak.⁴ A Versec környékén összevont déli táborba, a magyar csapatokhoz július végétől folyamatosan érkeznek az új honvédszászlóalj (a 3., a 9., a 10.), Pest, Heves – Külső-Szolnok, Tolna és Bihar vármegyék, valamint a Jászkun Kerület nemzetőrei.

1848 augusztusának közepétől ez a hadosztály a szerbek egyik, Perlasz környékén elhelyezkedő tábora ellen készülődött. A felvonuló erőket az újonc 10. honvédszászlóalj, a Mihály vagy Máriássy gyalogezred 3. zászlóalja (37/3. zászlóalj), valamint Woroniczki herceg vadászai mellett a bihari nemzetőrök alkották. Szeptember 2-án került sor Perlász megrohamozására: a 10. zászlóalj elfoglalja a települést, ám a csatában halálosan megsebesül Szemere Pál őrnagy, a zászlóalj parancsnoka. Itt tűnt ki Kiss Pál „...herceg Mihály ezredbeli kapitány...”, aki „...a vitézséggel vezérelt bihari nemzetőrséget annyira buzdította... hogy e tökéletlenül fegyverzett derék nemzetőrök halálmegvetéssel követték a sorkatonaság szép példáját, mert az ellenséget egy sűrű erdőből és nádasból kiűzven, legjobb sikerrel még az ostromban is részt vettek: ezen bátorság annál dicséretesebb, mivel a fegyverforgatásban Kiss Pál kapitány fáradozásai mellett csak most gyakoroltattak.”⁵ Szemere őrnagy helyére Kiss Pált nevezték ki,⁶ ám ez a megbízás azonban csak néhány napig tartott. A Fehértemplomnál állomásozó 9. zászlóalj parancsnoka – Vitalis Sándor őrnagy – ugyanis augusztus 25-től beteget jelentett, majd szeptember 1-től nyugállományba vonult, így a Kassa–Miskolc térségből származó „vörössapkás” zászlóalj vezetésével a szeptember 6-án őrnaggyá előléptetett Kiss Pált bízták meg.⁷ Szeptember vége és november eleje között szerveződik meg a verseci dandár, majd hadosztály, melynek legütőképesebb magvát a Damjanich alezredes által vezetett 3., és a Kiss Pál parancsnoksága alatt harcoló 9. zászlóalj (melyet közben kiegészítettek) adta. A Versec és Fehértemplom között manőverező egységek parancsnoksága körüli, Vetter és Damjanich közötti vetélkedésben olykor Kiss Pálra hárult a vezetés (például október utolsó hetében):⁸ ez az ambiciózus őrnagy tekintélyét tovább növelte. Ehhez az egységhez kerül, eredetileg a 10. zászlóaljhoz október legvégén Leiningen–Westerburg Károly

² Urbán Aladár: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán, Bp. 1973. 87. old.

³ Hegyesi Márton: Az 1848–49-iki harmadik honvédszászlóalj története. Bp. 1898. 25–38. old.

⁴ Vetter Antal: Az 1848–49-iki szerb támadás 1. rész. In: Hazánk IV. kötet. 534–550. old.

⁵ Gracza György: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története, Budapest, illetve a Közlöny 1848. szeptember 3-i számának tudósítása a perlászi csatáról.

⁶ Országos Levéltár–Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai 1848: 7383, ennek alapján Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Bp. 1983. 12. old.

⁷ Közlöny, 1848. szept. 7., illetve Urbán A. 232. old.

⁸ Hegyesi M. i. m. 1898. 26. old.

százados.⁹ Vetter Antal novembertől végleg a vezérkarhoz került, így a Damjanich vezetésével harcoló dandár egymás után vívja a keményebbnél keményebb ütközeteket. A november 9-i lagerdorfi (strázsai) csatában a szerbek vesztesége egy egész zászlóaljnyi. Közben a dandárt Damjanich ezredes vezetése alatt hadosztályá szervezik, ám a hadosztályparancsnok szabadságra megy, így november végéig Kiss Pál helyettesíti.¹⁰

December elején a Kiss Pál által vezetett csapatok több alkalommal is megpróbálják az alibunári szerb tábor megrohamozását, majd december közepén kerül sor a jarkováci éjszakai ütközetre. A hadosztály december 14-én éjszakára a zömmel szerbek által lakott Jarkovára szállásolta be magát: a csapatokhoz visszatérő Damjanich, valamint Kiss Pál és Leiningen történetesen egy szállásra került. A fáradt magyar csapatokat álmukban lepte meg az éjszakai szerb támadás, amely a helybeli lakosság útmutatásai alapján bontakozott ki. Kiss Pál és Leiningen a megriadt csapatok élére állva heves utcai harcra bonyolódott, míg eközben Damjanich a fejvesztve menekülő egységeket visszafordítva reggelre végleg eldöntötte a csata sorsát.¹¹ A jarkováci csata ismét dicsőséget hoz Kiss Pálnak, hisz fontos szerepe volt a csatában: „a veressipkások, kik Kiss Pál őrnagy hidegvérűsége és dicséretes lélekjelenléte által befolyásolva, legelőször állottak csatasorba, s kikhez a Wasák is csatlakoztak.”¹² December második felében Kiss Pál Damjanich hadosztályában dandárt kap, majd rövidesen alezredessé léptetik elő. 1848/49 fordulóján kerül sor Pancsova sikertelen megrohamozására: ezekben a napokban Kiss Pál újra a betegeskedő Damjanichot helyettesíti.¹³ A Pancsova felől visszavonuló csapatokat január közepén Módoson éri a legújabb rendelet: a Honvédelmi Bizottmány döntése értelmében az egész bánáti–bánsági hadtest vonuljon a Közép–Tisza vidékére, Törökszentmiklós térségébe. A parancs értelmében Damjanichnak „menetből” kellett volna elfoglalnia az aradi várat, s így kellett a Közép–Tiszavidékre vonulnia. A január végén Új–Aradra érkező csapatokat éppen Kiss Pál léptette el Damjanich előtt, aki lelkesítő beszédet intézett a katonákhoz, ám február elején az ostrom nem sikerült, így Damjanich veszi át az Aradot ostromló magyar sereg parancsnokságát és több hetet időz a vár körül. Végül öt február 25-től Szolnok környékére rendelik, így Damjanich Kiss Pál alezredesre bízta az ostromló sereg vezetését.¹⁴

Ismeretes, hogy a március 5-i szolnoki csatát követően heves szóváltás történt a bácskai hadtestet vezénylő Vécsey tábornok és a bánáti hadtest parancsnoka, Damjanich tábornok között. Részben ezzel, részben pedig az új hadtest kialakításával (Damjanich lett a hadtest parancsnoka) volt összefüggésben, hogy Vécseyt bízták meg az aradi ostromsereg vezetésével, így március második felében Kiss Pál újra visszakerült Damjanich hadtestéhez. Közben azonban Leiningen a szolnoki csata után alezredes és dandárparancsnok lett: a lengyel légió, a 3. és 9. zászlóalj tartozott a dandárjához. A III. hadtesthez Tiszafüreden március 25–26. körül visszatérő Kiss Pálnak Damjanich újra dandárt szándékozott adni, s ezt Leiningen-dandár megosztásával kívánta megoldani. Ebben valószínűleg az is Damjanich kezére játszott, hogy a Törökszentmiklósról Tiszafüredre nyomuló III. hadtest dandárjában nézeteltérés támadt a lengyel légió tisztjei és Leiningen, majd a 9. zászlóalj egyes tisztjei és a dandárparancsnok között.¹⁵ A hadtestparancsnok átszervezési tervét Leiningen már Tiszafüreden megtudta (ekkor született a már korábban ismertetett levél Kiss Pál modoráról), ám Damjanich csak egy héttel később, április 4-én, Jászberényben közölte a döntést: „elveszted a 9. zászlóaljdat, Kiss részére dandárt szándékozom alakítani, és akkor neki kell adjam előbbi zászlóaljját”. Ám ekkor Leiningen ingerült lett, s mikor Kiss Pállal találkozott „egyik szó a

⁹ Leiningen–Westerburg Károly levelei feleségének (továbbiakban: Leiningen levelei...). In: Aradi vértanúk (szerk.: Katona Tamás, Budapest, 1983.) I. kötet, 95–96. old.

¹⁰ Hegyesi M. i. m. 28. old., Hoffmann Arnold: Az 1848/49-iki vörössapkás 9-ik honvédszászlóalj története, Kassa, 1906. 19. old.

¹¹ A jarkováci csatát igen részletesen leírja: Leiningen levelei... 121–126. old., továbbá Hegyesi M. 29–30. old., Hoffmann A. 34. old.

¹² Hegyesi M. 29. old.

¹³ Leiningen levelei... 127–131. old.

¹⁴ Hegyesi M. 32–34. old.

¹⁵ Leiningen levelei... 185. old., a dandárok felállításáról lásd még: Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratról, Pest, 1862. 104. old.

Than Mór: A tápióbszkei csata-részlet.
(A Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből)

másikat követte”, s a vége az lett, hogy Leiningen kihívta Kiss Pált párbajra.¹⁶ A két tiszt azonban – s ebben minden bizonnyal közrejátszott az április 4-én, a késő délelőtti óráktól kibontakozó tápióbszkei csata is – a bajvívásnak igen nemes vállfaját választotta (bár ebben is a véletlenek volt újra szerepe). A tét az lett, hogy ki megy át elsőként egységei élén a császáriak golyózápora alatt a tápióbszkei hídon. A Leiningen dandár 3. zászlóaljja és a Kiss Pál új dandárába besorolt 9. zászlóalj (mely ezen a napon még Leiningen alatt szolgált) egymás mellé került és a 9. zászlóalj vezetése fölötti vita éppen a roham vezényletében is kiújult a két tiszt között,¹⁷ ám végül a két zászlóalj egymást felülmúlva foglalta el a hidat.¹⁸ A

¹⁶ A párbajról, illetve a vitáról Leiningen levelei... 194. old.

tisztek vetélkedését Damjanich és Görgei is rosszalotta, ám a csata utáni számonkérések és nyilvános dicséretek után végül mindkét alezredes ezredesi előléptetésben részesül a csatatéren, sőt mindkét tiszt megkapja a „3. osztályú katonai érdemjel” kitüntetését. (Leiningen ezt már egyszer, Szolnok után megkapta.)¹⁹ Másnap megtörténik a 9. zászlóalj átvezénylése, s két nap múlva, április 6-án, az isaszegi csatában újra a 9. zászlóaljról és a Kiss Pál dandárról szólnak elismeréssel a szemtanúk: „Ütegeimet golyók és gránátok özöne lepte el, s valószínűleg elhallgattattak volna, ha eközben a III. hadtest is a tőlem jobbra eső halmokon a harc vonalba nem nyomult volna be. Damjanich gyors pillantással átlátta erőink egyenetlen voltát és legott segítségemre küldte Kiss Pál dandárját” ... „a bán összes erőlködését a balunkon fekvő erdős gerincire irányozta, amelynek a csata eldöntésére való fontossága az ellenségnek mindinkább szemébe kellett, hogy tűnjön. Sulcz a legdühösebb harc közepette ott megvetette magát, és eddig minden rohamot vitézül visszavert, de végre is kezdett elernyedni, és a túlerő előtt hátrálni. Alig vette ezt észre a 9. zászlóalj, amidőn a vitéz dandárnak Kiss Pál vezénylete alatt az előnyomuló osztrákoknak szuronyt szegezve oldalukba tört és Sulczzal egyesülve újra visszaveri a völgybe...”²⁰

A váci csatában is a III. hadtest kemény fegyelme, rendíthetatlensége domborodik ki. Itt Kiss Pál dandárja azt a feladatot kapta, hogy keletről, a várost övező dombok lejtőjéről támadja a várost megszállva tartó ellenséget. Feladatát sikerrel hajtja végre (bár ezen a napon a fő dicsőség a Leiningen dandár 3. zászlóaljáé). Nagysallónál viszont április 19-én mindkét dandár oroszlánrészt vállal a győzelemben: „Leiningen és Kiss Pál dandárjai gyorsan rohamcsapatokká alakultak és Kazinczy divíziójával kapcsolatban rövid ellenállás után visszanyomták az ellent a helység belsejébe. Itt azonban iszonyú dühös harc keletkezett. Minden házat, minden udvart, minden sövénykerítést külön-külön kellett bevenni, míg az osztrákok a szomszédos halmokról és Nagysallónak még birtokukban lévő hátulsó részéből gránátok és röppentyűk özönével árasztották el a magyarok által már elfoglalt területeket. De a derék honvédek, élükön még derekabb vezéreikkel, rendíthetetlenek maradtak, s az öldöklő harcokban lépésről lépésre nyomultak előre.”²¹

Kiss Pál egysége a komáromi vár felmentésében, illetve a vár körüli ostromzár megszüntetésében is fontos szerepet játszott. Az ezredes által vezetett dandár elsőként kelt át a Dunán elkészített tutajhídon április 25-ről 26-ra virradóan, majd egységével megrohmozta a Duna jobb partján lévő magaslatot, az ún. Monostort. Az átkelőhelyet és a jobb parti erődrendszert uraló magaslat elleni szuronyrohamot maga az ezredes vezette, s ezzel Kiss Pál „hallgatásba kényszerítette az ellenséges ostromtüzérséget.”²² Maga az átkelési hadművelet egyébként éjszaka a legnagyobb csendben történt, s vörössapkások Kiss Pál személyes vezetésével „libamenetben, egymás kabátját fogva mentek a sötétben a bozótokon át a sáncárokig”. Majd a vizesárkon átjutva megmászták a sáncokat, s a meglepett őrségnek csak néhány lövésre futotta, „aki meg nem adta magát, azt minden lövés nélkül elnémította a szurony.”²³ A korabeli dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy a tavaszi hadjárat folyamán Kiss Pál mindvégig élvezte fölöttese (elsősorban Damjanich és Görgei), majd a politikai vezetés kitüntető figyelmét (ebben nyilvánvalóan Vetternek is lehetett szerepe). Részből ennek is volt a következménye, hogy Kiss Pált – Vukovics Sebő javaslatára – kinevezték²⁴ a nagyfontosságú déli erősség, Pétervárad várparancsnokának. Ám ezzel Kiss Pál – saját akaratán kívül – a Kossuth Lajos és Perczel Mór között kibombázott konfliktus

¹⁷ Leiningen levelei... 196. old., továbbá: *Görgey Artúr. Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben* (továbbiakban: *Görgey A.*), Bp. 1988. I. kötet, 448–449. old.

¹⁸ A két dandár, illetve a 3. és 9. zászlóalj vetélkedését Isaszegnél minden szemtanú és visszaemlékező leírja. Így Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re, Bp. 1982. 43. old., továbbá *Hoffmann i. m., Hegyesi M. i. m.*

¹⁹ Leiningen levelei... 200–201. old., továbbá *Bona G. i. m.* 200. old., illetve 219–220. old.

²⁰ *Klapka György. Emlékeimből*, Bp. 1986. 211. old.

²¹ *Klapka Gy. i. m.* 220. old.

²² U. o. 226. old.

²³ *Hoffmann A.* 98–99. old., *Asbóth L. i. m.* 110. old.

²⁴ A javaslat tényét említi *Vukovics S. i. m.* 56. old., a kinevezési levelet közli: Kossuth Lajos Összes Munkái, Bp. 1953. XIV. 893. old.

középpontjába került: Perczel ugyanis saját öccsét, Perczel Miklós ezredest szerette volna péterváradai parancsnoknak kinevezetni.²⁵

A Damjanich hadtestétől távozó Kiss Pál május végén érkezett meg Péterváradra, ám ott rövidesen egy újabb levelet kapott Kossuthtól. Ebben a kormányzóelnök azt írja, hogy Kiss Pál legott siessen Aradra, ahol találkoznia kell Vukovics Sebő igazságügyi miniszterrel, akitől újabb feladatot fog kapni. Az új feladat a kormány legújabb tervével volt összefüggésben, vagyis azzal, hogy a kormány Bem tábornok Bánságban harcoló hadtestét Komárom környékére rendeli. Mivel azonban a kormány már előre számolt a lengyel altábornagy vonakodásával, ezért a felvonuló hadtest vezetésére Kiss Pált jelölték ki: „Ez esetben fel voltam hatalmazva a péterváradai parancsnokot, Kiss Pál ezredest tábornokká kinevezni, s reábíznai a felküldendő tizenkétezer ember vezényletét. Tábornoki kinevező levele azon esetbeni használat végett kezembe adva volt.”²⁶ Meg kell említenünk, hogy Kiss Pál tábornoki kinevezési dokumentuma 1849. május 28-i keltezésű: ez arra enged következtetni, hogy az előléptetés, illetve a kinevezés valóban komplikált körülmények között történthetett.²⁷ Mivel Bem inkább egyedül visszament Erdélybe, Arad helyett végül Nagybecskerekben találkozott Kiss Pál és Vukovics: „de miután Bem nem volt már a Bánságban, én Becskerekről azonnal Becsére írtam Kiss Pálnak, merre neki keresztül kellett menni, hogy Bemet már nem kereshetjük, hanem hogy jöjjön hozzám Becskerekre: levelem folytán tehát eljött. Kiss Pállal Péterváradra utaztam.”²⁸ Kiss Pál június 4-i visszatérése Péterváradra azonban újra felbőszítette Perczel Mórt, ám végül Vukovics úgy oldotta meg a problémát, hogy Perczelt javasolta a felvonuló hadtest parancsnokának, Kiss Pált pedig véglegesen péterváradai várparancsnoknak. „Megérkezvén Kiss Pállal a várba, megjelenésünk, illetőleg a várparancsnok visszajövetele az őrség tisztjei által örömmel fogadtatott. Nemcsak Hollán, ki személyesen volt Perczel által megsértve, hanem valamennyi tiszt is igen kedvtelenül szolgált Perczel Miklós alatt, ki nem volt soha katona.”²⁹ Vukovics másnapi Kossuthhoz írott levele megerősíti, hogy teljesen igaza volt Kossuthnak, amikor korábban azt írta, hogy „az pedig tudva van, hogy Kiss Pali egyik legderekabb katonája az országnak”, majd véleményét így összegzi: „Kiss Pál mindenre kész a hazáért... esedezem: míg a háború foly, Kiss Pált ne vigyük el innen sehova. Ő meg van elégedve, sőt büszke hivatásának nagyszerűségére. Tábornoknak nem neveztem ki, mert nem állott be felküldésének esete, mihez kinevezése kötvé volt. Azonban kell, hogy mielőbb az legyen. A péterváradai parancsnokság fontos hely.”³⁰

Vukovicsnak igaza lett: Pétervárad valóban fontos hely lett, s Kiss Pál elszántan védte a várat. Főleg azt követően, hogy Perczel a felvonulás előtt, június 7-én legjobb csapatait Kátynál megmondolatlanul csatába vezette és ott súlyos vereséget szenvedett. Ezután Kiss Pálnak már csak az ostromzár bezárulásának hátráltatására, illetve a védelem megszerzésére maradt ereje. Ezt segítette elő, hogy végül június 26-i hatállyal tábornokká léptette elő a kormány: az erről szóló határozat azonban csak a Közlöny 1849. július 20-i számában jelent meg. Az ostromzár 1849. augusztus 17-i bezárulásával nyilvánvalóan egyre kevesebb kapcsolata volt a várőrségnek a külvilággal. Haynau rövidesen a vár átadására szólít fel, ismeretes azonban Klapkának a körülzárt Komáromból Kiss Pálhoz, a péterváradai parancsnokhoz írott, szeptember 1-i keltezésű levele, melyben a komáromi vár feladásának feltételeit közli: „alkudozásaikban ezen föltételek alapijára helyezkedjenek, különben pedig

²⁵ *Mészáros Károly*: Kossuth levelei a magyar szabadságharc karvezéreiével 1848/49-ben, Ungvár, 1862. Itt ismertet több olyan levelet, amely arra vonatkozik, hogy Kossuth és Perczel Mór között nézeteltérés támadt, mivel Perczel öccsét, Miklóst nevezte ki 1849. áprilisában a péterváradai vár parancsnokának, ezzel szemben Kossuth 1849. április 14-i keltezésű levelében Kiss Pálra kívánta bízni a „nemzet egyik legfontosabb kincsét”, a péterváradai várat.

²⁶ *Vukovics S. i. m.* 106. old.

²⁷ Kiss Pál tábornoki kinevezése: Magyar Országos Levéltár H.2. OHB iratok 66. doboz. Iktatás nélküli iratok, dátum szerint, valamint az 1849. május 28-i kinevezést közli Hermann Róbert: Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnöki Iroda kiadatlan iratai 1849-ből. Századok, 1992/2. 154. old.

²⁸ *Vukovics S. i. m.* 110. old.

²⁹ U. o. 114. old.

³⁰ *Kossuth Lajos Összes Munkái* XV. kötet. Vukovics Sebő 1849. június 5-i péterváradai jelentése, 474–475. old.

küzdjenek életre-halálra is, s inkább temessék magukat a vár romjai alá.”³¹ Kiss Pál szeptember 5-én kelt levelében Hollán Ernő ezredest, a vár erődítési parancsnokát bízta meg a tárgyalások megkezdésével. A péterváradai vár feladása szeptember 7-én történt meg, Klapka korabeli feljegyzése szerint „majdnem föltétel nélkül”. Az átadásakor azonban kikötötték, hogy az őrség teljes kegyelmet kap, s az átadási feltételek ugyanazok lesznek, mint amelyeket a komáromi vár átadásakor kialakultak a tárgyaló felek.³² A komáromi vár későbbi föladásának feltételeit tehát előzetesen Péterváradra is kiterjesztették. Az egész őrsereg kisebb-nagyobb huzavona után október közepén szabadult: a 3 zászlóaljnyi sorgyalogság, a 2 zászlóalj honvédség, a tüzérek és utászok mintegy 8000 főnyi serege szabadon elvonulhatott, a tisztek kardjai saját tulajdonaik maradhattak. Azoknak a tiszteknek, akik korábban a cs. kir. hadseregben szolgáltak, útleveleket adtak vagy szabadon hazatérhettek – kivéve azokat, akik önként beálltak a hadseregbe.³³ A korabeli feltételezések és a rendelkezésre álló források szerint a vár átadásának feltételeiben nézeteltérések lehettek a tisztek és a legénység között. Minden bizonnyal ezzel is magyarázható, hogy Kiss Pál csak később, Hollán Ernő külön levelének hatására távozhatott.³⁴

Ismeretes, hogy Kiss Pál később, 1854-ben feleségül vette a szintén görögkeleti vallású, tiszafüredi földbirtokos, kereksegi Bernáth István leányát, Máriát. A „marcona hadvezér, a rohamok mestere”³⁵ ezután a Bernáth család tiszafüredi és tiszaoirsi birtokain gazdálkodva, az 1863. évi nagy ínséges esztendőben közfeladatokat is vállalva élt, 1867. május 27-én bekövetkezett haláláig.³⁶

A tiszafüredi Örvényi úti temető tehát egy olyan egykori honvédtábornok örök nyugalóhelye, akit katonatársai nagyon becsültek, de akiről még kortársai is keveset írtak. Jellemző erre a szabadságharc hadügyminiszterének, Mészáros Lázárnak töprengése is, aki visszaemlékezéseiben így írt egykori beosztottjáról: „Kiss Pálnak jó híre volt: miért, hogyan s miképp? nem tudom, s ezért azt, hogy mi lehet még belőle, függőben hagyom.”³⁷

Dr. Vadász István

A '48-as törökországi emigráció és a kunsági emlékek

A török-magyar történelmi kapcsolatoknak különös színfoltja az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszonyunk. Az utóbbi évtizedekben öröndetesen megszorodott azoknak az írásoknak a száma, amelyek a két nép kapcsolatrendszerének feltárását célozzák. Az oszmán uralom hatását vizsgáló tanulmányok eredményeként, ha lassan is, de változik a történelmi tudatunkba beidegződött kép: a török már nemcsak a „Nagy ellenség”, hanem olykor a szövetséges, de legalább is szimpatizáns. Legjobb példa erre az, ha elbukott szabadságmozgalmaink menekültjeinek sorsát tekintjük át. A történelem különös firtorának is vehetnénk, hogy a másfél évszázadig tartó hódoltság ellenére függetlenségi harcaink vesztes vezérei, olykor népes kíséretükkel, éppen török földön leltek menedéket. A Habsburgok ellen

³¹ Klapka Gy. i. m. 195. old.

³² Breit (Bánlaky) József: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története I-III. kötet, Bp. 1897-1898., III. kötet, 387. old.

³³ Klapka Gy. i. m. 197-198. old.

³⁴ A legénység és a tisztek közötti véleménykülönbségre utal, hogy 1849. augusztusának végén külön futárok mentek ki a várból az országbeli hangulat felmérésére (és tértek vissza). Lásd: Klapka Gy. i. m. 195. old., valamint Breit (Bánlaky) J. i. m. 386. old.

³⁵ Tisza-Füred és Vidéke (Társadalmi, irodalmi, közgazdasági s vegyes tartalmú hetilap), 1888. 13. száma, Zalár József verse „Emlékezés Tisza-Füredre” címmel.

³⁶ Kiss Pál gyászjelentése, Kiss Pál Múzeum, Tiszafüred, Történelmi tárgyi-dokumentációs gyűjtemény: 83. 192. 1. számon.

³⁷ Mészáros Lázár: Események és jellemrajzok az 1848/49-i forradalom eseményéről és szereplőiről. Közrebocsátja: Szokoló Viktor, Pesten, 1871., 234. old.

fellépők közül elsőként Thököly Imre (1657–1705) keresett és kapott oltalmat a Magas Portától. Thököly és Zrínyi Ilona (1643–1703) kíséretét Izmitben temették el. Az emigráció többi tagja valószínűleg a Boszporusz utolsó hajóállomásánál, a Macar Kalesi (Magyarvár) nevű építményben kapott helyet.¹ A Birodalom valósággal elnyelte a szabadság gondolatát dédelgető bujdosókat. Az oltalom, kegyelemkenyéren azonban csak a vegetációhoz elég. Száműzetésben még égetőbb a hontalanság érzése. Legsomorúbb példa erre, a vezérlő-fejedelem, Rákóczi Ferenc sorsa. A második menekülthullám a Rákóczi-szabadságharc bukását követően ért török földre. Bár a lehetőségekhez képest „fejedelmi” körülmények között élt Rákóczi a száműzetésben, a rodostói háza ablakából kitekintve csak a Márvány-tenger parttalan képe terült elé. Hogy milyen torokszorítóan reménytelenül pereghettek a napok, nemcsak íródeákja, Mikes Kelemen naplóleveleiből tudjuk, hanem átérzi, minden odalátogató magyar ember.²

Még alig halványult el a XVIII. századi magyar emigránsok emléke, újabb menekültek érkeztek török földre. A világosi fegyverletétel után Kossuth Lajos, a szabadságharc vezére, és a megtorlástól okkal tartó honvédsereg tisztjei és katonái menekülni kényszerültek. Újra a Török Birodalom fogadta be őket. Noha az oszmánok figyelmeztették a szultánt, hogy a magyarok veszélyes „métélyt” – a szabadság eszméjét terjesztik – II. Mohamed fia, Abdul Medzsid (1823–1861) a magyar szabadságharc iránti rokonszenvből befogadta a menekülőket, az orosz és osztrák nyomás ellenére megtagadta a kiadatásukat. Megoszlanak a vélemények az emigránsok létszámát illetően. Egyes források³ a hozzátartozókkal együtt tízezerre becsülik a menekülőket, mások szerint ötezer magyar ember lépett ekkor török földre. A Kossuth vezetése alatt álló emigráció először Vidinben, majd Sumenben, Bursában végül Kütahyában töltötte a törökroni száműzetését. A vidini tartózkodás számtalan bizonytalanság forrása. Éppen csak lélegzetvételre elég, „a török állodalom” – ahogyan az egyik emigráns, Egressy Gábor naplójában olvashatjuk – érzékelésére jó. Az 1849. szeptember 1-i bejegyzés így szól: „Kossuth, Bem a két Perczel, Mészáros, Kmeti, Stein, Batthyány Kázmér és István, Guyon, Dembinszky, Visoczki, gróf Monti az olasz légió vezére néhány nappal előbb érkezett ide. A pasha nagy kitüntetéssel fogadta őket, s a várban szállásolta el mindnyájukat. Nekünk, kiket a táborba sátrak alá helyeztek, a városban szállást bérelnünk nem szabad. (...) Táborunk a városon kívül, s a külső sáncon belül van...”⁴ A menekültek közül minden családos ember egy sátrat kapott, a törzstisztek ketten, a többiek öten osztoztak egy sátron. Ennivalóval ugyan ellátták őket, de mozgásterük korlátozott volt. A vidini török főparancsnok, Ziah pasa október 29-én nagy ünnepség keretében elbúcsúztatta „az ő híres magyar vendégeit”... s útravaló ajándékkal is ellátta őket: Kossuthnak a pasha egy arab rabszolgát, ötezer piaszt (500 pengőforint) egy igen díszes batár-kocsit és többféle keleti szőnyeget ajándékozott. A katonai főnökök 4000 piaszt kaptak fejenként.

November 2-án a következő állomáshely a 20 napi járóföldre lévő Sumen (Sumla) felé. A sumeni tél megviselte az amúgy is leromlott állapotban lévő menekülteket. Fűtetlen szállásaik, a kevés élelem és a bizonytalanság kikezdte az idegeiket. Belső viszályok bomlasztották az amúgy is tétova, elkeseredett csoportot. Sorsuk jobbrafordulását remélve többen iszlám hitre tértek, majd idővel átsoroltak a török hadseregbe. Nagy megdöbbenést váltott ki az emigránsok között, hogy Bem József altábornagy már Vidinben felvette a mohamedán vallást. Egressy naplója így örökíti meg – két, valaha elválaszthatatlannak hitt ember viszonyát: „Kossuth Vidinben az iszlám hitre tért Bemnek minden barátságos viszonyt felmondott, s mint a ki a hitével együtt hazáját és nemzetiségét is végképp elvetette magából; s mint a ki múltját meghazudtolva, zsarnok rendszer szolgárájává, a civilisatio ellenére, s így a szabadságügyre emigránsok életét, mivel a törökök Bem szavára jobban halottak, Kossuth

¹ *Güngörmüs, Naciye Magyarok török földön.* Jász-kunság 1994. február–március 26–29. old.

² Rodostó (török nevén Tekirdag) a Márvány-tenger partján fekszik. Rákóczi és kísérete itt élt száműzetésben. A ház, amelyben a fejedelem lakott, ma múzeum, ahová évente 40 ezer magyar látogat.

³ *Güngörmüs, Naciye, Magyarok török földön.* Jász-kunság 1994. febr.-márc. szám 26–29. old.

⁴ *Egressy Gábor Törökországi naplója, 1851.* Facsimile, Utószó: *Steiner Ágota.* Bp. Terebess Kiadó, 1996. 146. old.

⁵ *Egressy Gábor, i. m. 109.*

jelentős pozícióvesztése az emigránsok sorsát is meghatározta. Az emigráció megosztottsága már Vidinben elkezdődött, de Sumlában végleg megpecsételődött. 1850. február 8-án jelentették be a menekülteknek, hogy internálni fogják őket. Reggel 9 órakor a magyarság összegyűlt a szumlai hán (fogadó) udvarán, s Kossuth és Batthyány Kázmér megjelentek a fogadó erkélyén. Az internálás híret Kossuth közölte az emigránsokkal. A krónikás szerint: „úgy tetszett, mintha ez az ember saját politikai életének hattyúdálát énekelné.”⁶

A Porta, Ausztria és Oroszország megállapodása szerint megosztották, egyszersmind megtörték a magyar emigráció erejét. Azok, akik haza akartak térni, idővel megtehették. Akik török földön akartak megtelepedni, Belső-Anatóliába kerültek, akik viszont áttértek az iszlám hitre, Bem József vezetésével, mintegy 36 tiszt a Szíriában lévő Aleppó városába ment. Három csoportra osztották tehát a menekülteket. Egy részük Sumenben maradt a könnyebb hazatérés reményében, más csoport – Kossuth környezete a belső-anatóliai Kütahyába ment, míg a renegátok Aleppóba kerültek. Kütahyába követte Kossuthot Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár, Perczel Mór, Perczel Miklós, Asbóth Sándor, Gyurmán Adolf, Schuller (Szöllös) János, Katona Miklós, Házmán Ferenc, Berzenczey László, Ihász Dániel, Lorodi Ede, Bíró Ede, Vagner Gusztáv, Halász József, Cseh Imre, Frater Alajos, Koszta Márton, Voigl Vilmos, Török Lajos, Kinizsi István, Kopner Ferenc, Szerényi Antal, Michailovics Atanász, Ács Gida (ref. lelkész) Szabó Sámuel, Grehenek Gyula, László Károly, Harczy Gyula. Aleppóba Bem és Zarziuszky vezetésével Balog Viktor, Lávoi János, Kmeti, Stein, Balog János, Nemegeyi, Fiala, Albert és mások.⁷ Hogy miként vélekedtek a megosztásról, jól mutatja a már idézett napló bejegyzése: „Az Aleppóba menendők sokkal szerencsésebbnek tartják magokat azoknál kik Kuttáya-ba mennek, minthogy Kuttáya oly magasan fekszik a hegyek között, hogy légmérséklete mindig hideg, s a legvadabb fajta törökök lakják. Ellenben Aleppóban angol, francia, olasz és általában a frank lakosok száma, állítólag 30 ezerre megy, tehát itt legalább európai társaságot találандanak, egyszersmind civilizált embereknek való érlelmi, ruházati s más élvezeti tárgyakat is.”⁸

Hogy mennyire szétszóródott a magyar emigráció és ez mennyire meggyengítette az erejét, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy immár történelmi távlatból –végigtekintünk a Kossuth köré tömörülők sorsán.⁹ A Kormányzó sorsában osztozkodók közül *Asbóth Sándor* honvéd alezredes, a kormányzói hivatal katonai osztályának vezetője, Kossuth szárnysegédje emigrál Törökországba, majd az Egyesült Államokban élt. *Árvay László* honvédszázados a román felkelők fogságából Bem szabadította ki, majd ezt követően hét éven át Törökországban élt, majd 1865-ben hazatért. A lengyelek közül *Bulharin, Yerzi*, honvédeztredes, a honvédsereg oldalán küzdő lengyel csapatok főparancsnoka előbb Törökországban, majd Franciaországban élt. *Divitsék György*, az I. vadászrezred I. osztályának parancsnoka, áttért az iszlám vallásra és belépett a török hadseregbe. Ali bey néven ezredesi rangig vitte, végül Isztambulban halt meg. *Fráter Lajos*, az 55. zászlóalj tisztje Kütahyában Kossuth testőrcsapatának tagja, 1851-ben követi a kormányzót előbb Londonba, majd az USA-ba, végül 1858-ban hazatért. Kütahyában Kossuth tolmácsa volt *Cseh Imre*, aki korábban Konstantinápolyban élt és a szabadságharc hírére tért haza, majd annak elbukta után Kossuth Lajossal emigrált. Az emigránsok között volt *Házmán Ferenc*, Buda utolsó polgármestere. Előbb Törökországban, majd az USA-ban élt, végül 1863-ban hazatért. *Ihász Dániel* honvéd alezredes, Kossuth személyi titkára volt, nemcsak Törökországba, hanem Itáliába is követte a kormányzót. Talán az egyetlen, aki végig kitar Kossuth mellett. *Nemegeyi Bódog* honvédtörő, a 9. hadtest vezérkari főnöke, a közép-tiszai hadsereg karségédje Törökországból Mexikóba, majd Nyugat-Virginiába ment és ott telepedett le.

Iszlám hitre tért *Guyon Richard* honvédtábornok, akit Vidinben Kossuth altábornaggyá léptetett elő. Nemcsak vallást változtatott, a török hadseregbe is belépett Kurshid pasa néven Törökországban halt meg. Sirja az angol katonai temetőben található Isztambul ázsiai partján. *Kmety György* honvédtábornok szintén felvette az iszlám vallást, a török hadseregbe is

⁶ *Egressy Gábor*, i. m. 148.

⁷ *Egressy Gábor*, i. m. 1996. 154. old.

⁸ *Egressy Gábor*, i. m. 1996. 3. sz.

⁹ Az életrajzi adatokat az *Egressy-napló* 1996-ban megjelent hasonmás kiadásából tudjuk. A kötetben szereplő névmutató *Steinert Ágota* összeállítása.

belépett, végül Londonban halt meg. *Kohlman József* honvédezeres ugyancsak belépett a török seregbe, Fevzi pasa néven tábornoki rangig vitte. *Farkas Sándor* oszmán pasa nyugati nyelvekre tanította a leendő tiszteket. (Leánya Nigar Hanım lett az első török költőnő).¹⁰ Követték őket *Wladislaw Jordan* honvédeőrnagy, Iszkander néven ezredes lett. *Auguszt Ludwig Wegler*, honvéd alezredes – Haynau unokaöccse – a Délvidéken harcolt, majd Törökországba emigrált, belépett a török hadseregbe, Tefik bej néven lett ismert. *Woroniecki József* (herceg) honvédeőrnagy a török seregben Jusuf bej néven ismert. *Dyonizy Zarzucki* honvédezeres, Bem segédtisztje Oszmán bej néven ezredesi rangig vitte a török hadseregben. Utóbbiak követték Bem József honvédealtábornagyot hitben és tettben egyaránt, feltételezhetően Aleppóba is együtt indultak, de útjuk később elvált. Keveset tudunk a Szíriába került emigránsokról, de közülük Bem József ott is kiemelkedett. Murat pasa néven Aleppó kormányzójaként hunyt el, ott is temették el.

A többiek egy része, ha kerülő úton is, de hazajutott. Így *Balogh János* honvéd alezredes, a 71. honvédszászlóalj parancsnoka, 1559-ben tér haza a török emigrációból. *Balogh Viktor* honvéd alszázados 1850-ben jött haza Törökországból. *Baróthy László* Törökországból Amerikába ment, onnan 1858-ban jött haza. *Bathány István* gróf a pesti lovasegylet alapítója a török emigrációból; *Bíró Ede* honvédeőrnagy Törökországból Amerikába ment, majd 1857-ben hazatért. *Gorove István* országgyűlési képviselő a török földről Franciaországba ment, ahonnan 1857-ben hazatért. *Halász József* honvédeőrnagy, *Perczel Mór* seregének főszámvevője 1854-ben, *Katona Miklós* honvéd alezredes Törökország–USA–Franciaország után 1865-ben tér haza. *Kinizsi Frigyes* honvédeőrnagy Bem seregében vezérkari százados volt, 1857-ben, *Perczel Miklós* honvédezeres, országgyűlési képviselő 1868-ban, *Perczel Mór* honvédealtábornok 1867-ben tér haza. A száműzöttek kint rekedt része Isztambulban, a város Feriköy nevű negyedének temetőjében nyugszik. A magyar emigránsok temetőjét 1990-ben a Magyar–Török Baráti Társaság rendbetette, azóta az itt járó turistacsoportok meglátogatják a temetőt.

Az Isztambulban maradt emigránsok közül Széchenyi Ödön vívta ki az utókor tiszteletét azzal, hogy megszervezte a város tűzvédelmét. Őt tisztelik a török tűzoltóság megalapítójaként. Az ottrekedtek Magyar Egyletet alakítottak, Beyogluban, Isztambul európai negyedében, az egylet irányítója Szilágyi Dániel (1830–1885) és Orbán Balázs volt. Szilágyi Dávidnak könyvesboltja volt a fedett bazárban. Az ő érdeme, hogy a magyarság ottani történetére vonatkozó iratok hazakerültek. Orbán Balázs több kötetben írta meg a múlt század végi Sztambul életét.¹¹

A fentiekből világosan kitűnik, mennyire szétverték az emigráció magyát, katonai vezetők különböző helyekre való internálásával, s lehetetlenné vált az erőgyűjtés. Így a gondolat, hogy külföldöt szabadságeszménk mellé állítsa, a lángelmű remete, Kossuth Lajos illúziója maradt, amiről sohasem mondott le.

Az osztrákokkal és az oroszokkal kötött megállapodás értelmében Kossuth Lajos kormányzót családjával és közvetlen környezetében élőkkel testőrségével, személyi titkárával és belső-anatóliai Kütahya származottak. Bár a fogság és a vendégszeretet egymásnak ellentmondó fogalmak, más választás nem lévén bele kellett törődniük. Kossuth minden bizalommal mást várt. A Sumenben maradónak írott levelében arra inti őket, hogy török szolgálatba ne lépjenek, „azon kormányába úgymond, mely minden ígéretét megszegte, mely velük folyvást oly gyalázatosan bánik. A török hitre térőket végkép elveszettek mondja” – írja Egressy már idézett naplójában.¹²

Kütahyában 1850–1851 között élt a Kossuth-emigráció. Emlékükre a lakóházat, amelyben kormányzó és családja élt múzeummá alakították. Udvarán és alagsorában a földművelés eszközeit (cséplőszánt, faekét stb.) láthatjuk, és korabeli török sírköveket. Az emeleti részen Kossuth dolgozószobáját, bútorait és az emigránsok életkörülményeire utaló tárgyakat helyeztek el. A Múzeum neve Kossuth Evi (Kossuth-ház), az utcát, amelyen áll „Macar

¹⁰ *Nyíri Mária* A magyar-török kapcsolatokról. Kézirat. 1996. (Györffy István Nagykun Múzeum Adattára, Karcag), GYINMA 75–96. old.

¹¹ *Nyíri Mária*, i. m. 1996. 5.

¹² *Egressy Gábor*, i. m. 1996. 215. old.

sokak”, Magyar utcának nevezik. Kossuth születésének 150. évfordulóján, 1952-ben a ház falán emléktáblát helyeztek el, amelyen ez olvasható:

KOSSUTH LAJOS
AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARC
ÉS A FÜGGETLEN MAGYARORSZÁG
LÁNGLELKŰ VEZÉR A TÖRÖK
NEMZET VENDÉGSZERETÉBŐL
1850-TŐL 1851-IG E HÁZBAN LAKOTT
AZ EMLÉKTÁBLÁT 1952-BEN,
KOSSUTH LAJOS SZÜLETÉSE 150.
ÉVFORDULÓJÁN A MAGYAR NÉP-
KÖZTÁRSASÁG HELYEZTE EL.

A múzeumban lévő mellszobránál koszorúznak azok a magyar utazók, akik Kossuth szellemisége iránti kegyeletből idáig utaznak. Karcagról 1991-ben járt itt a Gábor Áron Gimnázium akkori igazgatója, Szalai Istvánné Kegyes Margit vezetésével, Olajos Józsefné pedagógus, Olajos Gabriella és Nyéki Erzsébet, a gimnázium diákjai. A Kossuth szobornál és az isztambuli emigránsok temetőjében elhelyezett koszorúik nemcsak Karcag város, hanem a Nagy-kunság kegyeletét is szimbolizálták.

A Kunság népe csodálattal fordult Kossuth felé. Ahogyan teljesebbé érlelődött Deák Ferenc kiegyezési terve, annál elevebbé vált Kossuth újbóli népszerűsége. Életének hátralévő részét száműzetésben töltötte, Törökországból Angliába (1851), majd Amerikába (1852), onnan ismét Londonba (1852–59), végül Olaszországban Torinóba és Calligno al Baracone-ba ment. Torinói háza valósággal zarándokhellyé vált. A reformkor utolsó nagy alakja megérte, hogy még életében eszmévé finomult. A turini remete hontalan lett, pedig számtalan város díszpolgárává fogadta. Közöttük Karcag is. A helyi újság¹³ Újdonság című rovatában hozta a hírt, amely szerint az 1888. március 20-i „képviselési gyűlés” egyhangú szavazatával – Madarász Imre lélekemelő beszédjének hatására – Kossuth Lajost Karcag város díszpolgárává választották. A jegyzőkönyv szerkesztésével Madarász Imre és Pap Elek országgyűlési képviselőket és Pap Mórt bízták meg.

1889 nyarán különvonattal 850 magyar utazott Turinba, – velük hat karcagi is – hogy a Kunság tiszteletét tolmácsolják Kossuthnak. Úgy tűnik a Kossuth-kultusz elindítója a kiváló szónoki képességekkel megáldott karcagi lelkész, a vidék országgyűlési képviselője, Madarász Imre volt. Szinte minden Kossuth-tal kapcsolatos megmozdulás háttérében ő állt, s indítványait a városatyák rendre elfogadták. 1892-ben, Kossuth születésének 90. évfordulóján tiszteletére Madarász indítványára a város főterét Kossuth-térnek nevezték el.

Ugyanezen a téren avatták fel Kossuth egészalakos bronzszobrát, Horvay János és Pogány Móric alkotását, 1907-ben. Az ünnepségen jelen volt Kossuth fia, Ferenc, az akkori keresklemi miniszter is. A szoboravatás fényes ünnepségéről terjedelmes cikkben számol be a Jász–Nagykuns–Szolnok Megyei Független Hírlap, a Vármegyei Függetlenségi és '48-as párt közlönye.¹⁴

Kossuth halála nemzeti gyásznappal volt. Hamvait felesége és lánya holttestével együtt a főváros hozatta haza. A temetésen Jókai szónokolt, Horánszky Nándor és Herman Ottó búcsúztatták, karcagiak is jelen voltak.

A Nagy-kunság című lap 1894. március 25-i száma rendkívüli mellékleteként Kossuth emléklapot hoz; Honfi kötelesség címszó alatt közli: „Kossuth Lajos Karczag díszpolgárának temetésére városunk részéről is díszküldöttség megy, melynek tagjai: Dr. Veress Sándor polgármester, Papp Sándor ügyvéd, Vidinszky László gyógyszerész, Faragó János gymn. igazgató - tanár. Sántha Imre, Rimaszombati István polgártársaink.¹⁵ A város szép koszorút tett a ravatalra.

¹³ Nagy Kunság 1888. márc. 25. 13. sz. vö. *Rideg István* Kossuth Lajos Karcagon. In: Karcagi Kincses Kalendárium. Szerk.: *Daróczi Erzsébet*. Karcag.

¹⁴ Jász–Nagykuns–Szolnok Megyei Független Hírlap. 1907. GYINMA. 585. old. Vö: *Rideg István* i. m. 1994. 52–56. old.

¹⁵ Nagy–Kunság 1894. márc. 25.

A temetés napján, 1894. április 1-én ugyanez az újság első oldalon hozta Kossuth gyászkeretes fényképét, a Nagy-Kunság tárczája c. rovat Székely József versbe szedett Kossuth üzenetét, Szathmáry István szép nekrológját, amit így zár: „Nyugodj békében oh nagy halott, magyarok atyja. Csak tested halott, lelked köztünk él és tanít szeretni hazánkat. Isten veled.”¹⁶ Ugyanez a szám hozta a karcagi gyászünnepély hírért: „Fenséges nemes egyszerűséggel ünnepelte meg az ev. reform. egyház nagy halottunknak a házába visszajövetését. Ott voltak az előjáróságok tisztelt tagjai, a tiszoltótestület tagjai, a '48-as öreg honvédek, az önkéntes dalárda s minden testülete a derék városnak, leróni a kegyelet adóját a nagy halott, a „Meváltóhoz” hasonló alakja iránt.”¹⁷

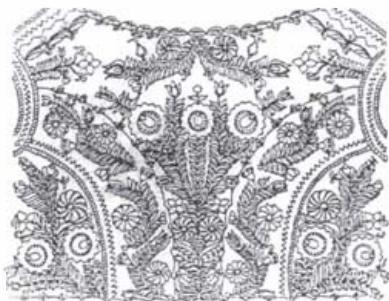
A templomban Madarász Imre emlékezett a nemzet nagy halottjára

A temetésre a megye minden városából ment küldöttség. Túrkeve, Törökszentmiklós, Mezőtúr s Jászberény, Szolnok koszorúinak gyász-szalagjait a ceglédi Kossuth Múzeum őrzi.¹⁸ Oláh Lajos kunhegyesi gyűjtő ereklýei között található egy kis koszorú Kossuth sírjáról.

A karcagiak minden Kossuth-tal kapcsolatos eseményen részt vettek: 1928-ban a szabadságharc nyolcvanadik évfordulóján, az amerikai magyarok adományából New Yorkban Kossuth-szobrot is állítottak. Alkotója Horvay János, aki a karcagi, törökszentmiklói és a ceglédi szobrokat készítette. Ötszáz magyar zarándok kelt útra, közöttük Jász-Nagykun-Szolnok vármegye küldöttsége Alexander Imre alispán vezetésével. Karcagi gazdák is voltak a zarándokok között, s velük utazott Markovics Pál jászberényi esperes-plébános, Urbán Gáspár és felesége kengyeli földbirtokos, Török Imre kisújszállási református esperes, dr. Szabó József jászberényi bankigazgató és felesége.¹⁹

A nagykunságiak az 1848-as eszme iránti érzelmeik a Kossuth-kultuszban jutnak kifejezésre. A Kunságban öt alkalommal fordult meg Kossuth. Ahol járt valamilyen emléket tulajdonítanak neki. A néphagyomány szerint Kisújszálláson az Illéssy-ház (ma már nem áll), Kunmadarason a Kossuth-ház és egy szék őrzi az emléket. A karcagi látogatásait a Bogdi-Papp kúria (ma múzeum) és néhány itteni keltezésű levél, valamint a korabeli újságok híradásai örökölték meg. A kegyeletteljes népi emlékezet holta után adta meg a szabadságharc vezérének, a kútahtyai majd turini száműzött Kossuth Lajosnak azt, amire életében vágyott: a teljes és tiszta elkötelezettséget.

Bartha Júlia

¹⁶ Nagy-Kunság 1894. ápr. 1.

¹⁷ Nagy-Kunság 1894. ápr. 1.

¹⁸ Lásd: *Órsi Julianna* tanulmányát, amelyben összefoglalja az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nagykunsági emlékeit. *Órsi Julianna: Emlékezés és emlékeztetés 1848/49-re Nagykunságon. Jászkunság 1994. 2. sz. 3–7. old. vö: Vadász István* Kossuth Lajos a Nagykunságban és Karcagon. *Jászkunság 1994. 2. sz. 8–9. old.*

¹⁹ Az amerikai Kossuth-zarándok útról részletes leírást közöl *Kósa Károly*. *Jászkun Krónika* 1998. jan. 20. 9. old.

A sámánköltő

Hoppál Mihály beszélget Juvan Sesztalovval

Már évek óta hazánkban él a távoli rokon nép, a Szibériában, az Ob mellett élő manysi nép nagy költője Juvan Sesztalov. A múlt év őszén volt hatvan éves. Jelentős életmű áll mögötte verseskötetek és prózai művek hosszú sora, több közülük magyarul is megjelent, neves műfordítók közreműködésével. Első verseit magyarra a debreceni nyelvész professzor Kálmán Béla és Képes Géza fordította. Jőmagam a nemrég elhunyt professzornál tanultam vogul, s akkor hallottam először Sesztalovról. Fordítottam is Munkácsi Barnát vogul népköltési gyűjtéseiből, úgyhogy amikor a nyolcvanas évek közepén először találkoztunk az akkori Leningrádban, hosszán beszélgettünk az ő népe által megőrzött csodálatos szóbeli hagyomány világirodalmi jelentőségéről, és arról, hogy e szövegekről mit sem tud a világ. Minthogy arról sem, hogy mi történt a sztálini időkben az északi kis népek sámánjaival. És mi történik manapság magukkal a védtelen embercsoportokkal. Csak az indiánok sorsa hasonlítható hozzájuk Észak-Amerikában.

A kis közösségekből kiszakadt, tanult értelmiségi, a költő szerepe az, hogy megmutassa azokat az értékeket, amelyeket ő maga a művészet, a tudás segítségével ment át a következő nemzedékek számára. Sesztalov ezt a munkát végzi, amikor lapot alapít, mese szövegeket ad ki, de még akkor is, amikor a családi történeteket eleveníti föl. Hiszen minden egyéni sors a történelem egy-egy darabja, a szibériai kislíú és a sámán nagyapa sorsa jelképes. Mintahogy az is, hogy évtizedek elhallgatása után újra lehet emlegetni a sámánokat, a helyi tudás letéteményeseit. Újra lehet szabadon gyakorolni a népszokásokat, újra meg lehet tartani a medveünnepet.

A költővel egy többórás beszélgetést rögzítettünk néhány éve, ebből közlünk itt részleteket – a kihagyásokat... – jelzi a szövegben. (Az interjú szövegét oroszból Kovács Zoltán fordította.)

„Azért születtem, hogy elmondjam ezeket a szavakat. Ott születtem, a Szoszva partján, ahol az az Ob folyóba torkollik. Ma már a Szoszva az egyetlen olyan folyó, amelyik megőrizte manysi nevét...

... Nagyon jó időben születtem, amikor oroszok még nagyon kevesen voltak arrafele... Egészen hét éves koromig nem is beszéltem más nyelven, csak a manysit értettem, míg iskolába nem kerültem. Tanítóm a nagyapám, nagyanyám, meg a természet volt...

... Nagyapám sámán volt, őrzője a mondáknak, mítoszoknak és sámándobja is volt neki...

... Azonkívül láttam a nagyapámnál pénzt. Nagyon sok pénzt. Zsákszámba volt neki, és lehetett abban arany is, ezüst is, hiszen a sámánnak vittek mindenfélét. A legfontosabb mégis az, hogy ismerte a régiek tudományát, titkait, tudott gyógyítani és nagy művész volt.

Csernyecovnak egyik könyvében azt olvastam a nagyapámról, hogy Kamratki faluban él egy Vászka nevű sámán, és ez a sámán nem árult el semmit...Ezt a pár sort olvasva a nagyapámról, még nagyobb tisztelet ébredt bennem iránta, mert a sámánok nemcsak őrizői voltak a régiségeknek, hanem is el tudták titkolni azt az illetéktelenek elől...

... A sámán egészen külön világ volt: sok mindent meg kell őriznie, öneki magának a tudását művelnie, továbbadnia kell – de nem kell feltétlenül jó adatközlőnek lennie. Neki csinálnia kell a dolgát, nem pedig beszélni róla...

... Az én apám kommunista volt, egy kolhoz elnöke: elérte, hogy a mi falunkban legyen az iskola meg a hozzá tartozó kollégium. Ezért én már a mi falunkban kezdtem iskolába járni. Akkor jelentek meg nálunk az első orosz tanítók, sőt egy tanítónő a mi házunkba költözött, mert másutt nem jutott neki lakás, így én nagyon hamar megtanultam oroszul...

... Később, amikor meghalt az anyám, elvittek egy másik faluba, ahol szintén kolhozelnök lett az apám, ez nem manysi, hanem hanti falu. Itt tanultam meg hantiul, egészen jól...

... Az ötödik-tizedik osztályt már Berjozovóban jártam ki, volt ott kollégium is. A nemzetiségi gyerekek egy nemzetiségi osztályban tanulhattak, de voltak közöttünk száműzött németek, ukránok, moldovánok is.

Aztán Leningrádba kerültem a Herzen főiskolára, vagyis a pedagógiai intézetbe, ahol a mi nyelvünket is tanították. Balangyin, ez a nagyszerű orosz nyelvész, kitűnően ismerte a mánysi nyelvet s a 30-as években többször is találkozott Csernyecovval.

Leningrádban már a második-harmadik évfolyamon találkoztam a nyelvész Kálmán Bélával. Szegényt nem engedték el Hanti-Manszijszka, ez akkor zárt terület volt. Az egyetemen tanulta a mánysi nyelvet a mi segítségünkkel. A hallgatók közül én voltam a tanítója. Felolvastam neki a verseimet, s Kálmán Béla elvitte magával Budapestre és kiadta azokat...

Ez a „Téli éjszaka”, mánysi nyelven *toal jät*. Ez volt az egyik első vers, melyet Kálmán Béla lejegyzett s kiadott. Egy nagyszerű költő, akivel később találkozhattam, Képes Géza lefordította magyarra. Nagyon hálás vagyok a magyar költőknek, s most, öreg fejjel kedvem támadt, hogy megtanuljak magyar nyelven beszélni. Magyarul tanulok. – Magyarul folytatja: ‘Én magyar nyelven rosszul beszélek...’ – oroszra vált: de tanulni akarok magyarul s nem akarok addig meghalni, amíg meg nem tanulok magyarul. Mert le akarom fordítani magyarból azt a hatalmas tudományos anyagot, amelyet a magyarok felhalmoztak a mánysi népről másfél évszázad alatt s Regulytól, Munkácsitól kezdve kiadták egész folklór-anyagunkat... Mert a vogul egy ősnyelv. Mi itt a tajgában megőriztük „mélyhűtött állapotban” talán kétezer, talán több éven át is. Mélyhűtött állapotban megálltunk, s talán ezzel-azzal keveredtünk, de egyszer összekeveredve azokkal a tajgai vadászokkal, többé már senkivel sem keveredtünk s így többé-kevésbé tisztán megőriztük a régi ugorok nyelvét...

... Az ugorok nagy szerencsétlensége az volt, hogy minden fejedelem, hadvezér elment a magyarokkal, mi meg ott maradtunk hadvezérek nélkül. Amikor 602-ben levertek bennünket az alánok, vagyis a mai oszétok elődei, leverték az antokat, azóta, pontosabban 630-tól kezdve az antokat már sehol nem emlegetik sem a római, sem más klasszikus források. Mint ahogy a Szovjetunió is megszűnt és majd nem emlegeti senki. A források említik a szkítákat, említenek más népeket, de az antokról nem beszélnek. Csakhogy az antok nem tűntek el. Fjodorova bebizonyítja, hogy az antok a hantik. Csak a „h” eltűnt a szó elejéről...

... A hantik és a mánysik 1644-ig államot alkottak, míg az orosz cár véget nem vetett annak, mert akadályozta Szibéria meghódítását. Ez volt az egyetlen állam az Ob vidékén Oroszország egész történetében. 1644 előtt ennek az Ob-menti államnak saját fejedelme, saját hadserege volt...

... A mi néphagyományainkban, mondáinkban és medve-énekeinkben nemcsak úgy általában van szó fejedelmekről, királyokról, akik hadi szekereken vonulnak. Ez nem véletlen, hanem egy államisággal rendelkező nép önkifejezése volt. Ezt az érzést akkor sem feledték, amikor a tajgában, a tundrában kellett élniök. Ezért is ámult el Reguly, amikor találkozott ezzel a néppel: hogy lehet, hogy egy tundrai-tajgai népnek az államiságról fogalma van?!

... Mostanában igen sok kávéét iszom, nem véletlenül. Régebben bort ittam sokat... Két éve, az unokám születésnapján alaposan leittam magam Pétervárott – akkor még Leningrádnak hívták – s repülőre ültem. Hanti-Manszijszka repültem. A félliteres üveg velem volt, mert anélkül nem lehet, már csak így szoktam meg. Azután elindultam az erdőben. Ott, a szent domb tetején van egy fám, egy cédrusfenyő. Mindig oda megyek el imádkozni, valahányszor baj van, valahányszor megkeserítik életemet a bürokrata. Egyszer bálványokat állítottam ott a dombtetőn, ma is ott vannak. Mikor a szabadtéri múzeumot építettük, sokan keresztbe tettek nekem, sok kárt okoztak. Akkor is ez a fa segített, hogy legyőzzem őket. A szabadtéri múzeum elkészült, a bálványok állnak.

De nem is erről akartam beszélni, hanem arról, hogy megérkeztem ehhez a fához, kezemben az üveggel. Volt még benne, ha nem is sok. Megérkeztem hát, hogy megiszom a barátommal – a fával. Nem sírni, nem panaszkodni jöttem ez alkalommal a fához, hanem rózsás hangulatban. Mondom a fának: ‘Köszönöm, hogy segítettél, most téged is megkínállak, én már ittam eleget. No, igyatok ti is, szellemeim!’ S csak öntöttem nekik, egy pohárkányit, majd másodikat és egy harmadikat is. S közben az járt a fejemben, hogy valahogyan egyáltalán nem akarok többet inni. Milyen jó lenne, ha soha többé nem támadna kedvem az ivásra! S azóta tényleg nem akarok inni, se bort, se konyakot, se sört, se semmit! Azaz nem én nem akarok inni, hanem valaki más nem akartatja velem, hogy igyak. A fa akarja, az istenek akarják, hogy ne igyak...

... A forradalom után nagyon sok sámán volt akkoriban különös idők jártak a manysik földjén. Az oroszok a folyóba fojtották egymást, vízbe veszejtették a papokat. A kommunisták akkor még nem jutottak el mihozzánk. Így az 1930-as évek jelentették a sámánizmus második virágkorát. Teljes volt a szabadság, alig voltak oroszok. A hantik és manysik azt gondolták, hogy újra eljött a sámánok ideje. Élt a népben – divatos szóval – a nemzettudat. Évről-évre megülték a medveünnepet. Emlékszem, mennyi ilyen medveünnepe volt akkoriban, a 30-as években. Én 1937-ben születtem, tehát 1939-től már vannak emlékeim. Emlékszem például a választásokra, mondom apám kommunista volt. S emlékszem a medveünnepekre, sámán-szertartásokra. Ezek gyakran egymással keveredtek: kommunista és sámán ünnepek. Mert a kommunisták nagyon ravaszok voltak, mindent a maguk javára igyekeztek fordítani. Az én apámból is a sámánhitűek sámánt, a kommunisták meg kommunistát, illetve kolhozelnököt igyekeztek faragni. A kommunistáknak sikerült.

Állandóan vitakoztak a nagyapámmal. Nekem meg azt mondogatta a nagyapám: 'Juvan – mármint én, – járj iskolába, tanulj, tanulj apádtól is. Ő rossz kommunista, előbb–utóbb maga is rájön, hogy nem jót tesz. A kommunisták olyanok, mint a zápor, ahogy jöttek, el is múlnak. Nem tartanak soká, még a te életedben elmúlnak. Ezért te csak tanulj mindenkitől: a kommunistáktól is, a tanítóidtól is, tőlünk is, akik a hitedet adjuk!'

Van egy falu Vezsákori, ahol Csernyecov is járt s lejegyzett egy sámánünnepet, majd könyvében nagyon részletesen leírta. Ebben a faluban én is részt vettem egy sámánünnepen. Emlékszem, mikor először emelnek engem magasba a sámánok. Hatalmasak, óriások, rettenetesenek látom őket, félek. De tudom, hogy az istenek vannak jelen ezen az ünnepen, emberek vannak körülöttem, és tudom, hogy ünnepségen veszek részt. 1965-ben, vagy akörül, ugyanebbe a faluba orosz filmeseket vittem el. Filmre vették a sámánünnepet. Mivel bennem bíztak az emberek, s rokonságban álltam a házbeliekkel, eljött mindenki, mint régen, jöttek üvegekkel, áldozati állatokkal. Még a legszegényebb is legalább egy kakast hozott, mert az a legkisebb jószág, amit fel lehet áldozni. Nagyon szépen sikerült minden. Engem a díszhelyre ültettek, a két sámán, akiket én meg is írtam a könyveimben, előjött s a díszhelyre ültetett.

Akkoriban még nagyon fiatal voltam, mindössze huszonegynehány éves. A kommunisták maguk közé tartozónak tartottak, a sámánhitűek is azt mondták: 'Te a mi fiunk vagy, ülj hát ide közénk, te közénk tartozol!...'

Utoljára már magam rendeztem medveünnepet. 1986-ban, akkor már hivatalosan, engedéllyel. Először lehetett hivatalosan megtartani, a tévések is fölvevették. Előtte tilos volt, még börtön is járt érte. De 1986-tól, amikor Gorbacsov került hatalomra, megengedték és először hivatalos engedéllyel megtarthattuk.

Készítettem képeslapokat, küldtem Finnországba is. Ezzel kezdődött a kiadói tevékenységem. Könyveket kezdtem kiadni, népköltési gyűjteményeket, folyóiratokat...

H. M. Milyen folyóiratot?

– Magyarul „Daru” a címe, manysi nyelven *taru*, magyarul: *daru*. Ilyen madár mára nagyon kevés maradt, alig háromszáz az egész földkerekségen. Amerikai és orosz tudósok befogadtak egy párat és egy Moszkva-közeleli telepen próbálják szaporítani...

H. M.: – Miért „Daru” lett a címe?

– Ez szimbólum. Nemzeti jelkép. Először is a daru nemcsak madár, hanem egy szent hangszer is, amelyiken nem is tud mindenki játszani, nem is játszhat rajta, mert szent helyen őrzik. Másodsor mint madár is kevés maradt belőlük, olyan kevés, mint az emberek nemesebbjeiből s kevés maradt az ugorokból, a manysikból is.

Az Isten azért teremtett bennünket, hogy isteni dolgokat műveljünk, de mi ehelyett rosszat művelünk, s az emberiséget az a veszély fenyegeti, hogy esetleg letűnik, elpusztítja önmagát. Alig marad belőle, mint a daruból. Ezért a „Daru” a remény jelképe, a fennmaradás szimbóluma, jelképe annak, hogy megmarad az ember jó tulajdonsága, a sámánizmus varázsereje és megmarad a természetes jó hangulat és a remény, hogy az élet zeng majd, mint a *daru*, a hangszer.

... Meg akarjuk mondani az embereknek, hogy mi, a finnugor népek, régi nép vagyunk a föld hátán. Meg akarjuk őrizni a darut, meg akarjuk őrizni ezt a hangszert, azt akarjuk, hogy Torum isten, aki ide küldött bennünket a Földre, megteremtette Ádámot és Évát – Ádám manysi nyelven *Atyam* – apa, magyarul is „atya”, Éva pedig hanti nyelven *Evi*, ami „lány”-t jelent.

Torum isten teremtette az Eget és a Földet és azért van fölöttünk az Ég, hogy mi itt a Földön csak jót tegyünk, isteni dolgokat műveljünk.

Én magamat az Ég fiának, az Ég küldöttének érzem.

Úgy érzem magam, mint egy szárnyas paripán, amelyet Mir Szuszne Hum lovagol meg, aki felügvel a világra.

Én ezen a lovon ülök s repülök, nézem a Földet.

Köszönetet akarok mondani barátomnak, az észt Lennart Mérinek, aki elnök lett, de mielőtt elnök lett volna, filmeket készített a finnugor népekről. Bejárta az egész északi vidéket, s azután, amikor már sokat látott, ráébredt, hogy az emberiség közös töről sarjadt, s hogy az emberiség el ne vesszen, meg kell óvni-örizni a finnugorokat, mint Európa ősi népét, akiktől az emberiség még nagyon sokmindent megtudhat...

... Hogy milyen szerepe van a dobnak? Mindeddig keveset gondolkodtam rajta. Én nem használtam dobot, hanem a szó volt az eszközőm.

Azt láttam, hogy sokféle dob van... Ma jól szól ez a dob. Ezt a dobot igazi sámánoktól kaptam ajándékba, amikor betöltöttem az 50. évemet. Elhozták, nekem ajándékozták s én úgy fogadtam, mint életemnek egy nagyon fontos eszközét...

... A dobnak fontos szerepe van a medveünnepeken, nem is veheti akárki kézbe, nem játszhat rajta. Akárcsak a *darut* (a hangszert), amit nem vehet kézbe akárki, még csak hozzá sem érhet. Csak a fősámán, akinek a birtokában van. S ő is, ha helytelenül bánik vele, azonnal beteg lesz. Láttam ilyeneket!

Néha versengenek egymással a sámánok, veszekszenek, hogy ki vegye kézbe, egyik el akarja venni, a másik nem engedi. Lehet egy sámán, lehet két sámán, lehetnek segítédek, de közülük az egyik feltétlenül a fősámán. Láttam az utolsó sámánt, Patyopkát, aki egy medveünnepen kapott egy ütést a másik sámántól, aki fősámán akart lenni, s Patyopka belehalt ebbe a sérülésbe...

Nem tudok röviden beszélni a dob szerepéről, ez hosszú történet, hosszú-hosszú mese lenne. A legfontosabb valószínűleg titok, én csak azt tudom, hogy a dob játssza az egyik fő szerepet a medveünnepen. Én nem tudom, mit fogok mondani, miről fogok beszélni, de a dob tudja.

... Az én számomra, a sámán számára a dob olyan lokátor, amellyel az Ég szavát hallgatja. Az én szám szól, de aki hallgat, az Ég szavát hallja. Az Isten szól, az ég Szól! Az Isten – nem úgy, ahogyan használjuk ezt a szót, hanem az Ég, a Természet. A dob beszél!...

... Az európai embernek nagyon komolyan kell vennie még az én szavaimat is, mert olyan dolgokat mondok, olyan megnyilatkozásokat teszek, amiket más nem mondhat el.

Ebben rejlik a sámán ereje, ez a szerepe!

Ez a költőnek is a szerepe. A szovjet hatalom éveiben sok sámánból lett költő, mert nem volt más lehetősége gondolatainak az elmondására, nem volt más megnyilatkozási formája. Ezért lettek sokan elhivatott sámán-költők, elhivatott és elismert emberek. A világi nyelv volt ez, amelyen az emberiséghez szólhattunk.

A költő az Ég hírvivője, Torum küldötte, aki látnok és próféta itt a Földön és jövendő. Ez volt a szerepe a régi népeknél, a görögöknél és suméroknál. Ő mondta ki a szót.

A szó nagyszerű erő: egész világot tud építeni és rombolni, a szóval embert lehet ölni. De én nem akarok ölni ezzel az erővel, hanem gyógyítani akarok s ebben segít nekem a dob.

A legfontosabb lokátorom a szívem. *Lili* = lélek, a lélegzésnek, a levegőnek az istene. Már a suméroknál megvolt a *lelki*-lélek, ez a magyaroknál a *lélek*, a finneknél a *loyly*; a hantiknál a *lili*, az a lélek, amelyik belül, bennünk lakozik, velünk van. Ez a lélek segít a dob révén, a levegő révén. Ez az én segítőársam...

A dob – segítőárs. De az igazi „dob” itt van bennem.

A költő, még egyszer mondok, világi szavakkal fejezi ki magát. A kereszténység nem ölte meg a költőket, énekelhettek a Goethék, a Puskinok, mert ők is sámánok, csak más hangszereken játszanak, dob nélkül. Vagy említhetem Bartókot, Bachot, akik a hangszerekkel fejezték ki mondanivalójukat. Itt van Bach! Bach zenéje ugyanaz, mint a dobszó, csak világi formában, a lélek kifejezése.

... Európában sem tűntek el a sámánok, azok segítették az embereket. Petőfi is ilyen sámán, aki 1848-ban jelent meg. Mert a sámánok, költők, akkor lépnek föl, amikor forradalmat kell

csinálni, vagy át kell formálni az életet. Petőfi pontosan abban a pillanatban lépett fel, amikor kellett. Persze dob nélkül! Ám ez nem jelenti, hogy ne lett volna a lelkében dob...

A költőket az írókat tisztelni kell, mert ők voltaképpen sámánok, akik fel tudják építeni a világot, de porig is tudják rombolni azt a világot, amelyik fittyet hány a tehetségre, s nem becsüli a tehetséggel áldott embereket. Azok a királyok, fejedelmek, államférfiak, köztársasági elnökök, akik nem becsülik a költőket, hamar távozni kényszerülnek. Letűnnek, mert képtelenek felépíteni a társadalmat a költők, írók, művészek nélkül. Egyáltalán, az emberiség intellektuális részének közreműködése nélkül semmilyen társadalmat nem lehet felépíteni egyik korban sem.

Régebben nem lehetett meglenni sámánok nélkül, s ma sem lehet meg egyetlen elnök sem az intellektuális világ segítése nélkül. Az emberiség intellektuális részét alkotják a költők, művészek. Az emberiség agyát jelentik ők, ezért nagy becsben kell részesíteni az írókat, költőket, sámánokat...

A medveünnep az emberiség kezdeti korának színjátéka, nem a pusztá látványosság volt a célja, hanem kifejezetten mágikus szerepe volt. Az emberek egyszerűen benne éltek ebben a színjátékban, itt oldották meg életük fő kérdéseit. Itt nyertek gyógyulást a betegek, s ha csak a manysi történelemből indulok ki, azt mondhatom, hogy az államférfiakat is itt „gyógyították”, vagyis befolyásolták tevékenységüket s a sámán irányította munkájukat. Ha pedig megkérdezték a sámántól, honnan tudod? Ráfelelte: 'Az Ég súgja!'

S nemcsak beszéltek a medveünnepen, hanem az maga volt a cselekvés, a megjelenítés. Részt vettem ilyen ünnepeken.

Egyszer, amikor halálos beteg voltam s az orvosok reménytelenül széttárták karjukat, apám a sámánokhoz fordult. Megengedhette magának, hogy áldozati szertartást végeztessen. Azt mondták, hogy csak a sámánok tudják megmenteni az életemet. Ennek érdekében egy háromnapos szertartást tartottak a javamra, aminek során visszaadták a lelkemet. Azt mondták a sámánok: az anyád meghalt, a nagyapád meghalt, s ők nem akarják, hogy ezen a hideg Földön tovább éljen ez a gyerek. De ha az egész falu népe kiáll mellette s azt mondja, éljen, akkor megadjuk neki a lehetőséget, de azt kérjük tőle, hogy a jövőben mindig a mi szándékunkat teljesítse.

Így azután meggyógyított a sámán, s ami még ennél is fontosabb, lehetőség nyílt számomra, hogy megérezsem, mennyire fontos a sámánok szerepe. Most már tudom, mit jelent ez a színjáték. Az orvosok képtelenek voltak meggyógyítani, de sámánok kigyógyítottak, mert visszaadták hitemet s újra értelmet nyert az élet. Ráébresztettek, hogy akarjak élni, mert küldetés vár rám ebben az életben. Mindezt megírtam könyveimben, regényeimben, különösen a „Patyopká”-ban. Magyarul is megjelent, ha valakit érdekel, elolvashatja...

... Azt kérdezi, fennmaradnak-e a kis népek vagy sem?!

... Minden nép történetének van kezdete és vége. A kis népeknek nagyon kevés esélyük van rá, hogy fenn tudjanak maradni modern világunkban. Nagyon kevés esélyük. Ezer év múlva sok közülük esetleg már nem is fog létezni. De ahogyan az isten megőrizte bennünket ezer-kétezer évvel azután is, hogy a magyarok ideköltöztek a Kárpát-medencébe és mi ott fennmaradhattunk a tajgában, úgy látszik, van olyan része a népeknek, vannak sámánjaik az erdők és mocsarak mélyén, a hegyekben vagy távoli szigeteken, ahol fennmaradnak apró embercsoportok, hogy az eljövendő nemzedékeknek elmondják, kik ők, mik ők.

Eltűnhet akármelyik nagy nemzet, még az angol nyelv is feledésbe merülhet, még az orosz nyelv is, amelyen most beszélek, eltűnhet, s el is tűnik, ha meggondolatlanul bánik a kis népekkel. Ha rosszul bánik velük, letűnhet a történelem színpadáról.

Így tehát népem maradéka, s mindaz, ami fennmaradt a régi civilizációkból – emlékeztető a nagy népeknek, hogy ne cselekedjenek soha rosszat, különben utolsóak lesznek az emberek között.

Nekünk, s népünknek mégis vannak esélyeink, hogy fennmaradjunk, bár reményeink meglehetősen kicsik. Csak azok a népek maradnak fenn, amelyek bölcs gazdái a földnek, okosak, amikor a hazájukról van szó s bölcsen bánnak önmagukkal, anyanyelvükkel. Ezek a népek fennmaradnak..."

A dániai magyarokról

Az első világháború után csekély számú magyar kapott menedéket Dániában, főként olyanok, akik mint tisztok éltek meg az első világháborút és a kommünt. Magyar nyelvtudásuk megmaradt, naponta olvasták főleg Petőfi Sándor verseit. Amikor mi, 56-os magyarok megjelentünk, örömmel fogadtak, számuk azonban már nagyon csekély volt.

A második világháborúban ide (Dániába) vezényeltek magyar egységeket és jó néhányan kerültek ide a nyugatra evakuált kastély két évjáratából. A katonai egységekből többen összekötetésbe léptek a dán ellenállókkal, s ezért történt, hogy a háború végén ugyan minden külföldi állampolgárt kiutasítottak Dániából, a magyarok azonban ott maradhattak mint kivétel. Közülük is azonban 95% hazatért. P. Pohly János készítette el az első magyar-dán szótárt.

1956-ban Dánia befogadott 1000 menekültet, akikért az osztrák határra küldtek egy vöröskeresztes vonatot, úgy szállították őket Dániába. Ez 1956. november 28-án történt, Németújvárosban egy kirabolt kastély volt a gyülekezőhelyünk. Mivel Dániából sokan a magyarok közül tovább emigráltak – összesen 443 személy – főleg Kanada, Egyesült Államok és Ausztrália felé, helyüket Dániában Jugoszláviából menekültek táborából és más államok menekültjeiből töltötték fel, így maradtunk Dániában összesen 887-en, és itt vagyunk 1996-ban már 40 éve, valamennyien mint dán állampolgárok.

A közbenső időben is jöttek kis számban magyarok házasság és kinnmaradás (disszidálás) révén, legtöbben voltak az Erdélyből származó magyar menekültek a 80-as években. Nagy öröm volt ez számunkra, mert bizony megfogytak a számunk s a második generáció már teljesen beleolvadt a dán társadalomba. Olyan gyerekek, akik szépen beszéltek magyarul, bizony nagy élmény volt számunkra és az ma is. A magyar menekültek 2/3 része férfi volt és 30 év alatti fiatal, sokan közülük pedig 20 év alattiak voltak, család nélkül. Az újonnan érkezett menekültek nagy része tovább emigrált, vagy házasság révén beleolvadt a dán társadalomba. Az ezekből a vegyes házasságokból született gyermekek már nem beszélnek magyarul, de magyar érzelműek. A csekély számban és szétszórta élő magyarok összetartozásában nagy szerepe volt P. Horváth Kálmánnak.

Szociális helyzetük megfelel körülbelül az otthoni közepesnek. Mivel Dániában is nagy munkanélküliség volt, az elhelyezkedés nem ment simán. Az okleveles mérnököket viszont elkapták a privát vállalatok, mert a Műegyetemnek jó híre volt és a dán cégek kaptak feladatokat az arab országok (Irán, Szaúd-Arábia) modernizálása terén. Az orvosok is kaptak munkát azután, hogy a második részt le kellett tenniük a vizsgáikból. A munkások és alkalmazottak pedig a dánokkal azonos nívón dolgozhattak, közülük sokan ünnepelethették 25 éves jubileumukat az őket alkalmazó cégeknél. Itt Dániában nagy volt a munkanélküliség, s még a kitűnően képzett, több nyelvet beszélő dánok is sorbaálltak az ausztráliai, a kanadai és USA követségek előtt kivándorlás céljából.

Vallásukra nézve a Dániában élő magyarok közül a legtöbben római katolikusok voltak, a többiek reformátusok, evangélikusok, görögkeletiek és mozaizsk (zsidó) vallásúak, továbbá nagyszámú vallás nélküli. Érdekes, hogy a mozaizsk vallásúak majdnem teljes számban tovább emigráltak, pedig Dániában nem létezik antiszemitizmus.

A dán nyelv a német nyelvcsaládhoz tartozik, de nagyon speciális, torokhangok és gégehangok különleges változata. Magyar fül számára nehéz utánozni és csak 5 millió ember beszéli. Dániában van a világ legmagasabb adója. Nemcsak személyi jövedelemadót kell fizetni, nemcsak telekadót, hanem még azután is ha háza van aszerint, hogy mennyi lakbért fizetne egy ilyen házért. Az adóbevalláson pl. még azt is fel kell tüntetni, hogy az ember mennyi pénzt ajándékozott az év folyamán a gyerekeinek, nem is szólva az egyebekről. Az arhusi egyetem nyelvészeti osztályán magyar szak működik, amely a dán diákok körében népszerű színvonalas munkájával.

A társadalom homogén, nehéz beleolvadni. Bár az utolsó 2 évtizedben sok bevándorló jött más országokból – törökök, ázsiaiak, chileiek – de mindenki megegyezik abban, hogy a magyarok a bevándorlók „arisztokratái”.

Storm Sarolta

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület

Egyesületünk – amint az ország sok más megyéjében – 1990-ben alakult. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy csupán ez időtől fogva ismert a helytörténeti, honismereti munka régióinkban. Elég itt csupán a régebben létrejött körökre, szakkörökre (éppen ebben a számban olvashatunk a fennállásának immár huszonötödik esztendejét is meghaladó jászkiséri Csete Balázs szakköréről), illetőleg az egykori lelkes helytörténészekre, kutatókra gondolunk, akiknek áldásos tevékenysége nem egy esetben egy-egy múzeum, illetőleg helytörténeti gyűjtemény létrehozásához vezetett. (Többek között így jött létre az egykori lelkes kun-szentmártoni tanár, Turcsányi István munkájának köszönhetően a Helytörténeti Gyűjtemény, amely ma már múzeumként működik, de a kisújszállási Morgó csárdában is így szerveződött helytörténeti-néprajzi gyűjtemény, Zsoldos István tanár úrnak köszönhetően.)

Látható tehát, hogy 1990 előtt is lelkes kutatógárda dolgozott a megyében, akik aktívan kivették részüket az akkor még a Hazafias Népfront keretein belül működő honismereti mozgalomból. Munkájuk jelentőségét elsősorban az évenként meghirdetett helytörténeti, honismereti pályázatokra beadott dolgozatok minősítik, amelyek közül számos országos viszonylatban is megállta a helyét, díjazott lett. A rendszeres pályázók közül elég itt csak a Győri János által vezetett jászkiséri Csete Balázs szakkörre utalnunk, illetve a Jászság, valamint a Nagykunság más egyéni kutatóira.

1990 novemberében a Megyei Társadalmi Egyesületek Székházában Turóczy Istvánné dr. és T. dr. Bereczki Ibolya szervező munkájának köszönhetően 30 egyéni és 10 közösségi tag részvételével – köztük a Nagykunsági Honismereti Műhely, a szolnoki Napsugár Gyermekeház és a kötélki Honismereti Szakkör – megtartott közgyűlésen megalakult a *Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület*. Az alakuló gyűlés alapszabályban fogalmazta meg egyesületünk célját: „a megye területén működő szakkörök (hely- és intézménytörténeti, krónikaíró, néprajzi és nyelvjárási, tárgy- és adatgyűjtő, hagyományőrző), helytörténészek, továbbá a társadalmi és művészeti hagyományokat fenntartó közösségek munkájának összehangolása, módszertani segítése. A haza és a szülőföld szeretetére, tiszteletére irányuló olyan tevékenység, amely segíti a kötődést a településhez, a település társadalmi, kulturális, természeti értékeinek felkutatása, megőrzése és gazdagítása által.”

Tevékenységünk elsősorban a Megyei Múzeumi Szervezethez kötődik, első elnökünk szintén a múzeum néprajzos munkatársa, osztályvezetője, T. dr. Bereczki Ibolya lett. 1990 óta taglétszámunk folyamatosan gyarapodott, s ma már 80 egyéni és 18 közösségi tagunk van. Az elmúlt esztendőben az egyesület közgyűlése új elnököt és új titkárt választott.

Egyesületünk az eddig eltelt időszak során számos rendezvény társszervezője, illetve szervezője, rendezője volt. Ezek közül viszonylag rendszeres, állandó programunk a Kilátó című előadássorozat, amelyen a megyénkbeli hivatásos és nem hivatásos kutatók mellett más vidékek kutatói is szerepeltek. Így például a debreceni KLTE Néprajzi Tanszékének tanára, dr. Kotics József, aki *Kiközösítés vagy elfogadás?* címmel tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást a hagyományos közösségek normáiról, illetve azok társadalmi kontrolljáról. Ugyancsak nagy érdeklődés kísérte a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgatójának, dr. Cseri Miklósnak diavetítéses finnországi útinaplóját. Szintén rendszeres rendezvényeink sorába illik a Jászkiséren évente megrendezett *Apáról fiúra* hagyományőrző gyermekjátékok bemutatója, amelynek fő szervezője, rendezője, a Csete Balázs Szakkör. Az 1997-ben immár nyolcadik alkalommal lebonyolított bemutató helyszíne Jászkisér mellett Karcag volt.

Egyesületünk a Honismereti Szövetséggel közösen is több rendezvény házigazdája volt. Így például 1993-ban Szolnokon szerveztük meg a Honismereti Táborvezetők Országos Találkozóját. Társrendezőként több tudományos konferencia szervezésében, lebonyolításában vettünk részt, mint például a jászberényi és a szolnoki színhellyel 1993-ban rendezett *Gyermekvilág a régi magyar falun* című tanácskozás, valamint az 1994-ben Tiszafüreden tartott *Állatábrázolás a magyar néphagyományban* című konferencia.

Csekély anyagi lehetőségeinkhez mérten igyekszünk figyelmet fordítani különböző kiadványok megjelentetésére is. E tevékenységünkhöz jelentős anyagi támogatást nyújtott, illetőleg nyújt a Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. Az eltelt évek jelentősebb kiadványai a jászberényi tanácskozás alkalmából megjelentetett *A jászkiérsi gyermek élete a születéstől a házasságig* című tanulmány, Csete Balázs munkája. Jelentős még a *Gyermekvilág...* konferencia előadásait közreadó tanulmánykötet, amely 1995-ben a múzeummal közös kiadásban jelent meg. Ugyancsak 1995-ben tudtuk megjelentetni – többévi próbálkozást követően – a Honismereti Téka I. kötetét, amelyet a megyében dolgozó nem hivatásos kutatók cikkeiből, tanulmányaiból szerkesztettünk. Az első kötet főképpen néprajzi témájú közléseket tartalmaz, de már megszerkesztetten vár sorára a II. kötet is, amely inkább történeti tanulmányokat tartalmaz. Reméljük, anyagi helyzetünk hamarosan lehetővé teszi, hogy e kötet is megjelenjen. Kisebb kiadványaink közül megemlíthetjük a Honismereti Hírek számait, amely híradások mellett kérdőívek közzétételével segítette az érdeklődőket. Ez utóbbi periodikánkat sajnos szintén anyagi okok miatt jelenleg szüneteltetni vagyunk kénytelenek.

Egyesületünk tevékenységében jelentős szerepet kapnak a honismereti táborok. Tagjaink közül többen maguk is szerveznek általános és középiskolás diákok számára egy-, illetve kéthetes táborokat. Ezek megalvalóságát elsősorban a Honismereti Szövetség által nyújtott, és különböző alapítványoktól elnyert pályázati támogatások teszik lehetővé. Az így létrejött táborok közül jelentősebbek a Napsugár Gyermekház táborai, illetve a dr. Kertész Róbert régész által a Jászságban szervezett ősrégészeti tábor, valamint a Tiszaparti Táncegyüttes néptánc-táborai. Egyesületünk több év után 1997-ben újra megszervezte honismereti táborát, ezúttal a Tisza melletti Kötelen, ahol a megye középiskolás diákjai vettek részt a munkában. (Erről a Honismeret 1998/1 számában részletesebben is beszámoltunk.)

A Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Honismereti Egyesület megalakulásakor jogot szerzett arra, hogy a Hazafias Népfőnt megyei Bizottsága által korábban létrehívott Csete Balázs Emlékplakett kitüntetés adományozza. Az emlékplakettel évente köszönjük meg legaktívabb tagjaink, kutatóink áldozatos munkáját. Az emlékplakettet eddig időrendi sorrendben a következő 11 tagunk kapta meg: 1988-ban Győri János és Kaposvári Gyula, 1989-ben Faragó Jánosné, 1990-ben Rusvay Lajos, 1991-ben Molnár István, 1992-ben dr. Dienes Erzsébet, 1993-ban Győri Jánosné, 1994-ben dr. Tolnay Gábor, 1995-ben Zsoldos István, 1996-ban özv. Józsa Istvánné, 1997-ben leköszönő elnökünk, T. dr. Bereczki Ibolya.

Egyesületünk jelentős anyagi és egyéb segítséget, támogatást kap más civil szervezetektől, illetőleg intézményektől. Fő támogatóink a Megyei Múzeumi Szervezet mellett a Megyei Művelődési és Ifjúsági Szolgálat, a Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, a Györffy István Népfőiskolai Társaság, valamint a Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Levéltár. Támogatásuk és tagjaink segítsége nélkül nem tudnánk az alapszabályunkban megfogalmazott célokat szem előtt tartva, annak szellemében dolgozni, működni.

Dr. Nagy Molnár Miklós

A Csete Balázs Helytörténeti Szakkör

Csete Balázs 1893-ban született, Jászkiséren. Szolnokon járt polgári iskolába és rendszeres látogatója volt a szolnoki Művésztelep kiállításainak. A Kiskunfélegyházi Tanítóképző után beiratkozott a Budapesti Képzőművészeti Főiskola rajztanári szakára. 1915-ben katonai szolgálatra vonult be és hadifogságba esett. 1920-ban került haza, és fejezte be a főiskolai tanulmányait. Művészeti pályát szeretett volna választani, de családi okok miatt ez nem sikerült. Csepelen tanított 21 éven keresztül. 1948-ban Jászkisérré helyezette magát azzal a szándékkal, hogy szülőfaluja néprajzával foglalkozzon. Nyugdíjba vonulása után haláláig 1952 és 1958 között a Szolnoki Damjanich Múzeum munkatársaként dolgozott. Közben egyre többet foglalkozott népművészettel. Bejárta szülőföldjét, Kalotaszeget; szorgalmazta az iskolák múzeumi látogatását és iskolamúzeumok létrehozását, a népművészet tantárggyá emelését, és a rajztanárok részvételét a falukutató mozgalomban. Közben mindent leírt, lerajzolt ami a jászkiséri emberrel történt születésétől a haláláig.

A Csete Balázs Honismereti Szakkör 1970-ben alakult. Kezdetben 10 tagja volt, napjainkban 70 rendes, és 30 pártoló tagja van. Összejöveteleinket minden hétfőn tartjuk. A szakkör vezetője alakulásától napjainkig Győri János történelem–népművelés szakos, nyugdíjas tanár. Kezdetben néprajzi tárgyakat gyűjtöttünk, számuk napjainkban meghaladja a 2000 db-ot. Elhelyezésükre 1981-ben az akkori Nagyközségi Tanács átadta a tájjellegű óvoda romos épületét, melynek területe 200 m². Az épület 1995-ben tovább bővült. Az Önkormányzat rendelkezésünkre bocsátotta a hozzá tartozó cselédlakást, és a 600 n-öl területű udvart. Az épület és az udvar rendkívül rossz állapotban volt, de a szakkör tagjai kevés önkormányzati támogatással rendbetették, és berendezték a 7 helyiségből álló épületet. Udvart, konyhakertet, baromfi- és disznóólat, valamint fészert alakított ki „Jászporta” elnevezéssel, amit 1995. augusztus 13-án a Jászok Világtalálkozójának zárórendezvényeként nyitottunk meg. 1996-ban emlékparkot hoztunk létre a Honfoglalás 1100 éves évfordulójának emlékére. Az emlékparkban 11 platóra ültetéssel tisztelegünk az elmúlt századok emlékének.

1997-ben kopjafát állítottunk a magyar oktatás 1000 éves évfordulójának tiszteletére. Ebben az évben vette fel a nagyközség iskolája a Csete Balázs Általános Iskola és Szakiskola nevet.

1973-tól folyamatosan készítünk pályamunkákat községünk népszokásaiból. 1988: Húsvéti népszokások Jászkiséren, 1995: Lakodalmi szokások Jászkiséren régen és ma, 1996: Református és római katolikus népszokások Jászkiséren régen és ma, 1997: Családom és életem története címmel. Pályamunkáink eljutnak a megyei és országos múzeumi pályázatokra. A Néprajzi Múzeum értékeli a pályamunkánkat: több II–III. helyezést értünk el, míg 1994-ben országos első, 1995-ben pedig a Néprajzi Múzeum Baráti Körének különdíját nyertük el. Az 1996-os pályamunkánkkal a megyén kiemelt első díjat nyertünk, és a Néprajzi Múzeum kitüntetését nyertük el.

A gyermekekkel való foglalkozás szakkörünk és a helytörténeti gyűjtemény kiemelt feladata. Névadónk *Jászkiséri gyermekjátékok* című munkáját vesszük alapul, ami 1957-ben került kiadásra, valamint az 1993-ban kiadott *A jászkiséri gyermek élete a születéstől a házasságig* című munkáját. Ezek felhasználásával tanítjuk a gyermekeket a népi gyermekjátékok készítésére. E tevékenységet a szakkör tagságából 20 tag végzi, évenként 25–30 alkalommal. Több tudományos tanácskozásnak is voltunk házigazdái. Pl.: 1992-ben Jász–Nagykun–Szolnok Megye nálunk rendezte meg a megyei Kossuth ünnepséget.

Gyűjteményünket külföldi és helyi csoportok is látogatják, akik részére játékkészítő foglalkozásokat tartunk; vendégek érkeztek Svájc-ból, Japánból, Tirolból, Franciaországból, USA-ból. Ezenkívül az utazási irodák programjaiban szerepelünk, valamint a Jászkun kerékpártúrák pihenőhelyeként. Évenként 3–4 kirándulást szervezünk a szakkör tagságának. Így 1993-ban bejártuk Kalotaszeg és Erdély legszebb tájait. 1994-ben Zsámbék–Tatabánya, majd Tata volt az útvonalunk. 1997-ben Gödöllőre és a Felső–Jászság településeire látogattunk el.

1989-től minden évben megrendezzük az *Apáról–fiúra* című gyermekjáték bemutatót. Első alkalommal 8 csoport, majd 12 csoport, 34 csoport jelentkezett 700 fővel. A csoportok jól érzik magukat és általában a nagyszülők, a szülők, gyermekek közös szerepléssel mutatják be a

színpadon, hogy milyen gyermekjátékokat, szokásokat örökölték az elődöktől. 1997-ben két helyszínen, Karcagon és Jászkiséren, rendeztük meg az *Apáról-fiúra* című bemutatót, a csoportok száma 33 volt, 700 fővel.

Az elmúlt évek megerősítették a honismereti munka fontosságát. Nagyközségünk vezetői méltányolják munkánkat, számítanak véleményünkre, figyelemmel kísérik rendezvényeinket és lehetőségeik szerint támogatják azokat. A 28 év alatt a szakköri tagságon túl, a tagok között baráti kapcsolatok is szövődtek. Segítik egymást szabadidejükben is. A közös névnapok, évenkénti karácsonyi ünnepségek, színházlátogatások mindezt bizonyítják.

Győri János

A honismereti munka a karcagi Déryné Művelődési és Ifjúsági Központban

Több mint húsz év az az időszak, melyről most számot adok, hiszen minden munkának – és főleg mérhető eredménynek – van előkészítő szakasza. Ilyen hosszú idő elteltével előkészítő szakasznak tekinthető az intézményben működő szakkör, melynek tagjai között fotósok, helytörténettel tanult szakmájuk (történelem tanár) alapján foglalkozók, minden iránt érdeklődő fiatalok, és nagy időkre emlékező öregek voltak.

Az első jelentősebb eredmény 1977-ből származik. Egy pályázatra Karcag város határneveit írta verseibe egy idős parasztember. (A pályázat képzőművészeti, irodalmi és helytörténeti témájú volt.)

Ezután következett a hazánk jeles népművészeti tájegységeit bemutató rendezvények sora. Alapelv volt az adott tájegység bemutatása és a bemutatkozás viszonzása. A kölcsönösség alapján így ismerték meg a karcagiak Kalocsa, Mezőkövesd, Decs, Kiskunhalas stb. népművészetét és jelent meg Karcag és a Nagy-kunság tárgyalkotó népművészete, élő képzőművészete az adott településeken. Minden alkalommal igyekeztünk szellemi életünkről minél teljesebb képet mutatni, ebbe belefértek a Kutató Intézet tudományos előadásai is. Ezzel párhuzamosan a Berekfürdőben üdülőknek minden nyáron igyekeztünk bemutatni Karcagot és a Nagy-kunságot. Kéthetes ismétléssel volt diavetítéses előadás, orvosi előadás a berekfürdői gyógyvízről és hatásáról, népzenei csoportok szereplése. A szállodával közösen szerveztünk kirándulásokat a Hortobágyra és Karcagra. Szakmai tanácskozást szerveztünk arról, hogy a közművelődés hogyan segítheti az utazási irodákat, hogyan töltheti meg értékes programmal az utazásokat, mit vállalhat egy-egy művelődési intézmény a „kulturális turizmus”-ból. Intézményünk igen sok kirándulást szervezett, amelyen ún. „TIT kísérő” volt az idegenvezető. Megmutattuk „Karcagnak az országot.”

A folyamatosan jelentkező tevékenységek után fogalmaztuk meg feladatunkat az alábbiak szerint: a honismereti tevékenység nem egy részterület az intézmény feladatai körül, hanem szemlélet, amely valamennyi részterületen érvényesül. Erről 1991-ben vázlatosan szóltam a Honismereti Akadémián. Így a következő tevékenységekben jelent meg a honismeret intézményünk munkájában.

1. *Kiállítások.* Karcagi Kiszaléria elnevezéssel több mint egy évtizede rendszeresek voltak a képzőművészeti kiállítások. Ebben csak annyi változás történt, hogy az élő magyar képzőművészetből a nagy-kunsági származásúak, vagy ábrázolásukban a tájhoz kötődő alkotókat mutattunk be, akadémiát végzetteket és amatőröket egyaránt. Nem szűkült be ezzel a tartalmi kötődéssel a kiállítók sora, mivel a Hortobágyi Alkotótáborral szoros kapcsolatot tartottunk, így a tájhoz kötődő alkotók sora finn, olasz stb. alkotókkal bővült.

2. *Irodalmi értékek közvetítése.* Minden ismeretterjesztő munkában az örök emberi érték közvetítésére törekedtünk. Érvényes volt ez az irodalmi ismeretek terjesztésére és az irodalmi élmények befogadására is. Ugyanakkor a táj irodalmi megjelenítése, illetve a Nagy-kunságban született, itt élő, alkotó írók–költők alkotásainak és életútjának megismertetése is feladat volt. Vonatkozott ez a kortárs élő irodalom és a korábbi időszakok alkotásaira. Az irodalmi értékek

előadóművészek által történő közvetítésénél mindig számítottunk (és ma is számítunk) karcagi és nagykunsági születésű színészekre.

Ebben a fejezetben kell szólnom a rokon népek irodalmának fordításáról. Körmendi Lajos író ebben az időszakban intézményünk munkatársa volt, nevéhez fűződik a „honismereti szemlélet” kidolgozása. A Műfordító Műhelyben az orosz közvetítő nyelv segítségével fordították a rokon népek irodalmi alkotásait, amely a *Szent forrás* című kötetben jelent meg.

3. *A természettudományok jelenléte a honismeretben.* A humán tudományok terén dolgozó, alkotó egyének hajlamosak saját tudományterületük túlhangsúlyozására, és sokszor csak a történelem, művelődéstörténet felől közelítjük a témát. Szerencsére munkánk nem vált így egyoldalúvá, hiszen növény- és állatvilágunkat bemutató, természetföldrajzi előadások, vetítések sora illeszkedett programjainkba.

4. *Kiadványok.* A város az elmúlt évtizedekben is nagy erőfeszítéssel igyekezett helyi kiadványokat megjelentetni. Nagykunsági Füzetek sorozat címmel jelentős helytörténeti írások jelentek meg. Ami a Művelődési Központhoz kötődik az a *Karcagi Hírmondó*. Amikor először megjelent, akkor a Dérnyé Művelődési Központ műsorfüzetének melléklete címen került közre, és havi megjelenésű volt. Mindannyian városi újságot szeretünk volna, így a hivatalos engedélyeztetés is megkezdődött. Egy ideig a városi újság kiadója is a Művelődési Központ volt

Következő nagy elhatározásunk a Kalendárium megjelentetése volt. A város támogatta elképzelésünket, így immár hatodik alkalommal jelent meg. Ezekben a kiadványokban rendszeresen publikálnak a Honismereti Műhely volt tagjai.

5. *Kiemelkedő személyiségek* ismerete, kapcsolattartás az Öregdiákok Egyesületével. A város szülőttei között igen sok kiemelkedő személyiség van, ehhez csatlakozik a Gimnázium és a Mezőgazdasági Szakközépiskola régi tanulói közül kikerült, a tudomány és a művészet terén jelentőset alkotók köre. A Gimnázium egykori tanítványaiból alakult Öregdiákok Egyesületének budapesti és szolnoki szervezete rendszeresen tart összejevetelt. A jelenlegi működési rend alapján évente egy alkalommal (október első hétvégéjén) Karcagon találkoznak. Ez mindig jeles nap a város életében és intézményünkben.

Általam fontosnak tartott célkitűzésünk egy *Karcagi Ki-Kicsoda* összeállítás. Ebben biztosan támaszkodhatnánk Körmendi Lajos már ezzel a címmel megkezdett munkájára. Szeretném, ha minden iskolás megtanulná Kováts Mihály életútját csakúgy, mint Gergely János tudományos, vagy Sarkady Sándor költői munkásságát.

6. *Honismereti csoportok, körök működése, egyéni kutatók összefogása.* Az elmúlt évek során volt, amikor párhuzamosan működött általános és középiskolás szakkör, működött a Műfordító Műhely, a Honismereti Műhely. Emellett beindult az általános iskolákban a honismereti fakultáció.

A korosztályonként végzett honismereti munka egy-egy állomása volt:

- Hagyományörző népi gyermekjátékok közösségi bemutatója, *Apáról fiúra* címmel. Jászkisér kezdeményezésére Jászkisér és Karcag helyszínekkkel, hagyományosan advent idején volt, eddig nyolc alkalommal.
- Középiskolások körében önálló helytörténeti csoport működött. Elsősorban a Gimnázium szellemi örökségének feldolgozása volt a téma, neves, tudós és művész tanárok életútjának kutatása.
- Pályadíjakat alapítottunk, bekapcsolva a Városi Könyvtárt is. Pl. Németh Gyula díj, a nyelvtanulásban elért eredmény jutalmazására, feltétel két középfokú nyelvvizsga. Több mint 10 éve él még a Gaál László díj, a Horváth Ferenc díj. Mindketten az iskola igazgatói voltak.

Az egyéni kutatók havonta találkoztak, rendszerint a kör tagjai közül került ki az előadó is, de voltak meghívott előadók is.

7. *Pályázatok.* Először 1986-ban hirdettük meg *Nagykunság múltja és jelene* című honismereti pályázatot. Két évet ölel át, a páros évek vége felé írjuk ki, és a következő év jeles eseményéhez kapcsoljuk az eredményhirdetést (pl. 1995-ben a redemptiós emlékűnnepségen, 1997-ben a Nagykunsági Kulturális Napok rendezvényén). Szakemberek véleménye szerint jelentős szellemi értéket képviselnek ezek a tanulmányok. A város kiadói tervében szerepelteti

megjelentetésüket. Van aminek megjelentetéséhez a város hozzájárult, és van melyet a város megjelentetett.

8. Külön kell megemlítenek az ún. *nagyrendezvényeket*, melyek a városi koordinálással (Kováts Mihály napok), vagy városi szervezésben valósulnak meg (Nagykunsági Kulturális Napok). Ezek évente ismétlődnek és minden esetben helytörténeti vonatkozásuk van. Jeles évfordulóhoz kötődő nagyrendezvény volt a kunok betelepülésének 700 éves évfordulója, a redemptió 250 éves évfordulója.

9. A *testvérvárosi kapcsolatokat* is meg kell említenem. Az utóbbi időszakban lett testvérvárosunk "moravica, a bácskai kirajzás során oda is települtek ki Karcagról kunok; és Mérke, a kun és kazah népek rokoni kapcsolatai alapján. A testvérvárosokkal tartott (város szinten koordinált) kapcsolat is számos lehetőséget ad.

Szeretném hangsúlyozni, hogy igyekszünk mindig Nagykunságban gondolkodni. Ezt szolgálta a nagykun települések együttműködési megállapodása, amely szinte változatlanul él, immár több mint egy évtizede. A Nagykunságért díjat minden évben a polgármesterek döntése alapján kapja meg, aki mérhetően tett a Nagykunságért. Kiadványok megjelenítésében is van együttműködés (pl. *A Jászkunság összefogása* című tanulmánykötet).

Korábbi munkánkra épül a Tourinform Iroda megnyitása. Említettem korábbi kezdeményezéseinket, melyet az utóbbi években önálló munkaterületként végeztünk, kulturális turizmus címmel. A város is nagy figyelmet fordított az idegenforgalomra (mint gazdasági tényezőre is). Jelen voltunk az *...Utazás* kiállításokon, kiadvánnyal és szóbeli meggyőzés eszközeivel igyekeztünk a sok külföldi utazást hirdető standok tövében felhívni a figyelmet egy történelmére és hagyományira büszke kisvárosra. Ez év januárjától az intézmény egyik telephelye a Tourinform Iroda, melynek feladata, hogy értékeinket közvetítse más területre és szervezze azokat az alkalmakat, amikor az idelátogatóknak be tudja mutatni mindazt, ami szerintünk fontos.

Schermanné Kása Erzsébet

Szigeti György nyolcvanéves

Csongrád megye egyik leggazdagabb néprajzi, honismereti gyűjtő- és feldolgozó munkát végző személyisége, *Szigeti György*, sokunknak Gyuri Bácsija, ez év nyarán tölti be nyolcvanadik életévét.

Az egykori Csanád megye egyik községében, Apátfalván paraszti családban született 1918. június 1-én. Az elemi iskola és a polgári elvégzése után Szegeden tanult tovább, mint a legtöbb tehetséges falusi gyerek, a Katolikus Tanítóképző Intézetben. Ebben az iskolában több jelentős pedagógus mellett az a Bálint Sándor is tanította, aki a magyar és a nemzetközi néprajztudomány egyik legjelentősebb személyisége volt, és számtalan tanítványával, falusi tanítók hosszú sorával, többek közt Szigeti Györggyel is megszerettette a néprajzot.

Az oklevél megszerzése után 1939-ben több helyen volt orgonista, Szegeden, Makón, Cegléden. 1940–1944 között Méhiben és Erdődön – ma az előbbi Szlovákiában, az utóbbi Romániában van – tanít. A második világháború utolsó évében, 1944 nyarán tartalékos tisztként behívták katonának, 1945 tavaszán szovjet hadifogságba esett. 1947-ben tért haza szülőfalujába, ahol előbb tanító, majd később a tanárképző főiskola elvégzése után magyartörténelem-ének szakos tanár lett. 1966-ban Szegedre költözött, ekkor már Kiszomborban tanít, majd 1970-től nyugdíjazásáig, 1979-ig a Csongrád Megyei Továbbképzési és Módszertani Intézetben népművelőként az ének–zene, képzőművészet és a néprajz–honismeret szakterületek gondozója. Nyugdíjazása után, mivel leánya Budapesten él, Budapestre költözik. Jelenleg Halásztelken lakik.

Bár már csaknem két évtizede elköltözött Csongrád megyéből, soha sem szakadt el szülőföldjétől, hazajár Apátfalvára, folytatja faluja helytörténetének, népi kultúrájának összegyűjtését, feldolgozását.

Néprajzzal az 1950-es évek elején kezd foglalkozni, amikor országszerte, így Apátfalván is megkezdődött a népi együttesek szervezése. Mint ének szakos tanár tevékenyen részt vesz az Apátfalvi Népiegyüttes szervezésében, irányításában. Megismerkedik azokkal a fiatal budapesti néprajzosokkal – Martin Györggyel, Ács Sándorral, Timár Sándorral – akik hazánkban megkezdtek a rendszeres néptánc kutatást. Ekkor kezdte összegyűjteni Kardos István apátfalvi vőfély népdalait. Jelentős szerepe volt abban, hogy Kardos István 1971-ben elnyerte a népművészet mestere címet.

Bálint Sándortól kapott néprajzi indíttatásának köszönhető, hogy az 1960-as évek elején induló honismereti munkába bekapcsolódott. Szülőfalujában honismereti szakkört szervez, helytörténeti gyűjteményt hoz létre. Amikor Apátfalváról Kiszomborra kerül ott is beindítja a honismereti szakkört és lerakja a helytörténeti gyűjtemény alapjait.

1964-től minden évben rendszeresen készíti pályamunkát a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Néprajzi Múzeum által meghirdetett néprajzi, nyelvjárási gyűjtő pályázatokra. Ezekben a dolgozatokban elsősorban Apátfalva népéletének, gazdag hagyománykincsének összegyűjtésére, megörökítésére és földolgozására törekszik. Tanulmányai-ban foglalkozik a hagyományos paraszti gazdálkodással, a népi táplálkozással, a népi hitvilággal, a hagyományos népi orvoslás módszereivel, továbbá összegyűjtötte szülőföldje földrajzi neveit, népi jogéletét. Monográfia értékű Kardos István apátfalvi vőfély népdalkincsének – háromszáz népdal – az összegyűjtése és elemzése. Több mint negyven pályamunkája van a szegedi Móra Ferenc Múzeum néprajzi adattárában. Ezekkel a dolgozataival számos alkalommal ért el megyei első és második helyezést, de az országos pályázatokon is az egyik legeredményesebb néprajzi gyűjtő megyénkből.

Amikor 1970-ben népzenei, néprajzi és honismereti tevékenységének ismeretében a Csongrád Megyei Továbbképzési és Módszertani Intézetbe kerül, népművelőként orosz-lánrészt vállal a népdalkörök, citerazenekarok, Röpülj páva körök szervezésében, szakmai, módszertani irányításában. Ennek köszönhető, hogy ebben az időben sorra alakultak, eredményesen szerepeltek a különböző népművészeti együttesek, népi alkotóművészeti szakkörök. A megye honismereti mozgalmánál a fejlődésében is jelentős szerepe volt. Szerkesztette a Csongrád Megyei Honismereti Híradót, egyik szakmai irányítója és szervezője volt a megyei honismereti diáktáboroknak, a megye egy-egy települését bemutató honismereti napoknak. Titkára volt a Csongrád Megyei Honismereti Bizottságnak. Pontos, szakszerű munkájának köszönhető, hogy nyugdíjazásakor jól működő, sokoldalú honismereti mozgalmat bízhatott utódaira.

Lassan két évtizede lesz, hogy elköltözött megyénkből, mégis gyakran lehet vele Szegeden, szülőfalujában találkozni. Továbbra is gyűjti és földolgozza, pályázatokon közkinccsé teszi szülőfaluja, Apátfalva hagyományait, nem hagyta abba a honismereti munkát.

Munkásságának nagy szerepe van abban, hogy Apátfalvát a néprajztudomány Csongrád megye egyik számontartott kutatópontjának, számos népeleti jelenség reliktum helyének tartja. Ha valamikor monográfia készül Apátfalváról, nem lehet elkerülni Szigeti György megjelent és adattárakban levő gyűjtéseire, dolgozataira történő hivatkozást.

Munkája elismerésül a pályázatokon elért értékes helyezések mellett megkapta az önkéntes néprajzi gyűjtők számára alapított legnagyobb kitüntetést, a *Sebestyén Gyula Emlékérmét* és a *Honismereti Szövetség Emléklapját*. Szülőfaluja 1994-ben honismereti munkájának az elismerésül díszpolgári címet adományozott Szigeti Györgynek.

Egy-egy kiemelkedő évforduló akarva-akaratlanul is megemlékezésre, összegzésre kerül sor. Ez a megemlékezés egyben születésnap ajándék. Összegzése annak, hogy Szigeti György mennyi mindent tett szülőfaluja népi kultúrájának a megőrzéséért. Kívánjuk és reméljük, hogy még évek hosszú során személyes találkozásokon, pályázatokon újabb-újabb részleteket ismerhetünk meg Apátfalva népi kultúrájából.

A nyolcvanadik születésnapja alkalmából az ország „honismerői” gratulálnak, jó egészséget és további hasznos tevékenységet kívánnak a honismeret területén.

A hetvenéves dr. Mándics Mihály köszöntése

1928. szeptember 4-én született paraszti családban a vegyes lakosú bácskai faluban, Csávolyon. Elemi iskolai *tanulmányait* szülőfalujában, a tanítóképzőt – ahol az aranydiploma várományosa – 1948-ban *Baján* végezte. Levelező tagozaton szerzett *Budapesten* szaktanítói képesítést, *Szegeden* pedig tanári oklevelet, ahol a *JATE*-en 1987-ben *doktori címet* érdemelt ki történelem tudomány-szabkból. *Értekezésének címe:* A magyarországi bunyevácok története, melyet a bírálók „Summa cum laude” fokozattal díjaztak. *Első* – rövid idejű – *állomáshelye* 1948 őszén a faluhoz tartozó *József-háza-pusztá* volt, ahonnan a belterületi ált. iskolához került, majd 1949 őszén a helyi „*délszláv*” – bunyevác – osztatlan iskola vezetőjévé nevezték ki. Hat év múlván került vissza *magyar iskolába*, ahol 1957-től – kis megszakítással – 1988-ig nyugdíjba vonulásáig volt az *iskola ÁMK igazgatója*.

A mindenkor tanári feladatainak lelkiismeretességét bizonyítja – számos magas elismerés mellett – az „*Apáczai Csere János*” – *díjjal* való kitüntetése is. *Izig-vérig* közéleti ember: helyi, megyei tanácstag, két évtizeden át pedig a „*bajai járás*” *országgyűlési képviselője*.

A *Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége* elnöke volt, kongresszusuk függetlenített *főtitkárrá* választotta, amely tisztséget 1973 és 1981 között látta el. Nevéhez fűződik a *Bajai Bunyevác Tájház* megnyitása is. Ma a helyi *Bunyevác Klub* elnöke, és szellemi irányítója e nemzetiségnek. A *honismereti mozgalomnak* egy életre *elkötelezte magát*, még 1960-ban a kezdet kezdetén. Szervezte az ifjú és felnőtt helytörténeti szakköröket. 1962 óta *vezeti* a többnyelvű *községi krónikát*. Az 54 kötetes kézirat csaknem hatezer oldalnyi emlékezés tárháza. 1964-ben hozta létre a *Falunúzeumot*, melynek ma is *vezetője*. Gazdag tárgyi és szellemi értékeinek nemzetiségi jellege is van. Jelen volt az országos honismereti mozgalom bölcsőjénél is. 1968-tól hosszú időn át tagja volt az országos vezetésnek is, a *Bács-megyei Egyesület* elnöke volt. Megyei kiadványt szervezett, a megyei földrajzi nevek gyűjtésének egyik elindítója. Ezért a munkáért 1980-ban *Ortutay emléklakettet*, 1993-ban *Emléklapot* kapott. A *Csávolyi Honismereti Baráti Kör* elnöke. Általa elindított *Csávolyi helytörténeti füzetek* 3. sz. van nyomdában, szerkesztését a *millicentenárium esztendejében* kezdte el. Régóta gyűjti, rendszerezi a falu szellemi és tárgyi kultúrájának emlékeit. Sokat tett – különösen az iskoláért, de a falu fejlesztéséért is. *Kiemelten* foglalkozik a hazai *bunyevácok* kutató munkájával. E témában szívesen vállalja előadások tartását magyar és anyanyelvén egyaránt. A zágrábi Tud. Minisztérium felkérésére történelemtudományból lektori munkát vállalt. Az ottani „*Ki kicsoda?*” kiadványban és már könyvekben is népszerűsítik „*közírói*” tevékenységét.

Vezetése alatt 1954–1956-ban a *helyi bunyevácok kultúracsoportjával* – mely akkor a *megye „legjobb délszláv együttese”* cím birtokosa volt – a *Kulturális Minisztérium szervezésében* 10–10 napos *országos körúton* vett részt.

Az elmúlt öt évtizedben hat könyv, számos tudományos pályamű és számtalan egyéb írás – szerkesztés, lektorálás – került ki keze alól. Magyar, horvát és német nyelven publikál. Eddigi munkássága több száz bibliográfiai tételt tesz ki. Tapasztalataival, tanácsaival segíti a hozzáfordulókat, tudását szereti átadni.

A fáradhatatlan sokoldalú, határozott egyéniségű a mindig segítőkész, az ötletgazdag, a példás életével folyamatosan nevelő szerény ember – tisztelt „*felvidéki*” felesége jó háttérével ma is fiatalosan dolgozik.

Dr. Fekete Imre

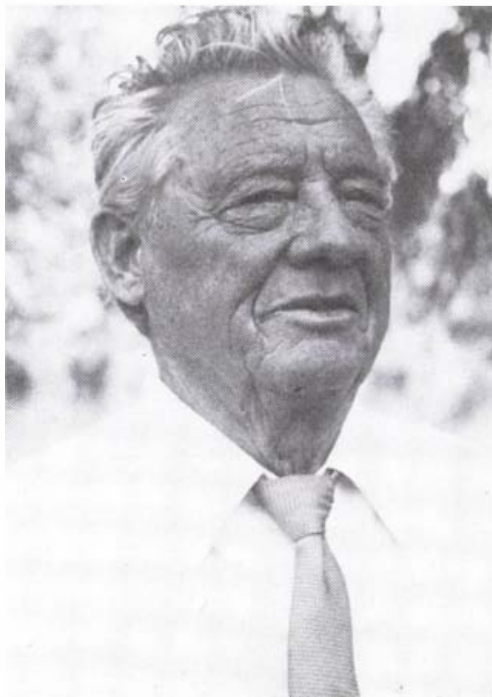
Nagy Ferenc emlékére (1920–1998)

Három esztendeje, hetvenötödik születésnapja alkalmából köszöntöttük őt folyóiratunkban,¹ visszapillantván alkotói pályájára. Akik személyesen ismertük, tudunk betegségeiről és fizikai erejének fogyatkozásáról. Mégis – látván töretlen munkálkodását és az időről időre megrendezett nagyszerű kiállításait – méltán reménykedhettünk, hogy a Sors kegyelméből még sokáig közöttünk maradhat és újabb remekművekkel gyarapíthatja a magyar faragóművészetet.

1997. december végén még átvehette Kaposváron a rangos *Somogyért* kitüntetését,² 1998. január 15-én pedig személyesen is jelen lehetett a szekszárdi megyeházán rendezett tárlatának megnyitóján – ahol 90 alkotását csodálhatták meg az érdeklődők. Ám néhány nap múlva – kiújuló szívpanaszai miatt – a mosdói kórházba került, ahol 1998. január 25-én minden halandó utolsó útjára tért. Mély részvétellel helyezték végső nyugalomra 1998. január 31-én szülőhelye, Tab (Somogy megye) temetőjében. Századunk egyik legnagyobb magyar faragó népművésze, faszobrásza, népünk és nemzetünk nagy fia szállt vele a sírba!

A nincstelen cselédcsaládból származó Nagy Ferenc élete egyaránt bővelkedett a megpróbáltatásokban és a szinte népmesei sorsfordulatokban. Gyermekévei – neki is igen korán dolgoznia kellett – leírhatatlan nyomorúságban teltek el. Noha faragói tehetsége hamar megmutakozott, mégis sokáig úgy tűnt, hogy a „puszták népe” vagy a földnélküli falusi napszámosok sanyarú, kilátástalan sorsának folytatója lesz. Hiszen a fölserdült Nagy Ferenc nehéz fizikai munkát végzett (aratás, cséplés, napszámba járás), művészkedésre nem jutott ideje. A katonaságnál – az őrszolgálat pihenő óráiban – kezdett el megint apróbb tárgyakat (pipa, szipka, dohány- és gyufatartó stb.) és emberi figurákat faragni.

A háború, majd az azt követő szovjet hadifogság szörnyűségeinek átvészélése után nyílt meg előtte az út a hivatásos faragóvá válás felé. A dunántúli pásztorfaragások hagyományából merítkező munkáit (dobozok, dúsan díszített alakos botok) először 1947-ben láthatta a nagyközönség a kaposvári helyiipari kiállításon. Művészi-szakmai látókörének kitágulását, faragótechnikájának tökéletesedését segítette elő a tihanyi Népművészeti Ház által szervezett nyári alkotótáborokon való részvétele. Tihanyban találkozott Bognár Gábor bravúros magfaragásaival,³ s az idősebb pásztorfaragók – a két Kapoli,⁴ Breglovics Kálmán, Boszkovics János – alkotásaival.

¹ Kálmán Gyula: A hetvenöt éves Nagy Ferenc faragó népművész köszöntése. Honismeret, 1995. 5. szám 93–95. old.

² „Ahogy a fa akarta...” *Somogyért* kitüntetését kapott Nagy Ferenc címmel már a mester elhunytá után jelent meg Orbánné Vég Erika riportja a *Tabi Újság* 1998. 1. számában. Nagy Ferenc nekrológia – Bertalan Béla tollából – e szám mellékleteként látott napvilágot.

³ Egyenként kifaragott cseresznyemagokból készült nyakláncai, rózsafüzérei a magfaragás legendásan bravúros darabjai. Nagy Ferenc őt tartotta példaképének a magfaragás terén.

⁴ Id. Kapoli Antal (1867–1957) mindmáig az egyetlen Kossuth-díjas (1955) faragónk. Még egy népművészünk, a karcagi Kántor Sándor (1894–1989) fazekas kapta meg (1978-ban) e rangos elismerést. Még jó néhányan (főként Nagy Ferenc) megérdemelték volna!

Ettől kezdődően Nagy Ferenc minden idejét a faragásnak szentelhette. Pályájának kezdete egybeesett tárgyi népművészetünk ama időszakával, amikor az alkotók hivatásossá – népi iparművésszé – váltak, s saját műhelyükben, sorozatban készítették munkáikat, amelyeket dísz tárgyként értékesítettek. E „szalagtermelés” megítélésében már akkor erősen megoszlottak a vélemények, ám az kétségtelen, hogy e nélkül aligha mentődhetett volna át népi faragóművészetünk jelen korunkba. A Népművészeti Intézet és a Népi Iparművészeti Tanács szakmailag és emberileg egyaránt kiváló munkatársai fölkutatták a még élő neves népművészeket. Megszervezték a művészi továbbfejlődésük feltételeit (pályázatok, ankétok, kiállítások, szakirodalom). Javaslatukra alapították a rangos Népművészet Mestere kormánykintüntetést.

Amikor 1954-ben Nagy Ferenc alapító tagja lett a budapesti központú, pár éve föloszlott Népművészek Szövetkezetének, már kiforrott, érett alkotó volt, akinek nevét együtt emlegették a legnagyobbakkal. Noha ismerte és igen nagyra tartotta az idősebb somogyi és dunántúli pásztorfaragó nemzedékhez tartozók remekműveit, nem vált szolgai másolójukká. A faragóhagyományok motívum- és formakincsének némely elemét fölhasználva olyan ízig-vérig egyéni stílust teremtett, amellyel teljesen új fejezetet nyitott a magyar faragó népi iparművészetben. A díszítendő tárgyak felületét gazdagon és lendületesen kitöltő növényi ornamentika (virágok, termések, kacsok, indák, fák) között gyakran láthatjuk az erdő-mező állatait, emberalakokat, amelyek mozgalmassabbá, létszerűbbé és változatosabbá varázsolják a látványt – egyszersmind a plasztikához való erős vonzódását jelzik.

Nagy Ferenc 1955-ben, a varsói Világifjúsági Találkozón aratta első nemzetközi sikerét. A hun-magyar mondavilágot és a honalapítást megjelenítő szarukürtjével elnyerte a fesztivál népművészeti nagydíját. Két év múlva megkapta a Népművészet Mestere címet, 1958-ban pedig neki ítélték a Kapoli-émlékdíjat. Még innen volt a negyvenen, amikor népművészként fölértkezett a csúcra.

A Népművészek Szövetkezete állandó megrendeléseivel (főként dobozokat készített ezerszámra, amelyek kivitelezésében felesége, Emma néni is sokat segített neki) nyugdíjba vonulásáig (1980) biztosította megélhetésüket. E monoton és idegörlő „tömeggyártás” havi tervét három hét alatt teljesítette, s a fölszabaduló pár napot leendő állandó kiállítására anyagának megalkotására és szoborfaragásra fordíthatta.

A Budai Várba átköltözött Magyar Nemzeti Galériában a kortárs hazai népi faragóművészek közül elsőként Nagy Ferenc munkáit mutatták be (1976. július-szeptember). A gyűjteményes kiállítás rendezője Domanovszky György azonban az önálló szobrokból csak igen keveset „válogatott be” a bemutatandó anyagba.

Nagy Ferenc azonban kemény elszántsággal faragta egymás után kisebb-nagyobb faszobrait és -domborműveit. A környezetében megfigyelt embersorsok (bölcstől a koporsóig!), a falu hétköznapi és ünnepei, történelmünk régi eseményei és mondái, a somogyi betyárvilág emlékei és legendái, irodalmi olvasmányai újabb és újabb plasztikában öltöttek testet. Faragott harmóniát sugárzó gyönyörű aktokat, Jézus szenvedéseit, a biblia és a magyar szentek (köztük szent királyaink) legendáit, monumentális világháborús emlékműveket és síremlékeket.

Nagy Ferencben már pályájának kezdetén ott munkált az a nemes gondolat, hogy művészetének keresztmetszetét bemutató gyűjteményt meg kell őriznie az utókornak. Hiszen a szövetkezet megrendeléseire készített faragványai szétszóródtak a nagyvilágban vagy hazai magángyűjtőknél lappanganak. Legszebb darabjait nem adta el, hanem gondosan megőrizte. 1983-ban valósulhatott meg egész kultúránkat gazdagító álma: Somogyi József szobrászművész, a Képzőművészeti Főiskola akkori rektora nyitotta meg Tabon Nagy Ferenc állandó kiállítását. A Tabi Galériában – immár múzeumban – az életműből több mint 120 remekmű látható: csontfaragások, cseresznye-, szilva- vagy barackmagból készült nyakláncok és karkötők, karcolozott, mélyített, domború vagy áttört technikájú szarukürtök, faragott citerák, a káprázatosan gazdag somogyi faragóhagyományok forma- és motívumkincsét egyénien reprezentáló használati tárgyak, díszdobozok – és sok-sok szoboralkotás, meg dombormű – az arasznyitól az életnagyságúig. A csodálatos kollektiót szemlélve fogalmat alkothatunk arról is, hogyan jutott el Nagy Ferenc a népi faragóhagyományoktól a szobrábrázolás régióiba.

Halálával pótolhatatlan veszteség érte egész kultúránkat. Immár nem kaphatja meg a többszörösen kiérdemelt Kossuth-díjat. Tudjuk, fájt neki e – kulturális kormányzatunkhoz is méltatlan! – mellőzés ... Mert ez a csendes szavú, kevés beszédű művészóriás is tisztában volt életműve értékeivel!

Nemzetünk legnagyobbjainak kijáró megrendüléssel búcsúzzunk Nagy Ferenctől. Művei az idők végezetéig megőrzik alkotójuk halhatatlan emlékét. Fáradt teste nyugodjék békében.

Kálmán Gyula

Újvárosi Imre népi iparművész halálára

A hajdúvárosok szíjgyártói, ha kevesen voltak is, általános elismerést vívtak ki gondosan, mesteri szakmaisággal, nagy esztétikai érzékkel készített – sok esetben nyugodtan mondhatjuk, hogy – művészi munkáikkal. Bármennyire is kötöttek voltak az anyag, a bőr adottságai és lehetőségei szerint, többségükben tovább tudták fejleszteni, élővé tudták tenni a hagyományt. Ebben a fejlődésmenetben nem egy szíjgyártóból valóságos bőrdíszműves lett s minthogy a hagyományokat tiszteletben tartották, őrizték és alkalmazták őket, népi iparművészekké váltak. Ezek közé tartozott a Debrecenben dolgozó *Újvárosi Imre* is.

Hajdúnánáson született 1939. június 4-én. Parasztszülők gyermeke volt, itt járt iskolába; itt, ebben a környezetben érték azok az élmények, amelyek egész későbbi életét befolyásolták, mondhatni meghatározták. Nánáson még a negyvenes években is számos paraszti mesterkedő élt, dolgozott és virágzott több, hagyományokban gazdag kisipari műhely is. Ezek a mesterek, műhelyek döntő hatással voltak rá. Hatásuk alatt fedezte fel az átlagosnál nagyobb, kifinomultabb kezűgyességét és kezdett el rajzolgatni, faragni, vézni, sok mindent csinálni. Újvárosi Imre figyelmét – saját szavai szerint – a néprajz, a népi mestersegek és általában a népművészet iránt középiskolás korában magyar tanára hívta fel. Foglalkozásnak, mesterségnek azonban mégsem valamelyik népi mesterséget, netán a népművészet valamelyik ágát választotta, hanem mechanikai műszerész lett s mint ilyen a debreceni MEDICOR gyár megbecsült munkásaként tevékenykedett. A népi mesterkedésekkel, a fúrással-faragással azonban nem hagyott fel, szabad idejében – ahogy mondta – mindig „csinált valamit”.

Foglalkozását tekintve egy 1972. évi népművészeti-népi iparművészeti pályázat (kiállítás) lendítette ki és váltatott vele pályát. Erre a bizonyos pályázatra bőrmunkákkal, különös-

képpen remekbe készült sallangokkal, sallang-kombinációkkal készült. Munkáit a zsűri nagy elismeréssel fogadta, első díjra tartotta érdemesnek. De talán fontosabb volt, hogy mindenféle jó tanáccsal is ellátták; többek között azzal, hogy változtasson pályát, legyen népi iparművész. A tanácsot nagyon is megfogadta. Odahagyva tanult mesterségét és állását, minden igyekezetével a népművészet felé fordult. Érdeklődését korlátoznia kellett a bőrmunkákra, ott is a sallang- és sallangkombinációk körére. Igyekezett minden kiállításon résztvenni, a közművelődési intézmények is bevonták munkáikba, feladataik megoldásába. Újvárosi Imre azon ritka művészek-népi iparművészek közé tartozott, akik mintaszerűen tudtak együttműködni a közgyűjteményekkel, kiállító intézményekkel, más művészetek képviselőivel.

Munkálkodása jellemzéseként nem lehet jobb összefogást idézni, mint Domanovszky György szavait, amit Mai magyar népi iparművészet című, Varga Mariannával közösen írt munkájában, 1983-ban mondott róla: „Újvárosi Imre paraszt családból származott. Szakmája mechanikai műszerész. Középiskolás korában kezdett magyar tanára irányításával néprajzzal-népművészettel foglalkozni. Leginkább a népi díszítőművészet vonzotta. Eleinte fa- és csontfaragásokat készített, később áttért a bőrmunkák készítésére. A díszes sallangkészítést Kathy László szíjgyártótól, a Népművészet Mesterétől tanulta meg. Napjainkban egyike azoknak, akik a sallangkötéssel a legszebb és legizlésesebb tarisznyákat, faliszőnyegeket, táskákat és egyéb öltözködési kiegészítő díszes bőrtárgyakat készítenek.” Domanovszky György szavaihoz hozzá kell tennünk, hogy legutóbb, mintegy 10–15 éve, érdeklődése a kulacs, a bőrborítású kulacs, a csikóbőrös kulacs készítése felé fordult. Gazdagon díszített, felszíjazott, felsallangozott csikóbőrös kulacsainak nagy sikere volt és van mind idehaza, mind külföldön. Alkotásait számtalan kiállításon bemutatta, neve és kulacsai rendkívül széles körben váltak ismertté és elismertté. Sok alkotása megtalálható múzeumainkban.

Újvárosi Imre, munka közben, tragikusan korán és váratlanul, 1997. november 3-án elhunyt. Elvesztése a debreceni, a tisztántúli népi iparművészet nagy vesztesége. Emléke számos remekbekészült alkotásában él, tovább él és mindannyiunkat tiszteletre kötelez.

Dankó Imre

Szalóky Károly emlékezete

A honismeret munkásai bizonyára emlékeznek szikár alakjára, huncutul mosolygó szemekre. A honismereti akadémia résztvevői még ezelőtt két évvel is együtt voltak vele, hiszen az utóbbi évtized találkozóinak rendszeres látogatója volt. A vésztői Sinka István emlékmúzeum előtt mindannyiunk meglepetésére – saját versét szavalta emlékezésül. S íme, már Ő sem lehet többé közöttünk. Elment tőlünk a talán utolsó parasztköltő is. Mert hiszen földműves léte rendszeresen írt verset, prózát, újságcikket, honismereti tanulmányokat, s mindehhez festett is.

Egerlőjén, e szépnevű kicsi faluban született 1911. július 20-án. Az elemi iskolát szülőfalujában járta, majd egy osztályt végzett a celldömölki polgáriban. Szülei gazdaságában dolgozott, szabadidejében olvasott és írogatott. Tanítója biztatására elküldte egyik versét egy országos hetilapnak, ahol közölték. 19 éves volt ekkor. Ettől kezdve folyamatosan levelezett több vidéki és országos lappal s folyamatosan képezte magát. A fiatal parasztyerek a falu szellemi mindeneképp résztvett a színjátszásban és kutatta a falu múltját, gyűjtötte ennek dokumentumait. Tényleges katonaként (1933–1934) Hajmáskéren szolgált, néhány ott írt verse most került elő egy régi kiadványból. Később résztvett a felvidéki, erdélyi, délvidéki bevonulásban, a második világháborúban Ukrajnában. A háború befejezésének napjaiban otthon volt szabadságon, ott érték el a szovjet csapatok s ezzel véget ért katonai szolgálata. Tovább dolgozott a család birtokán, szervezte a Parasztpártot, kapcsolatba került a népi írókkal, akikkel gyakran találkozott a Püski kiadónál. A Rákosi rendszerben, hogy a zaklatást elkerüljék, birtokuk egy részét felajánlották az államnak, de így sem kerülte el a kuláklírást. 1952 októbertől 13 hónapon át az ajkai Aknámélyítőknél, valamint a padragi szénbányában dolgozott. Itt felfigyeltek írói, rajzolói tehetségére, a munkaverseny szervezésében kívánták

alkalmazni a széntüszrt központjában, amit nem vállalt el. Visszament szülőfalujába és a közeli állami gazdaságban dolgozott, hogy teljesíteni tudják a kirótt adókat. Az 1956-os forradalomban falujában tagja lett a Nemzeti Bizottságnak, ezért később letartóztatták, fogvatartották. Az 1959-ben megalakult termelőszövetkezetnek tagja, később a növényvédelmi brigád vezetője. 1976-ban ment nyugdíjba.

A munka mellett rendszeresen írta verseit, cikkeket a megyei napilapba és festgetett. 1965-ben falujában megszervezte a honismereti szakkört s gyűjtötték a falusi élet egyre fogyó dokumentumait. 1971-ben felújították a lepusztult Hősök ligetét és háborús emlékművet állítottak. A szakkör által gyűjtött dokumentumokból 1985-ben megnyílt a Helytörténeti gyűjtemény, melynek haláláig a vezetője volt. 1991-ben – elsősorban az Ő szorgalmazása, utánjárása eredményeként – faluja visszakapta nevét és önállóságát. Tevékenyen résztvevett a megyei múzeumbarátok egyesületében, alapító tagja volt a megyei honismereti egyesületnek. Képeivel többször szerepelt a pápai, celldömölki kiállításokon.

A megyei honismereti egyesület adta ki 1993-ban a *Marcal fölött*, 1996-ban az *Igazságcsokor* című verseskötetét, halála előtt egy hónappal a községi önkormányzat *Egeralja rövid története* tanulmánykötetét. 1996-ban a megyei önkormányzat Pro Comitatu díjjal tüntette ki. 1997. december 15-én halt meg, szülőfalujában temették el, a falu és a környék lakossága nagyszámú részvételével. A honismereti munkások nevében a megyei egyesület titkára búcsúzott sírjánál.

Kétszáz oldalas Életem című önéletrása kéziratban maradt az utókorra.

Tóth Dezső

PÁLYÁZAT

A Cigány Hagyományokat Kutató Egyesület, az Európai Folklor Központ, JPTE BTK Romológia Tanszéke, a Honismereti Szövetség, a Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztálya, a Magyar Védőnők Egyesülete, a Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéke, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára, a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, a Romológiai Kutatóintézet, a Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola Romológia Tanszéke, több megyei, települési és kisebbségi Önkormányzat támogatásával pályázatot hirdet.

Pályázni lehet az alábbi témakörben: néprajzi és nyelvjárási témájú, eredeti helyszíni, vagy levéltári gyűjtést tartalmazó munkákkal, melyek még nyomtatásban nem jelentek meg.

Kiemelt témakör: - Terhesség-, szülés-, gyerekágy-, keresztelés-, csecsemőápolás- és gyermeknevelés.

Ajánlott témakörök:

- családtörténetek,
- hagyományos foglalkozások,
- lakáskultúra,
- népviselet (régí fényképek, albumok gyűjtése, adatolása) leírása,
- emberélet fordulóihoz fűződő népszokások (születés, keresztelő, párválasztás, lakodalom, halál-temetés-gyász stb.)
- hiedelmek, szokások,
- a vallási néprajz, vagy annak bármelyik részterülete,
- gyermekjátékok,
- népzene egy egy település vagy személy népdalkincsének összegyűjtése,
- népi növényismeret,
- népi orvoslás,
- néprajzi témájú archív felvételek és adatolt családi fotóalbumok gyűjtése,

- vagy a népi kultúra bármely területének feldolgozása a

- bolgár	- magyar,	- szerb,
- cigány,	- német,	- szlovák,
- görög,	- örmény,	- szlovén és az
- horvát,	- román,	- ukrán
- lengyel,	- ruszin,	népesség körében.

Díjtételek

díj	I. (Ft)	II. (Ft)	III. (Ft)	IV. (Ft)
felöltt	30 000	25 000	15 000	10 000
ifjúsági I.	20 000	15 000	10 000	5 000
ifjúsági II.	15 000	10 000	7 000	5 000

Cigány témájú pályázatnál még az Erdős Kamill díj kerül kiosztásra a legjobb gyűjtők számára:

felöltt (18 év felett)	50 000 Ft
ifjúsági (középiskola) I.	30 000 Ft
ifjúsági (14 éves korig) II.	20 000 Ft

A pályadíjak a pályázatok színvonalától függően megoszthatók, illetve visszatartathatók.

Nem pályázhatnak múzeumban vagy néprajzi intézményben dolgozó szakemberek.

A pályázatot három azonos példányban kérjük beküldeni a Romológia Kutatóintézet H-7101 Szekszárd Pf.: 12. címére.

Beküldési határidő. 1998. szeptember 1.

A pályázaton fel kell tüntetni a szerző nevét, pontos címét, foglalkozását.

A határidőn túl beérkező pályamunkák 1998-ban díjazásban nem részesülnek.

A pályázat eredményhirdetésére 1998 októberében kerül sor, melyről minden pályázót értesítünk.

A pályázni kívánóknak minden szakmai segítséget megadunk, – így pl. a gyűjtés és pályázatírás időtartamára kölcsönözzük Temesváry Rezső: Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon (Bp. 1899.) c. könyvének fénymásolatát.

Bővebb felvilágosítást, szakmai segítséget levélben a Kutatóintézet címén, ill. a 74/317-369, 20/549-851, 72/327-622/4373 telefonszámon dr. Gémes Balázstól kaphatnak.

Görögkeleti templom, Karcag
(Bartha László felvétele)

Jászsági Évkönyv

Az évkönyv műfajának igen tekintélyes múltja van. Az ókori és középkori *annalesek* a történelmi események pontos rögzítésére törekedtek, egyes historikusok – így Tacitus – emellett a tények mögé is igyekeztek betekinteni. A mai évkönyvek ebből az alaptípusból nőttek ki, s egy-egy szellemi műhely orgánumai; többnyire tematikai vagy földrajzi keretek határozzák meg közleményeiknek tárgykörét. A nagy múltú hazai múzeumai, levéltári, kutatóintézeti évkönyvsorozatok mellett – amelyek rendre beszámolnak az adott intézmény kutatási eredményeiről – újabb annak lehetünk tanúi, hogy tudományos feltáráselemző munkára is vállalkozó egyesületek, csoportosulások indítanak évkönyveket. Láthatóan kettős cél vezérli e kezdeményezéseket: számot adni a szellemi teljesítményekről és kielégíteni a helyismereti érdeklődést; a tudományos és a közművelődési szándék ötvöződik bennük, a regionális érdeklődés jellemzi őket. Folyóirat vállalkozáshoz főállású munkatársak, szilárdabb pénzügyi alapok szükségesek; az évkönyv – évenkénti vagy két-évenkénti megjelenéssel – társadalmi jellegű, öntevékeny szellemi és gazdasági szervezőmunkával könnyebben megindítható.

Ezek a jegyek figyelhetők meg a rendszerváltozás után indult *Jászsági Évkönyv* kötetében is. Talán nem túlzás, ha ebben a vállalkozásban az újabb szellemi mozgások egyik jellegzetes változatát látjuk. Ennek működési mechanizmusa az, hogy kialakul egy értelmiségi kör, amely a maga mondanivalója számára fórumot keres; létrehoz egy egyesületet vagy alapítványt, amely a szervezeti és anyagi háttér biztosítását hivatott szolgálni; megnyeri a helyi önkormányzatokat és az igényesebb helyi vállalkozókat az alapítvány támogatására; fokozatosan bővíteni igyekszik a munkatársi gárdát; végül megkeresi azokat a köröket, amelyek a megjelenő szellemi termékek (tudományos, szépirodalmi, publicisztikai közlemények) iránt érdeklődést mutatnak. Így alakul ki az *alkotó – szervező (szerkesztő) – kiadó – befogadó* láncolat, amely egy évkönyvsorozat hosszabb távú megjelenésének a biztosítéka. Hogy ezt Jászberényben és környékén sikerrel oldották meg, azt a *Jászsági Évkönyv* általunk megismert eddigi négy kötet bizonyítja. *Pethő László* felelős szerkesztő körül valószínűleg csapat áll, jó munkamegosztással fáradoznak egy-egy kötet megformálásán.

Noha az évkönyvsorozat formátuma, tipográfiai arculata (valószínűleg a változó nyomdák lehetőségei miatt) nem egységes, szerkesztési elveiben, rovatrendjében következetesség figyelhető meg. A közlemények közös tematikai alapja a *Jászsági valóság*, amelybe azonban – természetesen – a történelmi múlt, a hagyomány is beletartozik. A sorozat B. János Gyöngyi által tervezett címlapján

A szabad jászok kerületének címere is nyilvánvalóvá teszi a kötődést. Azt ma már mindenki elismeri, hogy a regionális érdeklődés nem jelent provincializmust, amennyiben a helyi jelenségeket és folyamatokat a tágabb összefüggések rendszerében mutatják be. Így tesznek a *Jászsági Évkönyv* munkatársai is; középpontban áll ugyan a jász tudat és a jászsági történet – hiszen ez ennek a vállalkozásnak a tematikai összetartó ereje –, a tárgyalásmód és az értékelés azonban nem csupán lokálisan mérlegel. A munkatársi gárda magvát a régió múzeumainak, levéltárának, főiskolájának, közoktatási és közművelődési intézményeinek szakemberei alkotják, de a szerkesztő bevonja a Jászságból elszármazott tudósokat, közéleti személyiségeket is az alkotógardába.

Az évkönyvsorozat rovaítait áttekintve szemléltethetjük a tematikai érdeklődés tág határait. A *Művészet*, *Irodalom* rovat tanúsítja, hogy a helyi képzőművészek és irodalmárok teljesítményeire – így például Laki Ida képeire, Sisa József keresztjeire, a Berényi Műhely csoportosulásra – föl hívják a figyelmet, sőt az évkönyv szerkesztői irodalmi pályázatot is kiírtak a tehetségek megszólalását elősegítendő. A *História* című egységben helytörténeti közlemények szerepelnek: kutatnak a jász ősök nyomai után, feltárják a görög vagy a cigány etnikum helyi múltját, figyelnek a gazdasági és kulturális fejlődés egy-egy állomására. Hasonló az irányultsága az *Örökségünk* című rovatnak is: szólnak jeles elődökről, szokásokról, az egykori helyi életmódról. Az utóbbi rovat inkább a szellemi néprajz tárgykörébe tartozó, illetve a közelmúlt szellemiségét jellemző írások gyűjtőhelye, mégsem teljesen egyértelmű mindig az elhatárolás. Az 1994-es kötetben például e két rovat közleményei kört sok a rokon jellegű. A *Jelen és jövő* című szociológiai, gazdasági, politikai, jogi, kulturális témakör a Jászság időszerű gondjaival foglalkozik, s az itt közölt írások tanúsága szerint fontos törekvése az évkönyvnek korunk valóságának vizsgálata. A *Kitekintés* címmel jelentkező rovat határainkon túlra tekint, főként a testvérvárosi kapcsolatok által kínált mondanivaló fogalmazódik meg írásaiban, de örömmel olvastunk itt erdélyi, ausztriai és jászsági falvak vizsgálatát célzó nemzetközi kutatási programról is. A *Kronika* című egység és az annalesek régi tényközlő, adattárat képző törekvéseit folytatja, s nemcsak az a jelentősége, hogy tájékoztatja a mai érdeklődőt, hanem forrásul is szolgál az utókornak.

A szépirodalmi, kritikai, történeti jellegű elemző vagy adatközlő írások mellett rendszeresen visszatérő műfaja a *Jászsági Évkönyv*nek az interjú, amely alkalmas arra, hogy az elszármazottak helyi kötődését dokumentálja – például Sára Sándor filmrendező, Holló János vegyészprofesszor vagy Szekeres Imre politikus életútján, vallomásán keresztül. Egy-egy kötetben negyven körül van fórumhoz juttatott szerzők száma, s közöttük meg-

találjuk az egyetemi hallgatótól kezdve az akadémikusig a különböző korosztályok és szakmühe-lyek képviselőit. Úgy tűnik, sikerült nemcsak a szerkesztési koncepciót, hanem az ezt megvalósító munkatársi gárdát is kialakítani.

A *Jászsági Évkönyv* eddigi kötetei azt tanúsítják, hogy a szándék mellé kiépültek már a rendszeres megjelenés alapvető feltételei. Megtalálta ez a fórum nemcsak a hosszú távon feladatokat adó jászsági témakört, hanem sajátos helyét is a régió tudományos és művelődési orgánumai és intézményei körében.

Kováts Dániel

HAJDÚ IMRE:

Cigánd története 1289–1972.

Mindig nagy öröm számomra, ha egy település, legyen az falu, nagyközség, vagy város, arra áldoz, hogy számot vessen saját történetével és azzal nemcsak lakosait, hanem a közelebbi és távolabbi környékét is megismerheti, sőt az általánosabb tudományos feldolgozás számára is hasznos forrást nyújt. Most is egy ilyen könyvet vehetünk kézbe, egy olyan korszakban amikor a hasonló kiadványok mintha megrikkultak volna, pedig nagyon nagy szükség lenne rájuk. Éppen ezért külön elismerés illeti meg Cigánd nagyközség Önkormányzatát, mely a szép kiállítású és gazdag tartalmú könyvet kiadta.

Cigánd (eredetileg Nagy- és Kiscigánd) az Árpád-korig visszanyúló jeles település a Bodrogközben, a Tisza partján. A nyelvtudomány megalapította, hogy nevének nincs köze a *cigány* (ember, etnikum) szóhoz, hiszen ők csak 1420 után kezdtek beszélni róla és szélesebb körű elterjedésükre a Kárpát-medencében csak a XVI. századtól kezdve számolhatunk. A község neve – a nyelvtudomány megállapítása szerint – honfoglalás előtti őtörök eredetű és „simahajú ember”-t jelentett (a forrás helyesen Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1:288. Bp. 1988) és ezt a felfogást megerősíti a legutóbb megjelent szöveftő szótár is (Etimologisches Wörterbuch des Ungarischen 1:167. Bp. 1992).

A Bodrogköz és benne Cigánd történeti, néprajzi kutatását nagymértékben megkönnyíti, hogy egy kitűnő bibliográfia áll az érdeklődő rendelkezésére (Janó Ákos: *Sárospatak és vidéke helytörténeti és néprajzi irodalma*. Miskolc 1987). Az írók és kutatók érdeklődése sokszor irányult a Bodrogköz, de ott is különösen Cigánd felé. Nemcsak Kuthy Lajos, de Jókai Mór is leírta községünk egy-egy jellegzetességét. Erdélyi Jánosnak is feltűnt a falu gazdag népi hagyománya, különösen népköltészetét. A legtöbbet Cigánd széleskörű megismerteréséért Kántor Mihály (1885–1968) a református iskola igazgatója tette. Ő hívta meg Györfly Istvánt, a magyar néprajz nagytudományú professzorát, arra a kiállításra, melyet a szöttesekből és más népművészeti alkotásokból rendezett. A legnagyobb magyar néprajztudós azután is megfordult itt és egy ilyen alkalommal fedezte fel Sőregi Jánost – a tanító fiát – akiből később a nagy-

hírű Debreceni Déri Múzeum tudós igazgatója lett (Kántor Mihály elbeszélése). Ő hívta meg Ébner (Gönyey) Sándort Cigándra, aki nemcsak nagyszerű néprajz- és földrajzkutató, de kiváló fényképész is volt és sok mindent megörökített a falu életéből. Szolnoky Lajos, a magyar népi szövegek legjelesebb kutatója, az Ő segítségével fedezte itt fel a legelsőbb függőleges szövegszék nyomait.

Kántor Mihály nemcsak kapcsolatokat teremtett, de tanulmányokat is közreadott. 1933-ban megírta a Sárospataki Nagykönyvtár tudós igazgatójával Gulyás Józseffel: *Sárospatak és vidéke* c. könyvet, melyben Cigánd történetét és néprajzát egyaránt vizsgálja. Kisebbség-cikkeinek, tanulmányainak jelentős a száma. Írt a cigándi sarlós aratásról, a körömpérol (előcsíráztatott krumpli), az ezeréves malomról (l. még Janó említett könyvesztét). Amikor 1956-ban átvettem a Sárospataki Rákóczi Múzeum vezetését, első utam – a püfögő kisvonattal – hozzá vezetett. Együtt alapítottuk meg a Cigándi Szóvő Házipari Szövetkezetet, mely 15 tagjával közvetlenül a budapesti központhoz tartozott. Zetevőnek Csáki Istvánné ajánlotta, akit a tagok örömmel vettek, de sokat kellett addig küzdeni, míg a pártszervezet és a tanács elfogadta, mert egykor kuláknak minősítették. Kántor Mihályal közösen választottuk a régi legszebb szötteseket, melyek újraalkotását leginkább ajánlottuk. Biztatásomra írta meg, szinte teljes egészében Cigándra támaszkodva: *Bodrogközi len- és kendermunkák, szöttesek* c. dolgozatát, melyet a Rákóczi Múzeum füzetek 20–22. számaként önállóan jelentettem meg. Majd összehívtuk az egykori Búzavirág Együttes elérhető tagjait és segítségével megrendeztük a „Cigándi lakodalmat”, amit a Kossuth és Petőfi Rádió tizenkét alkalommal sugárzott. Milyen jó lenne egyszer újra elővenni.

Ha egy kutató, hazai vagy külföldi, a Bodrogköz keleti felével kívánt foglalkozni, akkor Cigándra, Kántor Mihályhoz küldtem, ahol mindig nagy szeretettel fogadták és nem jött el sohasem üres kézzel. Hadd említsek egy alkalmat. Nemeskéri János–Walter Hubert, az utóbbi félévszázad jeles antropológusai, Cigánddal kapcsolatban nagyon értékes megállapításokat tettek. Kutatásaikból kiderült, hogy a község történeti szempontból milyen bodrogközi, illetve tiszántúli vonásokat őriz és fejlesztett tovább.

A most kézbevevett falumonográfia nagy értéke, hogy nemcsak a régmúlttal, de az utóbbi évszázad al is részletesen foglalkozik. A szerző anyagát nemcsak feldolgozza, hanem a legfontosabb történeti forrásokat közli is, ezzel fontos alapot szolgáltat a további kutatáshoz. Különösen érdekes a második világháború utáni sokféle névjegyzék, mert ilyen nagyon kevés helyről ismerünk. Nagyon jó eljárás, hogy 1993. május 20-áról a falu teljes lakosságát, a külső településekkel együtt közli, mert ezzel a község történetének részeseivé teszi őket.

Ez a könyv a község lakosainak és az innen elszármazottak, szülőföldszeretetét erősíteni fogja és ha az iskolában rendszeresen használják, a fiatalok is büszkékké lesznek falujukra: Cigándra. (Debrecen, 1997.)

Balassa Iván

BEZERÉDY GYŐZŐ:

Németnek Bécs, magyarnak Pécs

Az elmúlt években örömdetesen megszaporodott azon kötetek száma, melyek a mecsekaljai város múltját és jelenét; művészeti és kulturális értékeit, rendkívül gazdag történeti korszakait ismertetik meg az érdeklődő olvasóval. Nagyon változatosak ezek a kiadványok, hiszen megtalálható köriükben az izléses, szép kivitelezésben közreadott fényképalbumok, az egy-egy kiemelkedő eseményt feldolgozó, népszerűsítő publikációk, valamint Pécs történeti évszázadait ismertető tanulmánykötetek, történelmi olvasókönyv és tudományos konferenciák értekezéseinek gyűjteménye is. Legutóbb olyan várostörténeti kiadvány jelent meg a Pannónia Könyvek Szerkesztősége, Szirtes Gábor szerkesztő gondozásában, amely különböző szerzők városunkat bemutató írásaiból válogatva hozza közel Pécs történetének évszázadait. A most kiadott kötetben az egykori leírások, ha nem is vonnak párhuzamot a két város között, de egyértelműen kiderül, hogy Pécs szinte mindegyik krónikást rabul ejtette gyönyörű fekvésével, évszázados épületeivel, kulturális örökségével, sajátos hagyományával. A különböző történeti korszakokról a szemtanú hitelességével ismerhetjük meg e visszaemlékezések segítségével a nagy múltú város ma már nem látható reneszánsz kori épületeit, a püspökváros többször is változó sajátos panorámáját, a városfalakon belül élő egykori pécsiek világát.

A kötet négy fő fejezetre tagolódik, s a XVI. század elejétől 1914-ig közli a várost bemutató leírásokat. Az első fejezet bevezetéseként, amely a *Virágzó püspöki város a középkorban* címet viseli, Bezere, mivel e korai korszakról nem maradtak fenn hiteles krónikák, önálló tanulmányban ismerteti a kora középkori város fejlődéstörténetét. Ebben a fejezetben kerülnek közlésre az első hiteles híradások, melyek a reneszánsz városról adnak képet. Ezek közül a legismertebb városrajz, *Oláh Miklós* esztergomi érsek Hungária című, 1536-ban Brüsszelben kiadott művéből való. Egyházi pályája elején Szathmáry György pécsi püspök titkáraként négy évet töltött el a városban s még tanúja lehetett a virágzó középkori város ma már csak leírásokból ismert Európa-hírű gazdagságának. A korszak legismertebb histográfusa *Istvánffy Miklós*; a magyarok történetéből című terjedelmes munkájából vette a szerkesztő a várost röviden bemutató követhető szemelvényt. Amit neves török történetírók követnek (*Dzsellezáde Musztafa* és *Szinán* csasz), akik az 1526-os mohácsi csatavesztést követően jártak a városfalak között s még megcsodálhatták a nevezetesebb épületeket.

A *Török uralom alatt* címet viselő második fejezet a híres török utazó *Evlia Cselebi* képekben gazdag útibeszámolójából vett idézettel kezdődik. A török utazó egy, az Oszmán Birodalomhoz tartozó mesés, keleti városról közöl híradást, gazdag bazárjait, karcsú mecsetjeit ismertette. *Cselebi* 1664-ben utazott el a városból, *Zrínyi Miklós* nevezetes téli hadjárata elől menekülve. Az ostromról és *Zrínyi* hadseregének itt eltöltött idejéről egy korabeli, anonym feljegyzés és *Esterházy Pál*: Mars Hun-

garicus című művéből kiemelt idézet tanúskodik. Majd a második fejezetet záró szemelvényrészlet már az 1686-os felszabadító harcokat idézi fel, egy francia nyelven megjelentetett mű – Ausztria és a Porta közötti háborúk története – idevágó részleteinek közlésével.

A harmadik fejezetrész – A vidéki kisváros 1686–1850 – már sokkal gazdagabb és változatosabb forrásokat tartalmaz. Városunk történetében ez az az időszak, mikor a hódoltságot követő évtizedekben az újjáépítés, majd az ezt követő gazdasági és társadalmi fejlődés időszaka érkezett el. A török kiűzése utáni válságos évtizedekről három híres francia világotutató európai és ázsiai útinaplójából idézi a szerző a várost bemutató útirajzokat. Ezt követően *Szerdahelyi Gábor* 1732-ben megjelent kétkötetes, a Magyarországi híres városainak és falvainak leírása címet viselő munkájából egy terjedelmesebb részlet idézi az újjáépítés keserves éveit.

Pécs városa csaknem nyolc évtizedes küzdelem után végül is 1780-ban nyerte el a szabad királyi rangot. S ezzel kezdetét vehette az a polgárosodási folyamat is, melynek a híres német utazó, *gróf Hofmannsegg* is tanúja lehetett 1793–1794-ben. Népszerű városrajzát gyakorta idézik a város történetét bemutató történészek. Egy másik nyugati utazó, *Richard Bright* angol orvos 1815-ben járta be a Dunántúlt s természetesen Pécsen is megfordult. Itt közölt feljegyzései már a lendületes fejlődésnek indult megyeszékhely képét mutatják. A korszak neves magyar egyéniségei közül pár soros, rövid hangulati benyomásokat olvashatunk *Kazinczy Ferenc* és a magyar színjátszás „nagyasszonya”, *Déryné Széppataki Róza* tollából. Majd több írás a reformkori várost idézi: A Tudományos Gyűjtemény és a Társalkodó című periodikák 1822 és 1834 között megjelent közléseiből válogatta a szerző a szemelvényeket. Természetesen a városleírások szerzőinek köréből nem hiányozhattak a pécsi krónikások sem. Terjedelmesebb részleteket olvashatunk *Huas Mihály*, későbbi szatmári püspök Baranyát és a megyeszékhelyt bemutató, 1844-ben megjelent kötetéből, valamint a *Höbbling Miksa* pécsi orvos által szerkesztett *Szabad Királyi Pécs városának orvos-statisztikai helyirata* címmel 1846-ban közreadott könyvéből. Szintén ezekben az években jelent meg *Náray János*: Pécs sz. kir. városának iparstatistikai leírása című könyve is, melyből a közölt idézet az ipari fejlődés előtt álló városról nyújt hiteles adatokat.

A negyedik, utolsó fejezetben, amely a Magyarország leendő gyárváros címet kapta, az 1850 és 1914 között dinamikus fejlődésnek indult városról ismertet a szerző korabeli feljegyzéseket. *Bezere*dyt dicséri az a törekvés, hogy ezt a gazdag és sokirányú progresszív korszakot, vezető tanulmányán kívül, olyan szemelvények közlésével igyekezzik ábrázolni, amelyek ezt a sokrétűséget hűen tükrözik. Képet kaphatunk Pécs iparának kialakulásáról, a nagyszabású építkezésekről, a városlakók társadalmi rétegződéséről, a tudomány és a kultúra terhétől és természetesen pécsi polgárok mindennapijairól is. A szerző által meghatározott időszak első közlései olyan típusú idézetek, melyek számadatait a polgári fejlődés út-

jára lépő város első szakaszának gazdasági és társadalmi hátterét ábrázolják; *Fényes Elek* és a Magyar Encyclopaedia összegző, lexikális ismertetésének segítségével.

Nagyszerűen kiegészíti s egyben le is zárja a dualizmus előtti fejlődési szakasz ismertetését egy ismeretlen szerző 1861-ben megjelent részletes „A természet és ipar e város alkotásában barátilag kezelt fogva egymással együtt működtek”, kissé hangzatos című tárcája. A kiegyezés korszakának nagy ívű, de sokszor ellentmondásos változásait az 1888. és 1907-es Pécsi Ipari Kiállítások kalauzai, a Vasárnapi Újság riportjai, valamint különböző gyűjteményes kiadványokból, lexikonokból vett idézetek illusztrálják. Végül, egy ma már kissé elfeledett pécsi helytörténész, *Jellachich Károly* 1912-ben megjelent tanulmányából kimásolt szövegrészlet zárja a szemelvénygyűjteményt A századvég nagy változásainak tanúja Pécsről alkimmel.

A szép kiállítású, tipográfiai szempontból is értékes kötetet a várost ábrázoló metszetek, grafikák, korabeli fotográfiák gazdagítják s jól egészítik ki a várostörténeti szövegrészleteket. A szemelvénygyűjteményben való eligazodást névmutató és Források és magyarázó jegyzetek címmel feltüntetett fejezetrészek segítik. Ez utóbbi segédapparátusnál szintem célszerű lett volna a felhasználni irodalmat külön is feltüntetni. (Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Pécs, 1997.)

Márfi Attila

DRÁVASZÖG, 1997.¹

Baranyában a Duna és Dráva által körül ölelt vidék a Drávaszög, más néven Baranyai háromszög, Dráva-zug, a Kárpát-medence olyan tája, ahol sok minden megmaradt a vízjárta, erdős, lápos világból. Tizenegy olyan település van (volt), ahol a magyarság többségben vagy éppen kizárólagosan élt. Számuk 1941-ben 24 145, de 1991-re már csak 8956-ot írtak össze, akik közül a legutóbbi háború idején legalább 3000 volt kénytelen elmenekülni. Egy részük az anyaországban talált ideiglenes otthonra, de sokan szétszóródtak Európában és a világ más részein.

A magyarság ezt a gyönyörű tájat már a honfoglalás idején megszállta és a falvak neveit a XII. századtól kezdve az oklevelekben ki lehet mutatni: Vörösmart, Csúza, Hercegszöllős, Sepse, Kő, Karancs, Laskó, Várदारóc, Kopács, Bélye, Újbezdán sorakoznak a vízből kiemelkedő *dörömbökön* (döromb), ahogy itt a dombokat nevezik.

A középkorban a ferences és pálos szerzetesek alapítottak itt kolostort és iskolát Laskón és Vörösmarton. Itt tanított Laskai Demeter, aki a legjellegesebb magyarországi latin nyelvű iskoláskönyvet (1427–1435) írta. Laskai Osvát is innen indult, aki-

nek a XV. század végén egyházi műveit nemcsak itthon, de Európa nyugati felében is számon tartották. Majd a XVI. században Laskai Csókás Péter, Laskay János. Már a protestánsok nemcsak prédikáltak, hanem könyvekben is hirdették az új tanokat, sőt az utóbbi Aesopus életét is átültette magyarra. Sztrámi Mihály a kiemelkedő magyar református, költő és drámaíró is sokat alkotott a Drávaszögben. 1576-ban Hercegszöllősen tartották a nagyjelentőségű református zsinatot. Még a török uralom idején is sokan jártak innen Európa egyetemeit. „Aránytalanul sokan származtak el erről a kis területről, mert apáuk felismerték, hogy a tudás az egyetlen olyan fegyver, amely a kisebbség megmaradását segíti. Közlekedőedények mintájára viszsza vitték tudományuk javát oda, ahonnan elindultak.” Ezért tudtak megmaradni, akkor is, amikor a Trianoni békeszerződés elszakította őket.

A Drávaszög gazdag népi kultúráját, helytörténetét azért ismerjük, mert Lábadi Károly és felesége Kedves Klára szerencsére abból nagyon sokat megörökített és nagyszerű könyvek, tanulmányok formájában közreadott. De jött Drávaszögre az újabb megpróbáltatás 1991-től, amikor a szerb vezetők által felgerjesztett hontalan nép, mely már 1944–1945-ben megmutatta, hogy tud pusztítani, most ide zúdult, sok magyart menekülésre kényszerített. Különösen a katolikus és református templomokat égették, pusztították, ágyúval lőtték tornyait. Ledöntötték a keresztek, megsemmisítették a belső berendezést, oltárokat, az úrasztalát, az orgonákat. Erről ad 1997 októberében számot Fuszenecker Ferenc sok fehér-fekete halk szavú, de éppen ezért megdöbbentő fényképe. Az összedőlő otthonok; az épen maradt lakóházakba idegenek költöztek és megsemmisítették a könyveket, feljegyzéseket, melyeket egy-egy család évtizedeken, sokszor évszázadokon keresztül összegyűjtött.

Az elmúlt hét-nyolc év alatt a Drávaszögben öt-száz magyar temettek, az újszülöttek száma öt-hat. Most mégis fellillant annak a lehetősége, hogy a horvát uralom alá visszakérült vidéken megindulhat az élet. Visszaköltözhetnek az elűzöttek, újja építhetik a lerombolt templomokat, iskolákat, családi otthonokat. Ez a képes album erről is szól, amely 1997 őszén megmutatja a szüretelő asszonyokat, a csónakutató Kopácson, ahol a halászok évszázadokon keresztül jártak, a virágos lelkészlakot és templombelsőt, meg az iskolát, melynek IV. osztályában igaz csak négy gyerek számára, de megindult a tanulás.

„De az album képeiből az is kiolvasható, hogy a múlt sírkövei ugyanúgy részei a drávaszögi magyarság kultúrájának, akárcsak a háborúban meggyalázott, de újból felépülő otthonok, a kijavított templomok. Övni, gondolni kell őket, mert tudomásul kell venni, hogy színfoltvesztés éri népünk kultúráját, ha végleg odaveszük, pusztulni hagyja a drávaszögi magyarság századok során telehordott szellemi kaptárját”.

Ebben a megtartó és felépítő munkában az anyaországnak is részt kell vennie!

Balassa Iván

¹ Fényképezte: *Fuszenecker Ferenc*. Szöveg: *Lábadi Károly*. Eszék 1997. *A Horvátországi Magyarság könyvei* I.

Görög katolikusok Kárpátalján¹

A metaforikus *Hármas kereszt alatt* címet, s a Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997) alcímet viselő, több mint 300 oldalas mű az Új Mandátum Kiadó gondozásában jelent meg Budapesten. A monográfia a kárpátaljai ruszinoknak nemcsak az egyháztörténetéről nyújt árnyalt összefoglalást, hanem felvillantja a hányattott sorsú nép legfontosabb politikai és társadalomtörténeti mozzanatait is. A kötetből kiderül, hogy a szomszédos régió múltja számos szállal kötődik Szabolcs és Szatmár megyék történetéhez. Az egyházi-vallásos témánál maradván elég, ha arra utalunk, hogy a kárpátaljai és a szabolcs-szatmár-beregi római katolikusok egyaránt az egr-i püspökség (ill. 1804-től érsekség) jurisdikciónja alatt álltak. 1912-ig a ruszin többségű munkácsi görög katolikus püspökség joghatósága alá tartozott a magyar görög katolikusok többsége is.

Botlik József munkájának méltánylandó érteke, hogy a magyar-ruszin kapcsolatok bemutatásában azt keresi, ami összeköti a két népet. E történelmi hozzáállás azért is értékelendő, mert a szovjet kutatók szándékosan elhallgatták, lebecsülték, vagy meghamisították a magyar-ruszin kapcsolatokat, kutatásaikban a fő hangsúlyt az orosz-ruszin és ukrán-ruszin kapcsolatok vizsgálatára helyezték. A hivatalos szovjet történelemszemlélet egyik eleme volt az a tétel, hogy Kárpátalja a Kijevi Oroszországhoz tartozott. Az aktuálpolitikai célok szolgálatába állított, cinikus pártfunkcionáriusok által irányított szovjet történelemhamisítás másik jellemzője volt annak hangoztatása, hogy a kárpátaljai megyék Magyarország gyarmati függvényét alkották, holott a laikusnak is nyilvánvaló, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig a kárpátaljai megyékben is ugyanazok a gazdasági, társadalomfejlődési tendenciák érvényesültek mint pl. Szabolcsban vagy Szatmárban, s ezt a hegnyekben a zord természetföldrajzi tényezők is árnyalták csupán. A szovjet történetészek és a „tudományos ateizmus” kárpátaljai képviselői a görög katolikus egyház középkori módszerekkel történt kárpátaljai felszámolását is megalapozták és igazolták. Miről is van szó? Az elmúlt évszázadokban Kárpátalja lakosságának többségét kitevő ruszinok vallása a görög katolikus vallás volt. A XIX. század közepéig, szinte minden magyarországi néphez hasonlóan, az egyház volt az egyetlen olyan intézmény, ahol az anyanyelvű kultúra és nyelvhasználat meghatározó szerepet játszott. A görög katolikus egyházmegye – kulturális, valamint potenciális politikai kerete is volt a ruszinoknak. Az egyház, az egyházi hagyományok nemcsak a művelődésre gyakoroltak nagy hatást, hanem az értelmiség politikai gondolkodására és a nemzeti mozgalomra is. Botlik József jól érzékelteti az olvasóval, hogy az elmúlt évszázadok során az egyház és a nép sorsa szétválaszthatatlanul össze-

forrt, az egyház felemelkedő szakasza a ruszinok felemelkedését is jelentette, a görög katolikus egyházat ért támadások pedig a ruszinság egészének tragédiáját jelezte. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a kárpátaljai görög katolikus egyházat ért támadások, atrocitások tragédiát jelentettek a magyarságra nézve is.

A 16 nagyobb fejezetre tagolódó és bő bibliográfiát is tartalmazó színtézis a munkácsi püspökség eredeténél és az egyházi unió kérdéseinek bemutatásával indul. Botlik József a püspökség eredetét érintő minden fontosabb véleményt felsorakoztat. Bizonyítékok híján elfogadhatatlannak minősíti azt a hipotézist, mely szerint az egyházmegye a Szent Cirill és Metód által Pannóniában alapított hét görögkeleti püspökség egyike lett volna. Az unió létrejöttében kiemelkedő szerepe volt a Szakolyban született *Parthén Péter* püspöknek, akinek emlékére egyházi és világi (önkormányzati) összefogással 1996-ban, az ungvári unió 350. évfordulóján szobrot avattak a szabolcsi faluban. A munkácsi püspökség karionizálása 1771-ben történt meg. Mária Terézia bőkezű támogatásban részesítette a görög katolikus klérust. Politikáját folytatta fia, II. József is. Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben a püspökség székhelye Ungvárra került, amikor a munkácsi püspökség megkapta a felosztott jezsuita rend ingatlanait. Ekkor a püspökség joghatósága már 13 vármegyére terjedt ki. Ez időtől a hatalmas kiterjedésű egyházmegye népi-nyelvi viszonyai is ismeretesek már. Az egyházmegye híveinek többségét ruszinok alkották (64%), a román hívek aránya 21% volt, a hét vármegyében élő magyar anyanyelvű híveké pedig 6,5%. A korabeli viszonyok közepette, az egyházmegye igazgatása és pasztorálása nehézségbe ütközött. Ezzel függően össze az egyházmegye területi változásai (51–58), melyeknek eredményeként megalakult az eperjesi püspökség (1816), és a Helytartótanács indítványozására 72 parókiát pedig a nagyváradi püspökséghez csatoltak (1823).

A görög katolikus ruszinok 1848–1849-ben című fejezet jó összefoglalását adja a témának. Botlik adatai szerint összesen 82 felszentelt görög katolikus pap és 51 kispap vetette le a reverendát és öltötte magára a honvédék mündéjét. A kérdéssel éppen Botlik József könyvével egyidőben részletező, személyekre lebontott alapos monográfia jelent meg *Bendász István* tollából: Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye. Ungvár, 1997.

A XIX. század második felét bemutatva a szerző felvázolja a ruszin nemzeti ébredés és a görög katolikus egyház viszonyát, a Szent Bazil Társulat történetét, s Firczák Gyula püspök (1836–1891–1912) tevékenységét a ruszin népért. Firczák Gyula gazdag munkássága, tevékeny élete okán a szerző az egy évszázaddal korábban működött nagyhatású, építő püspökkel, Bacsimsky Andrásal (1732–1772–1809) állítja párhuzamba. Firczák Gyula püspök nevéhez fűződik az ún. helyvidéki akció, ami a ruszin népesség kormányzati úton történő megsegítését szolgálta. Egy-egy fejezet mutatja be a kivándorlást, annak vallási, szociális következményeit.

¹ Botlik József: *Hármas kereszt alatt*. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Sip Alapítvány Új Mandátum Kiadó. Bp. 1977.

A munkácsi görög katolikus egyházmegye megpróbáltatásai a csehszlovák állam megalakulásával kezdődtek, ugyanis az újonnan létrejött ország vezetői politikai megfontolásokból a pravoszlávokat (ortodoxokat) támogatták, hogy a korábbi, a Magyarországról örökölt kárpátaljai nyelvi, kulturális, politikai struktúrával ezzel könnyebben szétzilálják. Beszédesebben szemléltetik ezt a Botlik által felsorakoztatott adatok: az 1930-as, a második csehszlovák népszámlálás idején a 360 000 fő görög katolikus mellett 112 000 pravoszlávot írtak össze. Az utóbbiak száma 1910-ben 550 volt. Az ortodox egyház schematizmusa 1936-ból 140 000 hívet regisztrál. Ekkor azonban még senki sem sejtette, hogy milyen vesztérhes idők következnek az egyházra. Kárpátalja szovjet megszállása után rendszeres támadások érik a görög katolikus hívőket és papijaikat. A szovjet „bezpekások”, az akkori KGB emberei meggyilkolják a munkácsi egyházmegye püspökét, Romzsa Teodort is. 1949-ben az egyházmegye a sztálinizmus áldozata lett, papjainak jelentős részét bebörtönözték, Szibériába száműzték.

A negyven évig illegálisban működő egyház 1989 végén, 1990 elején legalizálódott. Megkezdődött a görög katolikusok rehabilitása, új egyházmegyei intézmények megszervezése, építése, az elvetett egyházi ingatlanok visszaadása, mely utóbbi azonban még napjainkig sem zárult le megnyugtatóan. A megnyesett fa kizöldül? – teszi fel a kérdést Botlik József. Egyéni hangú, de szigorúan a tényekre épülő válaszában a szerző a mai kárpátaljai helyzet globális problémáira, súlyos ellentmondásaira is ráirányítja az olvasó figyelmét.

A szakszerű és tárgyyszerű, ugyanakkor élvezetes, olvasmányos stílusban megírt mű gazdag forrásbázisra épül. Botlik József könyvét nemcsak a görög katolikusok történelme iránt érdeklődők forgathatják haszonnal, hanem a kárpátisztika és az interetnikus kapcsolatok művelői is.

Koi István

A Pápai Ipartestület Emlékkönyve 1886–1996.

Szerk.: Huszár János

A köztörténetből ismert, hogy a kézművesek feudális struktúrához kötött szervezetei, a céhek a XIX. század második felében befejezték működésüket, és az 1872. évi VIII. tc. hivatalosan is intézkedett megszüntetésükről. Virágkorukban három területen kaptak szerepet: a szakmai érdekvédelemben, az iparosok képzésében, az önálló tevékenységre szóló jogosítványok – a mesterjogok – megadásában. A jogutódként létrejött iparos szervezetek, az ipartársulatok és ipartestületek e hatásköröket csak néhány vonatkozásban, egy sor megszorítással kapták meg.

Az 1872. évi törvény a szabad iparüzés elvén alapult, és a veszélyes telephelyen üzöttek kivételével az ipar gyakorlását csupán egyszerű bejelentéshez kötötte. A létrejött ipartársulatok önkéntes szervezetek voltak, nem kaptak jogosítványt a belépők szakmai tudásának elbírálására, feladatuk – általános megfogalmazással – az „önállóan gyakorló iparosok közös érdekeinek előmozdítása” lett.

Az 1884. évi XVII. tc. már megszigorította az önálló iparüzés feltételeit és az önálló műhely nyitását, ahol ez indokolt volt, szakmai ismeretekhez kötötte. Az erről szóló igazolásokat (tanoncbizonnyítvány, kétévés segédi gyakorlat igazolása) azonban nem a kézművesek szervezete, hanem az iparhatóság bírálta el: a falvakban elsőfokon a szolgabíró, a rendezett tanácsú városokban a tanács, a törvényhatósági jogú városokban a rendőrkapitány. A kiadott engedélyek nyomán itt vezették az iparlajstromot, a tanonclajstromot és a munkakönyvek jegyzékét is. Másodfokú iparhatóság a vármegyei alispán, a törvényhatósági jogú városokban a tanács, harmadfokú pedig a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium lett. Bár a törvény alapján létrehozott ipartestületek – céhes elődjükhöz képest – kevés hatáskörrel rendelkeztek, de hozzájuk hasonlóan kényosztársulások voltak. A törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városokban, valamint a községekben, ahol száz szakképzettséggel rendelkező iparos volt, és 2/3 részük kívánta, ipartársulatot lehetett alakítani. Megalakulás után azonban a belépés minden érdekelt számára kötelező volt.

Az 1884. évi ipartörvényt az 1922. évi XII. tc. több vonatkozásban módosította. A szakmák megnevezésével pontosan meghatározta a képesítéshez, illetve a külön engedélyhez kötött iparok körét, míg az ezeken kívülieket szabad iparoknak tekintette. Körülhatárolta a felszabaduló inasok vizsgáztatásának módját, és annyiban növelte az ipartestületek jogkörét, hogy az önállósulni kívánók szakmai tudását az iratok megtekintése mellett ők is értékelhették. A legtöbb ipartestület az 1884. évi törvényt követően alakult, így ezekben az években ünneplik 110 éves fennállásukat. A szakmai jogosítványok kibővítésével a szervezetek megerősödtek, a belépő tagok egyre többet vártak tőlük az adott szakma előmozdítása, az elszegényedettek segítése terén. Utóbbi tevékenységük az államnak is fontos volt. Különösen állt ez az 1929–1933-as gazdasági válság idejére, melynek negyedik évében kizárólag az ipartestületekről szóló, önálló törvény született. Ez előírta, hogy a következő évben építsék ki úgy a szervezetet, hogy az összes képesített iparos tartozzék valahová. Ahol számuk nem volt elegendő, ott más-más településeken élők is tartozhattak egy szervezetbe. Hasonlóképpen lehetőség volt arra is, hogy a rokoncszakkák képviselői közös ipartestületbe tartozzanak. A törvény alapján az ipartestületek és az ezekben tömörül kézműves iparosok közös szerve az Ipartestületek Országos Központja (IPOK) lett. E szervezet 1948-ig működött, majd feladatait a Kormány 6110/1948. (V. 28.) rendelete értelmében a Kisiparosok Országos Szabad Szakszervezete (KIOSZ) vette át.

Az 1886. október 1-jén létrejött Pápai Ipartestület működését is fenti törvények határozták meg. Jelen kötet két bevezető tanulmánya (szerző Fejes Sándor és Szalay Aladár) az eltelt százötz év eseményeit kíséri végig, kiemelve a helyi, pápai sajátosságokat. Ilyen sajátosság volt az iskolaváros jelleg, az Eszterházy-kastély lakóinak igénye az iparosokkal szemben, a viszonylag sok zsidó iparúzó és kereskedő a városban. Az 1945 előtti idők krónikása részletesen beszámol a szervezet belső életéről, vitáiról, pénzgazdálkodásáról, részvételéről a különböző kiállításokon és az ott elért eredményekről. Külön kiemeli a területi szervezet – a Pápa és Vidéke Ipartestület megalakulását, mely a régi testület kibővítésével, az idezett 1932. évi törvény végrehajtása során jött létre.

Rendkívül érdekes a második fejezet, az 1945–1995 közti időszak leírása. Itt a szerző nemcsak a kisipar második világháború utáni hanyatlását, az államosítást és következményeit mutatja be, hanem szól a KIOSZ helyi szervezetének megalakulásáról, fellépéséről az ipartestület ellen, majd részletesen bemutatja, hogyan vált a politikai célból létrehozott szervezet az iparosok érdekeinek képviselőjévé. Mindez együtt járt a kisiparosok növekvő megbecsülésével, és a rendszerváltás idején a korábbi jogaiba visszakerült ipartestület újjászervezéséhez vezetett. E tanulmányban végül tanulságos a nem kénszertársulásként, hanem önkéntes tagság alapján működő testület jelenlegi helyzetének leírása, kapcsolata a közjogi funkciókat ellátó kamarákhoz, küzdelme napjaink konfliktusaira és a vadkapitalizmus bizonyos megnyilvánulásai.

A kötet harmadik történeti anyagát Forrászemle címmel Somfai Balázs, a Veszprém Megyei Levéltár igazgatóhelyettese adta közre. Felhívja a figyelmet arra, hogy az ipartestületek történetének megírásánál igen fontosak a különböző visszaemlékezések, hírlapi beszámolók, ünnepek elhangzó beszédek, de nem lehet elhanyagolni a levéltári forrásokat sem. Leőhely szempontjából ezek három csoportba sorolhatók: az első és másodfokú iparhatóság iratai; az ipartestületek levéltárai; a családi iratok. Iratfajták szerint legfontosabbak az ipar- és tanonclajstromok, az iparengedélyek; – az ipartestületi jegyzőkönyvek, helyzetjelentések, tagnyilvántartások, számadások; – a családi iratokban pedig a tanoncbizonyítványok, munkakönyvek, kiállítási emléklapok, üzemi munkarendek, műhelyleltárak stb.

A kötet következő része jórészt iparosok és ipartestületi tisztviselők tollából származó hosszabb-rövidebb történeti tanulmányokat tartalmaz. Itt olvashatunk iparágakról, a Pápa környéki települések (Lovászpata, Nemesszalók) kézműveseiről, de különösen az általános témákról szóló dolgozatok érdekesek. Köztük kiemelhető Takács Pál Tanoncoktatás – ipari tanulóképzés Pápan című összeállítása, melyben témát a céhek korától napjainkig vizsgálja meg. Foglalkozik az elméleti és gyakorlati képzés megvalósulásával, az inasok sorsával, a tanonciskolákban oktatott ismeretekkel. Hauber János restaurátor Ipartörténeti emlékek a pápai Eszterházy-kastélyban címmel a múzeumban őrzött 45 féle mesterség tárgyi emlékeiről ad

áttekintést, melyek közül a legnagyobb a képfestő Kluge-család hagyatéka.

Az emlékkönyv legérdekesebb része az Iparosok, iparoscsaládok emlékeznek... címet viseli, és kisiparos dinasztiákról, nagyobb műhelyekről szól. A fejezeteket a családok jelenleg élő leszármazottjai állították össze. Egy részük ma is az ősök mesterségét űzi, más részük rokonszámában dolgozik, de sokan vannak olyanok is, akik nagyon távol kerültek az ősök foglalkozásától. Olvashatunk – többek között – a Karczagi fényképész családról, Bíró József és Jenő festőtestvérekről, Huszár Kálmán és fia László szításmesterekről, Böröczky Géza halátelekről híres vendéglőjéről, az 1919 óta fennálló Wandlich-féle szíjgyártó üzletről, az ugodi Piszker-családról, ahol három generáció foglalkozott mészégetéssel stb. A személyes hangvétel, a sok családi adalék különösen színessé teszi ezeket a leírásokat. A bemutatott iparosok végigélték a két világháború közötti éveket, a második világháborút, de a nehézségek ellenére talpon maradtak. Érdekes, hogy az államosítás, műhelyük, szerszámaik lefoglalása után is legtöbbször eredeti mesterségüket űzték, alkalmazkodva az új viszonyokhoz, az állami iparban kerestek boldogulást.

A leírások sora a kötetben Emlékezések pápai iparosokra... címmel folytatódik, ahol már nem a családtagok, hanem a barátok, iparostársak szólanak meg. Itt olvasható – többek között – a Katula cukrász-család, a Domján Kovács-dinasztia, a Keszei-féle kovácműhely története. Az emlékkönyv ezen kívül tartalmazza az ipartestület tagjainak 1906-ból származó névjegyzékét, ahol a szakmák ábécé rendjében található az adatok. A legtöbb ismeret ebben az időben Pápan a csizmadia mesterséget űzte. E lista folytatása a Pápai iparosportrék a két világháború közötti időből című összeállítás, melynek forrása Dálnoki Kovács Jenő: A magyar ipar almanachja (1929) című műve. A sort végül az ipartestület 1996. évi névsora zárja le, ahol a nevezetesebb iparosokról részletes adatok is szerepelnek.

A kötet végére a szerkesztő A Pápai Ipartestület története képekben című összeállítást helyezte, amelyben száznál több fénykép illusztrálja az előző fejezetekben leírtakat, de a szöveget másutt is iratokról, tárgyakról, hirdetésekről készült másolatok és fotók teszik érdekesebbé.

A Pápai Ipartestület emlékkönyve nem tudományos munka, hanem népszerűsítő, elsősorban iparosoknak szóló kiadvány. Jórészt amatőr szerzői követik a korábban készült hasonló összeállítások felépítését, a történeti szövegbe a visszaemlékezések és névsorok beillesztését, a sok illusztrációt a szövegekben belül. A nehezen hozzáférhető forrásokból származó adatok közlése a Pápa és a környező falvak életében fontos szerepet játszó iparosokról azonban tanulságos a helyi történet, más vonatkozásban pedig a gazdasági- és társadalomtörténet művelői számára is. (Pápai Ipartestület, 1996.)

Dóka Klára

Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében

A levéltáros-muzeológus szerző több mint két évtizedes történeti kutatásának eredményét veheti kézbe az ipartörténet iránt érdeklődő olvasó. Csiffáry Gergelynek köszönhetjük az egri céhemlékek feldolgozását és bemutatását, de számos ipartörténeti előzmény, illetve részterma (üveghuták, hatvani posztómanufaktúra, szén- és ércbányászat, egri hadiipari létesítmények) feltárását is elvégezte. A szerző gazdag forrásanyagra támaszkodott, amelyek között a levéltári kéziratok és számadások, eddigi publikációk, térképek, múzeumi tárgyak és dokumentumok, de a földrajzi helynevek gyűjteménye egyaránt megtalálható.

A kötet a mai Heves megye területére vonatkozóan közöl hatalmas tényanyagot. Időhatárai: 1687, a megye török alóli felszabadulása és 1849, amikor a magyarországi feudalizmus korszaka lezárult és megkezdődött a gazdasági élet tőkés átalakulása. A könyvben 190 céhen kívüli ipari létesítmény, illetve manufaktúra adatait találjuk, amelyek a jelenkori Heves megye 74 településéhez kapcsolódnak. A szerző bemutatja azokat az iparágakat és a hozzájuk kapcsolódó vállalkozásokat, amelyek meglelte esetenként a középkortól igazolható (ércbányászat, kő- és malomkőbányászat, téglá- és üvegyártás, salétrom- és lőporgyártás, ágyúöntés). Ismerteti azokat a kezdeményezéseket is, amelyek előfeltételei a török kiűzése után (1687) teremtődtek meg, mint pl. a textil- és bőrfeldolgozó ipar, a vas- és fémfeldolgozó ipar, a keménycserépgyártás, a vas- és papíripar, a cukor- és keményítőgyártás, a dohányfeldolgozás, a szikszó- és timsódfőzés.

A szerző az egyes iparágaknál következetesen utal az ágazat legfontosabb történeti előzményeire, ismerteti a főbb technikai sajátosságokat, a termelés technológiai menétét. Nemcsak rendkívül gazdag ipartörténeti adattárat tesz közzé, hanem az iparágak – országos és európai fejlődési vonulataiba illesztve – helyét is meghatározza az adott korszakban. Nem elégszik meg az egyes üzemek, bányák működésének rögzítésével, de a termelés volumenére vonatkozó adatokat is közread különböző időmetszetekből.

Sok érdekességet is megtudhat az olvasó e kötetből. A XVIII. században a hazai erdőségek rohamos fogyása miatt a fenyőfa zsindegy használata visszaszorult, s ekkor jelent meg tetőfedő anyagként a tartósabb palakó. Ilyen „köszindelt” használtak az egri líceum, de jó néhány polgárház fedésére is. 1885-ben pl. a gyöngyösi Szent Urbán templom és harangozólak építéséhez 116 240 db palakövet ajánlott fel az egri érsek. A török Eger máig látható jellegzetes építménye, a minaret Novaj kőfejtőiben termelt faragott kőből épült – olvashatjuk a könyvben.

A kötet egyik legalaposabban feldolgozott és sok új adatot tartalmazó fejezete az üveghutákat tárgyalja. A korábban Heves megyéhez tartozó Pásztón működött Magyarország legkorábbi üvegtisztító műhelye, amelynek a XII-XIII. századi

mejlétét régészeti leletek bizonyítják. A mai Heves megye területéről a középkortól a kora újkorig 13 különböző üveghuta létezéséről tudunk. A szerző „rendet terem” a mátrai huták elnevezései között és adatokkal alátámasztva pontosítja azokat. Az egykori üveghuták következménye az is, hogy a korábban lakatlan erdőségekben állandó települések jöttek létre. Ilyen Szuhahuta (ma Mátraalmás), Mátrakeresztes, a paradí Ohuta (ma Paradí-fürdő része), a paradí Újhuta (ma Paradásavár), Mátraszentimre, Mátraszentistván, Mátraszentlászló.

Kevésbé ismert, hogy Egerben a Magyar Királyhoz címzett egykori jezsuita patika tulajdonosa Spetz József cukorfabrikát is létesített a városban. Szőlőcukorgyára 1812–1814 között cukorpótló szőlőszirupot állított elő. Az Egri Dohánygyár előzményeként a könyvből megtudhatjuk, hogy már a XIX. század első felében Gyöngyösön szivargyár, Sarudon pedig tubákkészítő műhely volt.

Heves megye 33 településén 39 különböző sörfőző műhely létezéséről olvashatunk a kötetben. Részletes leltárak utalnak a *serfőző házak* felszerelésére, számadások a jövedelmességükre, de megismerhetjük az árpasör készítésének hagyományos technológiáját is.

A szilvásvárad *Szalajka-völgy* közsímsert neve őri a szappan- és üvegyártáshoz, valamint a textiliparhoz egykor nélkülözhetetlen hamuszír latin nevének (sal alcalicus) népi elnevezését. Kevésbé ismert, hogy Gyöngyösorszi határában a *Szalajka-patak* és a *Szalajkaház*, Gyöngyösolymoson a *Szalajkaház puszta*, Váraszón ugyancsak a *Szalajkaház* helyén őri az egykori hamuszír-főzés emlékeit.

Az egri várral kapcsolatos szakirodalom, bár gazdagnak tekinthető, viszonylag kevés figyelmet szentelt a vár védelmét szolgáló hadiipari létesítményeknek. Az öntő- és kovácsműhely, a portörő malmok és salétromfőző az egri vár háttérparának igen lényeges részét alkották. Azt is megtudjuk, hogy a XVI. század különböző időszakában a vár mennyi lőporrel, salétrom- és kénkészlettel rendelkezett, illetve milyen személyzet volt a lőfegyverek mellett.

Az országos folyamatokhoz kapcsolódó lokális gazdaságtörténeti kutatások fontos eredménye Csiffáry Gergely könyve. A szerző által feltárt új anyag alapján lehetővé nyílik Heves megye ipar- és gazdaságtörténetéről korábban megfogalmazott, de egyoldalú vélemény megváltoztatására, miszerint a megye iparáról csak 1867 után beszélhetünk, s akkor is csak néhány nagyüzem kivételes példájára hivatkozva. A kötetben bemutatott céhen kívüli iparágak és manufaktúrák a mindennapos szükségletek kielégítését szolgálták. A vizsgált korszakban tartós hiányhiány volt, és ez szabott gátat az iparfejlesztésnek. A viszonylag kevés tőke döntően a nagy egyházi és világi uradalmakban képződött, s az általuk fenntartott ipari vállalkozások voltak időtállóak. A szerző fontos megállapítása, hogy a felvázolt ipari előzmények hatására a XIX. század közepén a megye életét a terület középen végighúzóó fejlett sáv határozta meg. Itt koncentráltak a városok és a jelentősebb

települések. Ugyanakkor ez a sáv ketté is választotta a megyét, mivel az ettől északra fekvő hegylábi és hegyvidéki terület iparosodottabb lett, míg a délre eső alföldi jellegű táj életében az agrár-gazdaság vált meghatározóvá.

A kötetet jegyzetek és szakirodalom, valamint a szövegben előforduló régi mértékek kislexikona egészíti ki. Az eligazodást földrajzi és tematikus mutatórendszer teszi lehetővé. Nemzetközi hasznosítását az angol és német nyelvű összegzés segíti. Az érdeklődő olvasó számára a főként metzetek alapján készült illusztrációk teszik szemléletessé a kiadványt.

Csiffary Gergely könyvét nemcsak a szakemberek hasznosíthatják, de eredményesen segítheti az ipartörténet iránt érdeklődő pedagógusok és diákok munkáját is. (Kiadja a Heves Megyei Levéltár, 1996.)

Petercsák Tivadar

Nagy János¹

Mint a mesében: egyik szemem sírt, a másik nevetett, mikor kézbevettem a vékonyka könyvet, címlapján Nagy János nevével, mert az ember csak ilyen, mindig elégedetlen. Összeveti a megvalósultat az óhajtottal – a puhatáblás, fekete-fehér katalógust egy nagy, színes albummal, ami a Nagy János formátumú szobrásznak hatvan éves korára már kijárna – és bár örül a mai verébnek, azért bánkodik a hoinapi tűzök elmaradásáért, még akkor is, ha ez a nagyobb madár csak az ő vágyaiban létezik. A könyves-standokon egyre-másra kellek magukat a csodás papírra nyomott, pazar kiállítású színes albumok, rendszerint angol művek hazai kiadásai, magyar művészek nem is álmodhat ilyenről, egy színes katalógusra valót is csak kevesen tudnak összeszedni. Mindezt végiggondolva öröömöm lesz a győztes, mert a mélypontra juttatott honi művelődéshez képest is hátrányos helyzetű határon túli magyar kultúra üzenete ez a tartalmában nagyon is igényes kiadvány. Lapjain együtt látható a szlovákiai magyar szobrászat legnagyobbjának mintegy nyolcvan alkotása, és olvasható az életművéről írott tanulmány. Mellettek elenyéscik a szerény külső miatt érzett szomorúságom, mert nem kevesebbről győznek meg, mint arról, hogy Nagy János nemzeti hagyományokban gyökerező, és az egyetemes értékekhez – régiekhez és modernekhez is – igazodó életműve nemcsak a szlovákiai magyar szobrászat csúcsa, de kiemelkedő jelentőségű része a XX. század összmagyar képzőművészetének is. Kerégyártó István írása pedig újabb mérföldköve annak a területi hovatartozás helyett a nemzeti sajátosságokra ügyelő magyar művészettörténet-

írásnak, aminek megteremtését már Fülep Lajos is sürgette.

A tanulmányból megismerjük Nagy Jánost és művészetét: származását, életútját, stúdiumait, három és fél évtizedes munkásságát, a művek születésének körülményeit és az alkotás folyamatát; a művész programját, az őt éret hatásokat és ezek jelentkezését a műveken; stílusát és azt, hogy mi a sajátosan felvidéki és jellegzetesen magyar ebben a művészetben. Mindezzel együtt kibontakozik egy tipikus közép-európai kisebbségi művészsors számtalan nehézségével és nagyszerűségével együtt; a fennmaradásért, a kitűzött célok eléréséért folytatott küzdelemmel és egy másik, nem kevésbé fontos attitűddel: az alázattal. A csallóközi vagy a székellyöldi művész nem engedheti meg magának a luxust, hogy a világtól elvonulva csak a saját művészi kiteljesedésével foglalkozzon. Itt a művészet elkötelezett szolgálat, és többnyire a zsákbanfutáshoz hasonlít, míg más komfortosabb helyre született vagy települt pályatársak automobilon száguldoznak, de legalábbis lovon üggethetnek a Parnasszus felé. Nagy költőink örök dilemmájával, vagy váteszek legyenek-e, vagy az elefantsontorony lakói, a határ túoldalára vettett képzőművészek is gyakran szembesülnek, mert helyzetükben kevés csak művészeknek, prófétának is kell lenni. Kerégyártó írásából szemléletesen kirajzolódik ez a sors és ez az út, amit már a család első világháború utáni hányattatása megalapoz: Zsolnáról vagonlakóként Komáromba, a határon innenre, majd a második világháború után a határon túlra. A Szülőföld és gyermekkor című fejezet és a többiek is viltoznak a közép-európai kisebbségi lét abszurditására, akár a Mesterségtanulás botrányokkal, akár A Csallóköz szobrásza címűt olvassuk, bár egy dologban Nagy Jánosnak szerencséje volt: mesterei, Pribi és Štefunko professzorok a Pozsonyi Képzőművészeti Főiskola szobrász szakán mindent megtanítottak neki, amit a mesterségről tudni kell, megalkuvásra nem hajlandó természete miatt azonban megszakadtak tanulmányai, és csak két év kényszerpihenő után tudta megszerezni diplomáját. Ekkor látott hozzá, hogy megvalósítsa elképzeléseit: magyar művészetet akart csinálni és elsősorban a Csallóköznek, s tágabban az egész szlovákiai magyarságnak a szobrásza kívánt lenni. „A szlovákoknak sok szobrászuk van” – gondolta magában. „Legyen a magyaroknak is egyelőre legalább egy. Szolgálni akarok...Az a csodálatos Csallóköz! ...Vagy a Mátyusföld! S én azt mondtam: Nekünk is kell, hogy legyen magyar képzőművészetünk...En egy nagy parkká szerettem volna változtatni Csallóközöt, amelyet szobrok tesznek gazdagabbá...Ez volt az álomom. Valahogy úgy képzeltem el, hogy a szobrok maguktól értetődően nőnek ki a tájból...” Nagy János ma is keserűen emlékezik ezekre a nagyot alkotó szándékokra, s arra, hogy mindebből vajmi kevés valósult meg, ám – jegyzi meg Kerégyártó – a művész igazságtalan önmagához...Három és fél évtizedes munkássága során fél-száz alkotással vett részt a közösségi terek formálásában. Ezek között vannak monumentális művek, mint a Csallóközi szfinx Gután, a Mártír-emlékmű Duna-szerdahelyen, a második világháború emlékére készült Sírhatétel Ipolybalogon, Szenci Molnár Albert kőszobra Szencen, a Kodály-portré Galántán,

¹ Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Kerégyártó István. Kiadta: Lilium Aurum, Duna-szerdahely 1997.

vagy az *Anyaság* Párkányon, valamint szerényebb léptékű domborművek és portrészobrok a magyar kultúra nagyjairól, többek közt Erdélyi János-ról Nagykaposon, Csontváry-ról Kisszebenben, Lehár-ról Komáromban.

A közép-európai kisebbségi lét abszurditásai természetesen nem értek véget a diploma megszerzése körüli bonyodalmakkal, Nagy János később is sokszor beleütközik még a látható vagy láthatatlan korlátokba. Mellőzések, gyanúsítgatások, zaklatások nehezítik meg amúgy is küzdelmes életét, amiről így vall: „...itt ezen a tájon az ember nem tud úgy dolgozni, mint a nagy művészek Nyugaton, ahol például egy Marino Marini vagy Henry Moore, akik csinálják a dolgukat...szabadon építhetik a saját életműveiket...Nekem mindig meg kellett teremteni a létalapot ahhoz, hogy dolgozni tudjak. Most is olyan műtermem van, ahol csak úgy fülök, hogy a három-négy fok meglegyen, hogy ne fagyjanak szét a szobraim.” Ha csak művészi pályájának állomásait, a kiállításokat és díjakat vesszük számba, azokból is kikövetkeztethető, hogy Nagy János nem tartozik a század utolsó harmadának dédelgetett művészei közé, bár a *Számvetés – útközben* című részből megtudjuk, hogy mára nem csak Szlovákiában ismerik nevét, hanem az anyaországban és külföldön is sokfelé számontartják. Párizsban és Lengyelországban érmei arattak sikert, Collegnóban és Romában a *Generációk* három különböző életkorú nőt megjelenítő torzói. Ez utóbbi Nagy János munkásságának csúcsteljesítményei közé tartozik, és egyben az egész mai magyar szobrászat legjelentékenyebb alkotásai közé sorolható. A művészt 1992-ben meghívták az Európa 24 Nemzetközi Képzőművész-csoportba, és a következő évben tagja lett a Hungária 24-nek is. Húsz éve vesz részt magyarországi művésztelepeken – két díja közül Sóstón kapta az egyiket – sajnos, nagyszerű monumentális műve, a Hortobágyon készült *Memento* máig sem került végleges helyre.

Kerékyártó részletesen elemzi Nagy János művészetének összetevőit, és megállapítja, hogy sikeresen ötvözte össze mindazt, ami már fiatalon hatással volt rá: a michelangelói erőf és expresszivitást, Moore legeszerűsítő törekvéseit, az ősművészetet, a honfoglalás kori magyar fémművészetben megnyilvánuló keleti örökséget, a magyar népi hagyományokat, Kodály munkásságának és a *Bartók-modell*-nek megtermékenyítő szellemi hatását, hogy mindebből megteremtse a maga csallóköziségében is modern és lenyűgöző életművet. Nagy János alkotói módszerének legfőbb jellemzője, hogy nem marad meg az egyszerű kialakított stílusnál, hanem időről időre végigjárja azt az utat, ami a jelenség és annak teljes absztrahálása között van, és műveit az elvonatkoztatás különböző szintjein is megfogalmazza. Ezek a kifejezési módok nem lineárisan követik egymást, hanem párhuzamosan vannak jelen az életműben, mégsem jelentenek eklekticizmust vagy következetlenséget, mert munkájában mindig megnyilvánul egy vezérelv, alapvető látásmód, amely összeköti a különböző, konkrétan részletező és elvontabb, merészebben újratemető megjelenítésmódokat – s ez az expresszivitás, a tárgyat szuverén módon újraalkotó kifejező jelleg – írja Kerékyártó, és részletesen elemzi a szobrokat, melyekben azt is kutatja, hogy

mitől jellegzetesen magyar például a szülőföld tájformáiból és népi építészeti elemeiből szublimált Csallóközi szfinx, az Izsó Miklós táncoló figuráit továbbgondoló *Verbunkos*, vagy a hortobágyi madárpusztulás szomorú eseményéből született *Memento*, és hogyan jelentkezik együtt a hagyomány és lelemény például az ősművészet termékenységidőiből merítő *Generációk*-ban, a *Gilgames*-sorozatnak a film eszközeit a szobrászatba emelő domborműveiben, vagy a nemzeti karakter szilajsága a kalligrafikus kínai írásjelekből született kispasztikák sorában.

Tanulmánya végén a szerző számbaveszi a nagyjános életmű három fő területét, szembesítve a megvalósulást a célkitűzésekkel: Nagy János elsőrendűen szülőföldjének, a Csallóköznek, a felvidéki magyarságnak a szobrásza akart lenni... kibontakoztatta azt az expresszív—realisztikus kifejezőmódot, amelyre e táj lakói rezonálni tudtak, vagyis közerthető köztéri szobrokat csinált. Másodszer ... célul tűzte ki a modern szobrászat áramkörébe történő bekapcsolódást... A moorei szobrászati forradalom eredményéhez kapcsolódva kibontakoztatta a maga egyéni vitális-expresszív kifejezőmódját, olyan művekben például, mint a Csallóközi szfinx... Harmadik célkitűzése a sajátosan magyar modern szobrászati nyelv megteremtésével kapcsolatban az volt, hogy ez elsőrendűen a magyar népművészetre, a honfoglalás kori magyar művészetre...a sztyeppei népek kultúrája és az archaikus korok művészetére alapozódjék, Nagy János ugyanis az öt ért sokféle hatásból magyar képzőművészeti formanyelvet kívánt létrehozni. „Nem magyarost, magyart.”

Nagy János...három és fél évtizedes alkotói pályája után elérkezett a természetes betakarításához, a számvetéshez, de az életmű nem lezárt. A hatvankét éves művész tele van lelkesedéssel, elképzelések, tervek légiója zsong az agyában. Amnyi szobor terve, amelyhez két élet is kevés lenne...A művésznek minden megadott munkássága további kiteljesítéséhez. Csak a körülmények, a sors és a szerencse kedvezzen – fejezi be írását Kerékyártó István, améhez csak annyit lehet hozzátenni: Ügy legyen!

Jámborné Balog Tünde

Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete

A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzos munkatársainak több éves kutatómunkája eredményeként jelenhetett meg 1997 decemberében a *Népművészeti örökségünk* sorozat legfrissebb kötete.

Az *Európa Kiadó* gondozásában létrejövő sorozat terve 1980-ban fogalmazódott meg a Művelődési Minisztérium, az MTA és a megyei tanácsok támogatásával – nemzeti kulturális örökségünk feltárásának részeként – a múzeumi szervezetek munkatársainak kutatásaira támaszkodva. A könyvsorozat célkitűzése, hogy a hazai és a határainkon túli magyarság, valamint a magyarországi nemzetiségi csoportok népművészetét bemutassa. A megyék szerint szerveződő kutatások arra törekednek, hogy föltárják a falusi–mezővárosi tár-

sadalma sajátos, helyi ízlés által meghatározott tárgyi világát. A kötetek a tárgyalókotók és tárgyhasthálók műveltségének változását a múzeumi gyűjtemények reprezentatív darabjainak bemutatásával érzékeltetik, s nem foglalkoznak a népművészet továbbélését vitató kérdésekkel. A népművészeti kutatás eddigi előzményeit és a legfrissebb vizsgálatok eredményeit is összegezve készülnek el az egyes területeket bemutató monográfiák. A kötetek forráskiadványoknak is tekinthetők, hiszen bennük az eddig nem ismertett tárgyi anyag bemutatásának igénye is megfogalmazódik. Az egyes kötetek a megyei múzeumokban megtalálható tárgyi emlékek mellett az országos múzeumok, az egyházi gyűjtemények és a magángyűjtők anyagának feltárására is törekednek.

A vállalkozás első darabjaként a Szolnok megye népművészetét bemutató kötet 1987-ben látott napvilágot, ezt követte 1989-ben Hajdú-Bihar, majd 1990-ben Csongrád megye népművésze. A három kötet után a kiadó beszüntette a sorozat megjelenését, s a megyei múzeumi szervezetek erőfeszítéseként született meg 1996-ban a Vas megye, majd a közelmúltban a Borsod-Abaúj-Zemplén népművészetét bemutató kötet. (A tervek szerint az elkövetkező években megjelenhetnek a Szabolcs-Szatmár-Bereg, Zala, Nógrád, Heves és Pest megyét bemutató monográfiák is.)

Nehéz feladat a tájilag és etnikailag is erősen tagolt, kistájain karakteresen eltérő hagyományos műveltséggel rendelkező Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészetének bemutatása. Külön nehézséget jelent a széttagolt történeti vármegyék tárgyi örökségének organikus feltárása, hiszen a mai megye mesterségesen létrehozott közigazgatási egység. Nem csupán Gömör és Kishont, valamint Torna történeti vármegyék kis töredékét foglalja magába a névadók mellett, de a hagyományos népi műveltségének története nem értelmezhető az 1920-ban elcsatolt, ma Szlovákiához tartozó vármegye részek nélkül sem. A kötet szerzői az egyes témák feldolgozása során mindvégig figyelemmel vannak erre a történeti örökségre, s az északkeleti régió népművészetének teljes összefüggésrendszerét vázolják. Tovább árnyalja a kötet szerzőinek feladatát az a tájilag és etnikailag is tagolt terület, ami sokféle módon hatott a népművészet alakulására is.

A kötet tematikája jórészt követi a már megjelent monográfiákét. Lényegében két síkon halad a népművészet tárgyi univerzumának bemutatása: részben a tárgyak anyagának, az őket létrehozó mesterségeknek a rendjében, másrészt abban a funkcionális struktúrában, ahol használatuk során helyet kaptak.

A kötet bevezető tanulmányában *Viga Gyula* helyezi el Borsod-Abaúj-Zemplént Magyarországon

néprajzi térképén, különös figyelmet szentelve az eltérő adottságú tájak életmódjának és népi gazdasági kapcsolatrendszerének. A kézművesség és a céhes ipar történetének és emlékműanyagának bemutatásával *Veres László* azt igazolja, hogy az iparosoknak és a manufaktúráknak nem csupán a tárgyi ellátottságban volt döntő szerepük, hanem a paraszti ízlés változását is határozottan befolyásolták. *Benicsik János* a háziipar készítményeit vizsgálja, különös figyelmet szentelve a Tisza mente tárgyalókotóinak. Észak-Magyarország népi díszítőművészetének egyik leglátványosabb ismertetését a pásztorművészet alkotja. Emlékeit *Szabadfalvi József* elemzi, az egyes típusok elterjedése mögött több esetben rámutatva a pásztorvándorlások kultúrákötvetítő szerepére is.

A kötet következő tematikai egysége kilép a múzeumi raktárak tárgyaik világából. *Balassa M. Ivin* előbb a településformákat mutatja be történeti források alapján, majd a népi építészet táji tagozódását érzékelteti gazdagon illusztrált fejezetben. Ezt követően *Szabadfalvi József* a templomok festett bútorzatát vizsgálja, rámutatva a festőasztalosok tevékenységének közvetítő szerepére. Ezt a tematikai egységet zárja a néhány éve fiatalon elhunyt jeles kutató, *Kunt Ernő* írása, aki Borsod-Abaúj-Zemplén falusi temetőinek sírjeleit elemzi népművészeti közelítésben.

Tematikailag összefüggő tanulmányok mutatják be a házbelső és a bútorzat (*Szabadfalvi József*), a háztartás és a parasztgazdaság (*Viga Gyula*) kiemelkedő tárgyait. A megye nagyműltű kerámia-központjainak (Miskolc, Mezőcsát, Sárospatak stb.) mív cserépedényeit *Vida Gabriella* ismerteti, *Veres László* pedig az üvegghuták és a kemény-cserépgyárak termékeit vizsgálja. A textilkultúra gazdag tárgyi hagyatékát *Fügedi Márta* elemzi, a szőttekről és himzésekről, illetve a viseletről írott fejezetekben. A népi vallásosság tárgyaik bemutatásával *Kárpáti László* jól érzékelteti a különböző felekezetek együttélését, *Bodnár Mónika* pedig a népszokások eszközeit írja le. A kötetet *Katona Judit* írása zárja a gyermekjátékok ismertetésével.

A könyvben – a sorozat hagyományainak megfelelően – a szöveggel azonos súlyt kap az illusztráció. Közel 200 színes felvétel és 500 fekete-fehér fotó és rajz reprezentálja Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészetének tárgyi örökségét. A felvételek igen jelentős részén korábban még nem publikált, a néprajzi kutatás számára is újdonságot jelentő tárgy szerepel.

A reprezentatív kiadvány a szűkebb szakma mellett egyaránt igényt tarthat a népművészet és a honismeret iránt érdeklődő nagyközönség figyelmére is. (Szerk.: *Fügedi Márta*, Herman Ottó Múzeum Miskolc, 1997.)

Vizsóczky Ilona

Kiosztották a XVIII. Ózdi Honismereti Pályázat díjait

Ünnepélyes keretek között került sor az ózdi honismereti pályázat díjainak átadására a Bükk Művelődési és Vendéglátó Ház étterében. A megjelenteket Nagy Károly, a Lajos Árpád Honismereti Kör vezetője köszöntötte. Ezt követően Gazsikné Kovacsics Erzsébet közművelődési felügyelő vette át a szót. Bevezetőjében elmondta, hogy az Ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör csaknem két évtizede igen fontos szerepet tölt be Ózd és környéke tudományos-közművelődési életében. A Kör tevékenységei sorában különösen kiemelkedő az a tudományos munka, amely a város, illetve a táj megismerését, múltjának feltárását szolgálja. A Kör tagjainak publikációi megyei, országos szaklapokban, tudományos ismeretterjesztő kiadványokban rendszeresen napvilágot látnak, a hosszabb lélegzetvételű és fontos új ismereteket szolgáló dolgozatok, pályázatok pedig önálló kismonográfiákban jelennek meg, illetve jelennek meg. Nem kis büszkesége városunknak, hogy a megyében egyedül vagyunk azzal, hogy ma már XVIII. alkalommal kerül sor pályázati eredményhirdetésre, a pályadíjak kiosztására.

1998-ban 6 dolgozat szerepelt az ifjúsági kategóriában. Terjedelmük az illusztrációkkal és okmányokkal együtt 379 oldal. Valamennyi munka témája történeti, négy az Ózdi Olvasó Egylet történetjével foglalkozó. Egy pályamunka egy nyugati hadifogoly naplójának anyagát tartalmazza

kis kommentárral, egy pedig az Ózd-környéki 48-as emléket vette számba. Az, hogy a dolgozatok nagyobb része az Olvasó Egylet múltjával, illetve az Olvasó Egyleten belüli különféle művelődési szektorokkal foglalkozik, a szaktanárok hatásának is köszönhető.

Díjat nyert pályamunkák szerzői:

I. díj és emlékplakett „Az olvasóegyletek, kulturális egyesületek és egyéb kulturális intézmények létesítése és működése lakóhelyemen...” című pályamunka szerzője. Készítette: Csiki Melinda, gimnáziumi tanuló, felkészítő tanár: Tuzáné Mák Zsuzsanna

II. díj „A történelem az idők tanúja...” Szerzői Az Ózdi Vasvár úti általános iskola történelem fakultációs csoportjának tanuló, felkészítő tanára: dr. Csiki Zoltánné.

III. díj „Az Olvasóegyletek kulturális egyesületek és egyéb kulturális intézmények létesítése és működése lakóhelyemen...” Szerzője: Papp Gábor gimnáziumi tanuló, felkészítő tanár: Tuzáné Mák Zsuzsanna

Pénzjutalomban részesült. Az ózdi színjátszás története. Szerző: Biró Lilla gimnáziumi tanuló, felkészítő tanár: Tuzáné Mák Zsuzsanna – 50 év az Olvasóban. Szerző: Halász Éva gimnáziumi tanuló, felkészítő tanár: Tuzáné Mák Zsuzsanna – Felajánljuk a hazának ... erős ... karjainkat. Szerző: Bánfalvi Levente, Széchenyi István Közgazdasági Szakiskola IV. osztályos tanulója, felkészítő tanár: Zsolnai Piroska.

A pályázaton résztvevő diákok csapata

Elismerésben és pénzjutalomban részesült dr. Csiki Zoltánné, a Vasvár úti Általános Iskola történelemszakos tanára, a pályázó diákok felkészítésében többéves munkájáért, tevékenységéért.

A felnőtt kategória eredményei:

1. díj emléklapok Az Ózdi Siemens-Martin acélgyártás története... Szerző: Vass Tibor, II. díj Keresztelési szokások év névadás Bánrévén. Szerző: Molnár Mihály. III. díj A várkonyi jelenet. Szerző: Bánfalvi László

Összegzőképpen megállapítható, hogy a nagy hagyományokkal rendelkező Ózdi Honismereti Pályázat az idén is több kiváló munkával gazdagította a város és környéke hon- és helytörténeti, valamint néprajzi irodalmát. A pályázat jövőbeni fenntartása mindenképpen indokolt és támogatásra érdemes.

Valamennyi díjazott pályamunka részt vesz az 1999-es megyei országos pályázaton is.

Kerékyártó Mihály

„1000 éve Európában”

Magyar Millennium Gyermekrajz Pályázat

A BARCSAY GYERMEKKÉPZŐMŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY a MAGYAR MILLENNIUM EMLÉKBIZOTTSÁG támogatásával gyermekrajz pályázatot hirdet a magyarországi, a szomszédos országbeli, valamint a Nyugaton élő 6–14 éves korú, magyar és a magyarországi nemzetiségi gyermekek részére, az államalapítás 1000. évfordulója alkalmából, az alábbi szabadon választható témakörökben:

- A kalandozásoktól az államalapításig.
- István király élete a krónikák és legendák alapján.
- István királyról és az államalapításról szóló szabadon választott irodalmi művek illusztrálása.
- Magyarország az államalapítástól a 2000. évig a fő történelmi korszakok, sorsfordulók ábrázolásával. (Elsősorban azoknak a korszakoknak, eseményeknek a megjelenítésével, amelyek európai létünkre, kapcsolatainkra, eredményeinkre utalnak.)
- A közös haza. A magyarság és a magyarországi nemzetiségek együttélése a történelem folyamán.

A pályázaton való részvétel feltételei:

1. A pályázatra be lehet nevezni: egyénileg és csoportosan.
2. Pályázni lehet: egyedi rajzzal (tus, diófpác); sokszorosított grafikával, (papír-, linó-, fametszet); pasztell(por-, olajpasztell), temperával készült képükkel, különálló munkákkal és sorozattal.
3. Egy pályázótól maximum 5 munkát fogadunk el. (A sorozat egy műnek számít.)
4. Minden gyermek az 1998-as évben készült eredeti művel pályázhat, amely nem szerepelt még kiállításon.
5. A pályaművek formátuma kötetlen, de lehetnek A/3-as méretnél kisebbek és 50x70 cm-es méretnél nagyobbak.
6. A pályamunkák hátoldalán a következő adatokat kérjük nyomtatott betűvel feltüntetni:
 - az alkotás címe (a III. témakörnél az irodalmi mű megnevezésével), technikája, mérete;
 - a pályázó teljes neve;
 - születési dátuma, osztálya;
 - a beküldő iskola, intézmény neve, címe;
 - a felkészítő tanár neve.
7. A pályamunkákat iskolákon, intézményeken keresztül kérjük beküldeni, egy gépelt, összesítő listával, melyen szerepel sorszámozva, a pályamunkával beazonosítva, minden pályázó neve, kora, osztálya és az alkotás címe, technikája, mérete. A sérülten (hajtva, szakadtan), valamint hiányos adatokkal és késve érkező munkákat nem vesszük figyelembe.
8. Beküldési határidő: 1998. november 15–30-ig.
9. Cím: Barcsay Gyermekképzőművészeti Alapítvány, 1775. Budapest, Pf. 7.

10. Pályamunkákat nem adunk vissza. A kiállított pályamunkákból archívumot hozunk létre. A Barcsay Gyermekképzőművészeti Alapítvány fenntartja magának a pályaművek publikálási jogát. A díjazott munkákból katalógust jelentetünk meg és tervezzük naptárak, képeslapok kiadását is.

A pályamunkákat szakemberekből álló zsűri bírálja el 3 kategóriában, az életkor figyelembe vételével. Korcsoportok: I.: 1–4. osztály, II.: 5–6. osztály, III.: 7–8. osztály. A zsűri a korcsoportok és technikák szerint egy I., két II., három III., négy IV., öt V., összesen 180 díjat oszthat ki. Minden díjazott oklevelet, katalógust kap. Az I., II. helyezettek meghívást kapnak a Magyar Millenniumi Emlékbizottság Titkárságától egy kiemelkedő millenniumi rendezvényre. Az I., II., III. helyezettek közül meghívást kapnak a Barcsay Képzőművészeti Iskola hagyományos – 3 hetes – nyári néprajzi-rajz alkotótáborába.

A legeredményesebben szereplő iskolákat és a felkészítő tanárokat külön elismerésben részesítjük. A díjak átadására a Magyar Millennium Gyermekrajz Pályázat kiállításának megnyitóján kerül sor, előreláthatólag 2000 tavaszán, a Budapesti Tavasz Fesztivál idején.

Budapest, 1998. január 1.

A Barcsay Gyermekképzőművészeti Alapítvány Kuratóriuma
Tel.:/Fax: 322-7473. Internet: <http://munpro.hu/barcsay>

Honismereti bibliográfia

Árva Ferenc—Rózsa György Gyula: Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc dokumentumai Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. *Acta Archivistica* 4. Miskolc, 1998. 184 old.

Bodó László: Knezić Károly honvédtábornok. *Studia Agrimensia* 19. 0 Kiadja a Heves Megyei Múzeumi Szervezet. Eger, 1998. 160 old.

Burget Lajos—Csutkai Csaba: Nyíregyháza. Fotóalbum. Kiadja az Önkormányzat. Nyíregyháza, 1997. 127 old.

Csoma Zsigmond: Kertészet és polgárosodás. *Centrál-Európa Alapítványi Könyvek* 6. Szerk: *Csoma Zsigmond*. Bp. 1997. 366 old. — Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban a XVIII. szd. végétől a XIX. szd. közepéig.

Dikán Nóra: Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. Baktalórántházi járás. *Jósa András Múzeum* 11. Nyíregyháza, 1997. 254 old.

Dankó Imre munkásságának repertórium, 1944-1996. Összeállította: *Nagy Jenő*. Debrecen, 1997. 190 old.

Dunai N. János: Drávaszögi krónika. Pannónia Könyvek. Pécs, 1997. 201 old.

1848-1849 emlékei Edelényben és környékén. *Edelényi Füzetek* 18. Szerk: *Hodobás Pál*. Gyűjtötte: *Laki Lukács László*. Edelény, 1998. 98 old.

Farkas József: A Székely Hadosztály Mátészalka környéki harcairól, szeliden... *Ethnica*, Mátészalka-Debrecen, 1996. 84 old.

Filep István: Karcag, 1956. Kiadja a Város Önkormányzata. Karcag, 1997. 122 old.

Fodor István Ferenc: Amit Jászjákóhálmáról a jászjákóhálmiaiaknak (többek között) tudni illik. *Jászjákóhalma*, 1998. 101 old.

Gaál István: Jászladány története. I. Kezdetektől a szabadságharc végéig. Kiadja az Önkormányzat, Szolnok, 1997. 131 old.

Galambos Sándor: Alapítványozás Nyíregyházán a dualizmus korában. Kiadja a Megyei Önkormányzat. 1997. 128 old.

Gergely Ernő: Régi magyarországi bányavárosok: Torockó. Kiadja az MTA Földrajzi Kutató Intézete. Bp. 1998. 36 old.

Gyivicsán Anna—Krupa András: A magyarországi szlovákok. Útmutató Kiadó, Bp. 1997. 128 old.

A Felső-Tisza vidék. Felszerk: *Tóth, M. Ildikó*. Kiadja a Sóstó Fejlesztési, Beruházási és Vállalkozási Rt. Nyíregyháza, 1997. 200 old.

Henzsel Ágota: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 2/1. 1629-1634. Kiadja a Megyei Önkormányzat Levéltára. Nyíregyháza, 1997. 227 old.

A Jászkunság összefogása. Tanulmányok a Jászkunság történetéből. Szerk: *Bellon Tibor—Órsi Julianna*. Kiadja az Önkormányzat. Karcag, 1996. 112 old. — *Tabajdi Csaba:* A kun, a jász nem nemzetiség, hanem magatartás, *Órsi Julianna:* A redempció szerepe a Jászkunság fejlődésében, *Uő:* A jászok redempció gyakorlati megvalósulása és az azt segítő rendelkezések, *Bellon Tibor:* Gazdálkodás a Jászkunságban a redempció után, *Bánkiné Molnár Erzsébet:* Pénzügyigazgatás a Jászokun Kerület helységeiben 1745-1848, *Novák László:* Jászkunsági középületek arculata a XVIII-XIX. szdban, *Bagi Gábor:* Vallási problémák és jellegzetességeik a Jászokun Kerületben a redempciótól a polgári forradalomig (1745-1848), *Pénevác Antal:* Adalékok a négy bácskai kun helység: Pacsér, Moravica, Feketics és Piros településtörténetéhez, *Szilágyi Miklós:* A nagykun öntudat, *Órsi Julianna:* A Jászkunság összefogása. Krónika a redempció 250. évfordulójának megünnepléséről.

Karcagi Kalendárium, 1997. Szerk: *Körmenyi Lajos*. Kiadja a Déryné Művelődési és Ifjúsági Központ. Karcag, 1997. 214 old. — A tartalomról: *Selmeczi László:* A honfoglalás előzményei, a honfoglalás és az államalapítás, *Bráda Tibor:* Szent István, *Torma József:* A sassal végzett vadászat hagyománya a közép-ázsiai népek folklórájában és a magyarok turulmadara, *Órsi Julianna:* Ómoravica köszöntése a 210. évfordulón, *Selmeczi Pál:* Újra lobog városunk országzászlaja, *Rideg István:* Háromszázhusz éves az iskolánk, *Varga Mihály:* Megbékélés nincs, csak békes egymás mellett élés (ünnepi beszéd 1996. október 23-án), *Szerpi Nagy Attila:* Karcagi adomák, *H. Tóth Imre:* Egy régi teológus és orvos (Karcagviszállási Márton) Karcagról, *Elek György:* A karcagi templomépítés története (1793-1798), *Karacs Zsigmond:* Lapok a Csoó család történetéből, *Szerpi Nagy Attila:* Valamikori nevezetes karcagi kocsmákról megcsárdákról, *Órsi Julianna:* Nagyokunsági kincsek, *T. Berecki Ibolya:* Győrffy István és a Nagyokun Múzeum születése, *Dankó Imre:* Szücs Sándor élete és nagyokunsági kutatásai, *Okrösné Bartha Júlia:* A kumisz, a kazakok nemzeti itala, *Uő:* Néprajzi jegyzetek Kazakisztánból, Ez történt Karcagon, a Millecentenáriumi évében.

Keményfi Róbert: A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. *Gömör Néprajza* L. Debrecen, 1998. 296 old.

Kiszely Gyula: A Diósgyőri Magyar Állami Vas- és Acélgyár története, 1867-1945. *Tanulmányok Diósgyőr Történetéhez* 1. Miskolc, 1997.

Kisújszállási nagykun kalendárium az 1997-es évre. Szerk: *Ducza Lajos* és mások. Kiadja a Város Önkormányzata. Kisújszállás, 19997. 271 old.

Kovács Pál: A hatvan malom városa. A karcagi malmok és a Hungária malom története. Kiadja az Önkormányzat, 1997. 152 old.

Kozma Sándor: Kemece. Szerk: *Kuknyó János.* Kiadja az Önkormányzat. 1997. 291 old.

Kőrösi Csoma Sándor a lélek tükrében, Szerk: *Szász Tibor András.* Kiadja a Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület. Kovászna-Csomakőrös, 1996. 184 old.

Künstlerné Virág Éva: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 2/2. Kiadja a Megyei Önkormányzat Levéltára 1997. 275 old.

Lami István: Fejezetek Püspökhatvan múltából. Kiadja az Önkormányzat. Püspökhatvan, 1997. 222 old.

A magyar nép hagyományos kultúrája. Írta és szerkesztette: *Selmeci Kovács Attila és Szacsuay Éva.* Néprajzi Múzeum. Bp. 1997. 62 old.

Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák 4. Újabb híradások a régi Nyíregyháza életéből. Kiadja az Önkormányzat, Nyíregyháza, 1997. 231 old.

Nagy Janka Teodóra: Jogi néphagyományok két gomori faluban. *Gömör Néprajza* LI. Kiadja a KLTE Néprajzi Tanszéke. Debrecen, 1998. 147 old.

Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. *Ethnica.* Nyíregyháza, 1997. 234 old.

Néprajzi Értesítő. A Néprajzi Múzeum Évkönyve. Bp. 1997. 217 old. — *Selmeci Kovács Attila:* Xántus János muzeológiai tevékenysége, *Gráfik Imre:* A Néprajzi Múzeum magyarországi gyűjteményeinek kezdetei, *Kodolányi János:* Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai expedíciója és Jankó János, *Szemkő Endre:* Törökvekés az Önálló Néprajzi Múzeum megerősítésére, *Balassa Iván:* A Néprajzi Értesítő megindítása, 1900, *Olsvai Imre:* Vikár Béla népzene gyűjtésének és Kalevala-fordításának hatása Bartók Béla, Kodály Zoltán és József Attila művészetére, *Voigt Vilmos:* Megoldott és megoldatlan kérdések hangrögzítésünk kezdetei körül, *Pivai István:* A technikai eszközök szerepe a népi tánczene és harmonia vizsgálatában, *Domokos Mária:* Gépi hangfelvétel és népzenei lejegyzés, *Rudasné Bajcsay Márta:* A hangrögzítés hatása a népdalszövegek közlésére és elemzésére, *Fogarasi Klára:* Az akvarelltől az emlékfotográfiáig, *Fügedi Márta:* Képi eszközök a századelő matyósságképének vizsgálatában, *Kürti László:* A halál és a fotográfus, *Nagy Ibolya:* A nyilvánosságra szánt fényképek bemutatásának közösségi szabályozottsága, *Tari János:* A néprajzi audiovizuális rögzítés fejlődése, *Hoppál Mihály:* A video mint etnográfiai szöveg, *Pálffy Gyula:* Az MTA Zenetudományi Intézet Filmtárának rövid története és a hosszútávú megőrzés problémái, *Balassa M. Iván:* A filmzés jelentősége a Szabadtéri Néprajzi Múzeum építésében

Nyíregyháza kiváltságlevele 1837. *Mecsey Éva* tanulmányával. Kiadja a Megyei Önkormányzat Levéltára. Nyíregyháza, 1997. 36 és XVII old.

Nyíregyházi testamentumok. Forrásválogatás. Bevezető: *Kujbusné Mecsey Éva.* Kiadja a Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, 1995. 278 old.

Rácz Sándor: Óföldrők község földrajzi nevei. Kiadja az Önkormányzat. Óföldrők, 1997. 46 old.

Rácz Sándor: Szülőfalum Földrők földrajzi nevei. Kiadja az Önkormányzat. Földrők, 1998. 60 old.

Réfi Oszkó Magdolna: Gazdálkodás a Rétközben a XVIII—XIX. szd. Kiadja a Megyei Önkormányzat Levéltára. Nyíregyháza, 1997. 230 old.

Rékai Miklós: A munkácsi zsidók terített asztala. Néprajzi tanulmány. Osiris, Bp. 1997. 204 old.

Rideg István: Alföld és irodalom. Szerk: *Sarusi Mihály.* Karcag, 1997. 103 old.

Somogy Megyei Múzeumi Tájékoztató. Kaposvár 1998. 1.sz. 48 old. — *Dr. Takács Gyula:* Emlékezés Gönczi Ferencre, *L. Kapitány Orsolya-Imre Judit:* Gönczi Ferenc, dr. Géger Melinda: Képzőművészet Somogyban 1945–1990., *H. Bogdár Judit:* Somogyi alkotótelepek 1990 után, dr. *Magyar Kálmán:* Milyen lehetett Somogy megye ötszáz évvel ezelőtt?, *Horváth János:* Wallner Jenő festőművész kiállítása a Rippl-Rónai Múzeumban, *Horváth Péter:* Egy XIX. szd-i handzsár restaurálása, *Matyikó Sebestyén József:* A szabadság festője: Bényi Árpád, *Matyikó Sebestyén József:* Csiszár Elek festőművész 65 éves.

Szalóky Károly: Egeralja rövid története. Kiadja a Községi Önkormányzat. Veszprém, 1997. 27 old.

Szülőföldünk. A debreceni II. Rákóczi Ferenc Honismereti Szakkör 68. sz. híradója. Szerk: *Szamosújvári Sándor.* Debrecen, 1998. 4 old.

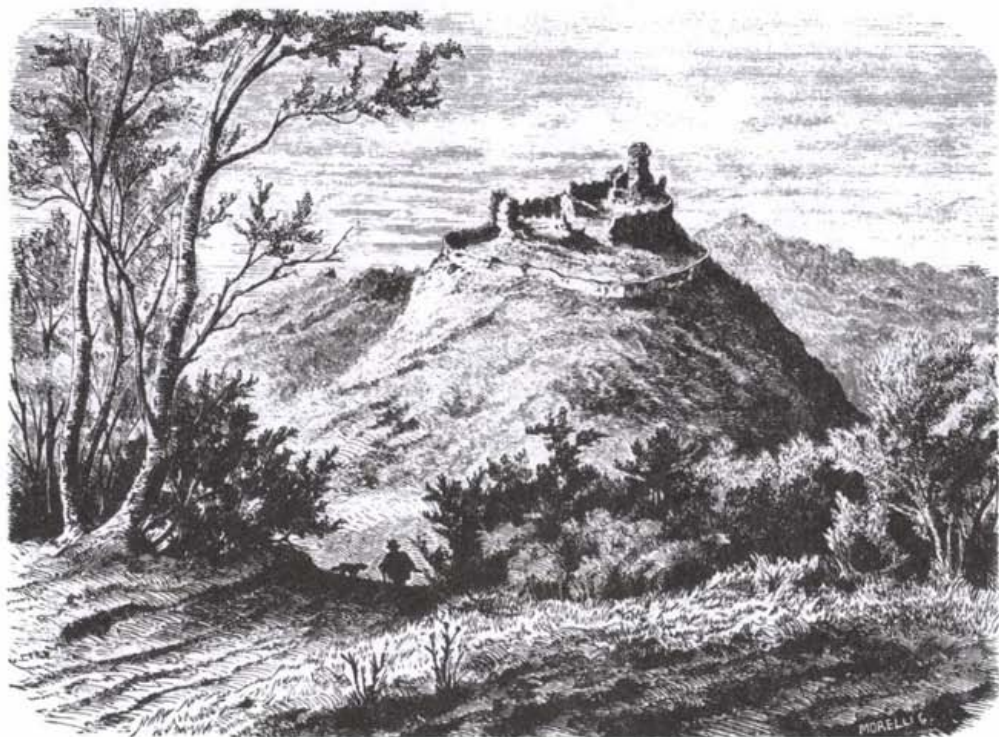
Varia. *Ethnographica* és *Folkloristica.* Újváry Zoltán 65. születésnapjára. Szerk: *Szabó László, Keményfi Róbert.* Debrecen, 1997. 572 old. — A tartalom: *Szabó László:* Beköszöntő, *Bartha Károly:* Köszöntés, *Csíky Károly:* Hontalanság és kollektív bűnösség, *Nagy Molnár Miklós:* Adalékok az Ungvidék folklórához, *Fazekas Mihály:* Az a régi karcagi tanjai élet, *Órsi Julianna:* Nagyknusági kincsek, *Szabó István:* Az első Szolnoki chirurgus népi gyógyászati feljegyzései a XVIII. szd-ból, *Ókrosvé Bartha Júlia:* Interetnikus kapcsolatok a játékkultúrában, *Kókai Magdolna:* Születés körüli szokások Jászárokszálláson, *Füvessy Anikó:* Igézés és gyógyítása a Fekete-Körös vidékén, *Csikó Tamás:* Két vegyes etnikumú falu (Magyarremete, Körörszegapáti) gazdasági-társadalmi viszonyainak néhány vonása a két vh. között, *Illyés Zoltán:* Szempontok a gyimesi csángók etikus identitásának értelmezéséhez, *T. Bereczki Ibolya:* Ételek a halotti toron, *Szabó László:* Három galúci tudományos ember, *H. Bathó Edit:* Nagypentécsi szokások és hiedelmek a Jászágóban, *Gulyás Éva:* Betlehemezés Jászkóhalmán, *Bellon Tibor:* Nagyknusági erkölcsrend a XVIII-XIX. szd-ban, *Keményfi Róbert:* Szülőföldön hontalanul (Háttérrel egy kötethez), *Kotics József:* A téli ünnepkör szokásai a Szuha-völgyében, *Bódi Erzsébet:* Régi és újabb keletű hiedelmek az istvánmajori lengyelek életében, *Papp József:* A harang keresztanyja, *Sári Zsolt:* Köszöntő, *Dénes Zoltán:* Ünnepek és idő, *Tadesse Eyassu:* A vallás, mint kulturális specifikum, *Kovács Előd:* Egy középperzsa krónika és a klasszikus magyar népballadák, *Szabó Ágnes:* A sajóbózás szokása a szatmári sváboknál, *Kiss Antal:* Sikkfagyasú tájtékpipák a Déri Múzeum néprajzi anyagában, *Pethő Mária Anna:* Egy századeleji szakácskönyv tanulságai, K.

Fülöp Katalin: Adatok a népművészeti motívumok forrásaihoz, **Bakos László:** A tiszazugi arzénés gyilkosságok visszhangja a korabeli magyar sajtóban, **Sándor Éva:** Koldulás a századelő Magyarországon, **Bolega Judit:** Bénye: Vallás és vallási endogámia szerepe az etnikai megmaradásban, **Mirk Szidónia:** Magyar-román vegyesházasságok a háromszéki Zabolán, **Hoppál Mihály Hunor:** Szerepkör-halmozódás és közösségvezetői státusz összefüggései, **Kató Zsuzsanna:** A társadalom peremén, **Mergenthaler Réka:** A debreceni rézműves mesterség munkafolyamatának leírása és szókincse, **Mislovics Andrea:** Hajdúdorogi pászkaterítők, **Oláh Judit:** Nyírcsaholyi görög katolikus népszokások, **Kovács Eszter:** A karácsonyi ünnepkör szokásai Görömbölyön, **Juhász Éva:** Halotti búcsúztatás Csokvamányban, **Pántya Julianna:** Hentes-mészáros mesterség a bihari Nagylétán, **Kovács Andrea:** Sebek és kelések gyógyítása Tiszabólnán és Csokvamányban, **Dombi Mária:** A hajdúböszörményi parasztok táplálkozási szokásai az 1930–1940-es években, **Nemes Magdolna:** Vízrajzi köznevek álmányi vizsgálata, **Telenkő Bazil:** Görögkatolikus szentelmények Kenézlőn, **Sári Zsolt:** „Mert én erre születtem”—Egyéniségvizsgálat egy bodrogközi vallási közösségben, **Berényi Marianna:** Kenézlőiek kálváriája a Szovjetunióban, **Órsi Zsolt:** „Itt a világ közepe ki nem hiszi jöjjön be!”—Kocsmák Kenézlőn, **Sztankó Péter:** Zalkod és a szomszédos falvak kapcsolatrendszere, **Lakatos Enikő:** Keresztelési szokások Zalkodon, **Bihari Nagy Éva:** A kará-

csonyi bört és a karácsony Tokajban és Bodrogkeresztúron, **Kovács Flóra:** A zalkodi gyermekvilágról, **Uzoni Kiss Judit:** „Új a csizmám, a szögre van fölakasztva”—A határozói igenévi állítmányról.

Veréb Józsefné: Iskola születik. A karcagi Arany János Általános Iskola története, 1951—1996. Kiadja a Város Önkormányzata. Karcag, 1997. 152 old.

Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 12. Szerk: **Zádorné Zsoldos Mária.** Szolnok, 1997. 419 old. — **Cseh Géza:** Adalékok Jász-Nagykun-Szolnok megyei vasúti fővonalainak kiépítéséhez, **Szikszai Mihály:** Vasúti állomásépületek Szolnokon (1847-1975), **Suba János:** Vasútterképek a Hadtörténelmi Térképtárban, különös tekintettel Jász-Nagykun-Szolnok vármegyére (1847-1918), **Vadász István:** A karcag-tiszafüredi helyiérdekű vasút építése, **Zádorné Zsoldos Mária:** A Jászberényi „Erzsébet” Kórház története (1845-1895), **Papp Izabella:** A jászkunok és az 1861. évi országgyűlés, **Fazekas Mihály:** Pap Béla református lelkész élete és munkássága (1907-1957), **Benedek Gyula:** Oklevelek Jász-Nagykun-Szolnok megye volt hevesi részeinek XV. szd-i történetéből (1401-1500), **Elek György:** Adalékok Karcag város XVIII. szd-i népesedésének és egészségügyének történetéhez, **Oroszi Sándor:** Az 1883. évi XX. tc. alapján működő Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei vadásztársulatok.

Bálványos vára (Orbán Balázs: Székelyföld leírása III. 83. old.)

Gólya, fiaival
(*Bécsy László felvétele*)

Képek a Karcagi Győrffy István Nagykun Múzeumból

(Bartha László felvételei)

